

LUND UNIVERSITY

Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2001

Molnár, Valéria; Paulsson, Göte; Grönvall, Anders; Andersson, Greger

2001

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Molnár, V., Paulsson, G., Grönvall, A., & Andersson, G. (Red.) (2001). *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2001*. (Årsbok). Vetenskapssocieteten i Lund.

Total number of authors:

4

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ÅRSBOK

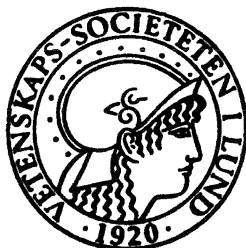
2001

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND

Vetenskaps-societeten i Lund

Årsbok 2001

*Redaktion: Valéria Molnár, Göte Paulsson, Anders Grönvall,
Greger Andersson*

Formgivning: Stilbildarna i Malmö, Frederic Täckström

ISBN 91-973773-5-X

ISSN 0349-053X

Tryck: Bjärnums Tryckeri AB, Bjärnum 2001

Innehåll

Förord	5
--------------	---

Artiklar

<i>Thomas Hylland Eriksen</i> Kulturell urenhed og innvanderdebatte	7
<i>Jan Eric Oksén</i> Den organiska telegrafan	18
<i>Åse Piltz</i> Politisk motivation bakom religiösa uttryck	30
<i>Margaretha Rosén</i> Fiske på djupt vatten	42
<i>Louise Ströbeck</i> Gender Perspectives in Archaeology	60

Nydisputerade föreläser

<i>Johan Stenström</i> Introduktion	77
<i>Jesper Svartvik</i> Mord med ord	79
<i>Torbjörn Forslid</i> Delblanc och den mångtydiga fadersgestalten	91
<i>Lars M. Andersson</i> Bildan som historisk källa	101
<i>Lena Ambjörn</i> Hälsövård och helhetssyn i medeltida medicin i islam	115
<i>Martin Olin</i> Karolinerna, bildkonsten och den svenska identiteten	125
<i>Olav Hammer</i> Enhvar sin egen guru	136
<i>Camilla Bardel</i> Så kan det gå till när svenskar lär sig italienska	142

Vetenskaps societeten i Lund

Matrikel 153

Skriftförteckning 167

Artikelförfattare 173

Förord

VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND grundades 1920. Alltsedan dess har årsboken givits ut. Under vissa perioder har den kommit ut med ett eller ett par års eftersläpning, under andra – som i år – i rätt tid. Under år 2001 har Societeten även utgivit ett flertal titlar i sina skriftserier. För presentation av dessa böcker ber jag att få hänvisa till vår hemsida under adress www.vetenskapssocieteten.lu.se

Förutom att ge ut böcker har en viktig uppgift för Societeten alltid varit att stödja yngre forskare. Ett tydligt tecken på detta är föreliggande årsbok. Det stora flertalet av bidragen är nämligen författade av doktorander och ny-disputerade forskare, de flesta på olika sätt pekuniärt uppmärksammade av Vetenskapssocieteten. Artiklarna speglar något av den bredd, kvalitet och vitalitet som yngre lundensiska forskare inom det humanistiska fältet uppvisar, och som det alltid har varit en glädje för Societeten att ge sitt stöd åt.

Något som saknas i denna årsbok är minnesord över avlidna ledamöter. Bakom denna nyordning ligger redaktionella överväganden. Det har blivit allt svårare att finna författare till det krävande arbete som utformandet av minnesord faktiskt innebär, och som bl.a. fått till följd att enbart vissa ledamöter hedrats på detta sätt. I fortsättningen kommer avlidna ledamöter att ihågkommas i samband med Societetens årshögtid.

*Greger Andersson
preses i Vetenskapssocieteten*

Thomas Hylland Eriksen

Kulturell urenhet og innvandrerdebatten

I EN FJERN og disig urtid, da verden fremdeles var ung og lett å begripe for alminnelige mennesker – det vil si for rundt 15–20 år siden – var det ikke bare tilsynelatende lett å forstå seg på global politikk; det var også lett å dele verden inn i kulturelle sfærer, den så ut til å bestå av *kulturer* rett og slett. I Danmark ble det således talt dansk, og danskene var liberale protestanter med en bestemt type utseende, et særpreget kroppsspråk og en forkjærlighet for røde pølser og bajere; i Bangladesh levde bengalske muslimer med sine særegne skikker og tradisjoner, hver av stammene i Kenya hadde sin kultur og sitt språk, og så videre. Ifølge det rådende verdensbildet hadde disse kulturene forholdsvis lite kontakt med hverandre, selv om det var noe gjensidig påvirkning. Kulturkontakten, som oppstod gjennom misjon, bistand, migrasjon og spredningen av moderne institusjoner som staten og det kapitalistiske arbeidsmarkedet, medførte bestemte problemer som skyldtes at adskilte kulturer, hver med sin særegne indre logikk, møttes. Resultatet ble gjerne misforståelser og konflikter, og ganske ofte var resultatet at den sterkere kultur kom til å dominere den svakere. Ofte ble dette kalt kulturimperialisme – et ord som i dag nærmest har havnet på Historisk Museum, men som kunne høres daglig for forbløffende få år siden.

En slik forståelse av kultur og kulturforskjeller, som hadde vært grunnleggende i europeisk åndsliv helt siden romantikkens dager, og som har vært avgjørende i såvel nasjonalistisk ideologi som i kulturanthropologisk metode, fortoner seg i dag – ganske plutselig – som gammelmodig og utdatert. Denne brå endringen skyldes i noen grad at vår tenkemåte har forandret seg, men langt viktigere er det at verden har forandret seg. Selv om det aldri har vært tilfellet at kulturer har vært isolerte og uten særlig kontakt med hverandre, og at deres påståtte isolasjon ofte har vært overdrevet både av forskere og andre, så blir mulighetene for en kultur til å isolere seg nå mindre for hver dag som går. Både økonomi og politikk blir globaliserte – det vil si at stadig flere prosesser berører mennesker på vidt forskjellige steder og ikke uten videre kan tilbakeføres til ett sted. På grunn av utviklingen innen kommuni-

kasjonsteknologi, skjer flyten av penger, varer, mennesker, ideer og makt stadig mer friksjonsfritt og hurtig over hele verden. Det har vært en enorm vekst i flytrafikken i det siste halve århundret, og billettene blir stadig billigere. Satelitt-fjernsyn, Internett og beslektede teknologier skaper i tiltagende grad en verden uten forsinkelser, hvor visse hendelser kan finne sted overalt samtidig, og hvor avstander skrumper.

Samtidig skaper de store forskjellene i livsmuligheter mellom land og regioner en ustabil situasjon, og gjør det blant annet attraktivt for en del mennesker fra fattige land å forflytte seg permanent eller midlertidig til rike land. Selv i geografisk marginale land som de nordiske, merkes dette, og en sikker gjenganger i offentlig debatt er spørsmål vedrørende innvandrere og deres integrasjon i våre land.

Det sier seg selv at endringer på denne skalaen får konsekvenser på det kulturelle plan, og fremtvinger nye måter å tenke om kultur og kulturelle forskjeller på. Enkelte mener at globaliseringsprosessene fører til at alle viktige kulturforskjeller oppheves, og at mennesker over hele kloden blir mer og mer like. Dette synet finner vi både hos optimister som idéhistorikeren Francis Fukuyama, som håper at hele verden etter hvert vil ligne økonomisk og politisk på USA, og hos pessimister som antropologen Claude Lévi-Strauss, som anser at et stort kulturelt mangfold er i ferd med å gå tapt. Et annet perspektiv, som av åpenbare årsaker er utbredt blant intellektuelle i fattige land, retter søkelyset mot globaliseringens neo-kolonialistiske aspekter, og viser hvordan økonomiske forskjeller vedlikeholdes, og hvordan den tilsynelatende grenseløse åpenheten i globaliseringens tidsalder også fungerer grensesettende og marginaliserende.

En tredje innfallsvinkel undersøker hvilke nye former for kulturell variasjon som utvikles innenfor rammene av en global modernitet, for modernitet betyr ikke det samme som kulturell likhet. Som den svenske antropologen Ulf Hannerz uttrykker det: Globalisering av kultur skaper ikke globale mennesker. Derimot skaper globaliseringen kulturelle kreoler, mennesker som lever i skjæringsfeltet mellom ulike kulturelle tradisjoner, som bombarderes med impulser, forventninger, krav og muligheter fra flere kanter hele tiden, og som fortløpende skaper seg selv ikke på bakgrunn av ferdige oppskrifter, men ved å sette sammen et mangslungent kulturelt stoff på sin egen måte.

Er Sverige fremdeles svensk? I en viss forstand er svaret naturligvis ja. Landet er stadig en politisk suveren stat, med en mengde felles offentlige institusjoner, med en rik og mangfoldig offentlighet som inkluderer alt fra frivillige

organisasjoner til riksdekkende aviser (enkelte med en misunnelsesverdig kvalitet, sett fra Norge), og med bestemte skikker og seder som oppfattes som typisk svenske. Imidlertid kommer forestillingen om det kulturelt svenske under sterkt press i vår tid: Innholdet i den nasjonale kulturelle identitet er omstridt, foranderlig, flertydig og utydelig i Sverige som i mange andre land. Den viktigste årsaken er at den kulturelle kreoliseringen skaper et misforhold mellom kart og terreng. Det gamle kartet presenterer en verden av kulturelle øyer; innenfor hver øy lever mennesker på en bestemt måte, følger bestemte tradisjoner og så videre; men det er forholdsvis lite kontakt mellom øyene. Det er uhyre vanskelig å manøvrere etter dagens terreng med et slikt kart. Derfor er en ganske stor del av den intellektuelle offentlighet i gang med å revidere det. (Naturligvis går det også an å forandre terrenget slik at det svarer til det gamle kartet; denne løsningen kalles nå om dagen etnisk rensning, og skal ikke tas opp her.) Dette får blant annet uttrykk ved at historien splittes opp i ulike historier, nye nyanser og et nytt mangfold innarbeides i forestillingen om svenskheten, og nye grupper av mennesker får tilhørighet her både subjektivt og objektivt.

Innvandringen til de nordiske landene har fått flere typer av kulturelle konsekvenser, og ikke alle er like åpenbare og lette å få øye på. De nye innbyggerne har altså ikke bare beriket oss med et nytt mangfold, blott og bart ved sin tilstedeværelse, som bærere av fremmede språk, religioner, matskikker og klesvaner. Den har også påvirket oss direkte og indirekte. Så sent som i 1980 fantes det *ingen* indiske restauranter i Oslo. I 2000 er det flere dusin, og praktiske instant-pakninger med indisk mat har begynt å dukke opp i alminnelige supermarkeder uten en eneste indisk kunde. Den mest populære musikken blant ungdom for tiden, for å nevne et annet eksempel, kan beskrives som en udogmatisk blanding av elektroniske maskinrytmer, jamaicansk studiomaniplulasjon og afrikanske eller asiatiske impulser. Endelig har den nye situasjonen med permanente ikke-europeiske minoriteter også gjort det mulig for oss å oppdage vårt eget mangfold, hjernevaskede som vi er fra barnsben av til å tro at vi er kulturelt like. Vi begynner å lære oss å lese kulturelle forskjeller, også der vi trodde at de ikke fantes. Vi oppdager at konservative muslimer fra Pakistan og konservative kristne fra Vest-Norge har mye felles kulturelt sett; vi oppdager også at ungdomskulturen i deler av Malmö har mer felles med ungdomskulturen i Brooklyn enn ungdomskulturen i Halmstad eller Umeå, og så videre. Dersom man i Norge forsøker å "integre" innvandrere til norske juleskikker, for eksempel, vil man meget raskt oppdage at norske juleskikker varierer dramatisk mellom landsdelene. Når det gjelder den sakrale julaftens middag, for eksempel, spises det svine-

ribbe i Sørøst-Norge, pinnekjøtt (røkt og saltet lam) i Vest-Norge og torsk i Nord-Norge. I tillegg har mange nordmenn begynt å tilpasse seg helseprofetenes propaganda og den allmenne amerikaniseringen av forbruksvanene, og har følgelig konvertert til kalkun. Det interne mangfoldet er med andre ord langt større enn vi lærte på skolen, hvor vi i god nasjonsbyggende ånd lærte at alle nordmenn er like hverandre og forskjellige fra alle utlendinger.

Når jeg sier at datostempelet forlengst er gått ut på denne typen kulturgeografi, så er det ikke dermed også sagt at kulturforskjeller har opphørt å eksistere, men – for å bruke en metafor fra Marshall McLuhan og Jean Baudrillard – snarere at de har *implodert*. Kartet over kulturell variasjon i verden er blitt en umåtelig kompleks mosaikk, hvor bitene blir stadig mindre og mindre, og hvor hver og én kan føle fellesskap med noen i en type situasjon og med andre i en annen type situasjon. Kulturelle likheter og forskjeller er overlappende og flertydige. Denne innsikten burde være lett å tilegne seg for skandinaver: I visse henseender har svensker et eksklusivt svensker fellesskap, men det står ikke til å nekte at de i andre henseender har noe felles med nordmenn, dansker og finner som de ikke deler med f.eks. grekere.

Migrasjonen skaper en situasjon der kulturell og stedlig tilhørighet blir flertydig: Første generasjons innvandrere fra Anatolia, for eksempel, er ikke helt hjemme i Sverige og vil vel aldri være det, men de kan ikke føle seg helt hjemme i Tyrkia heller. På visse områder er de blitt forsvensket; på andre måter er de stadig tyrkiske. Dette er en av grunnene til at myndighetenes integrasjonspolitik på mange måter har vært mislykket i de skandinaviske landene. Man har stilt innvandrere overfor et umulig valg: Enten beholder du din kultur og er stolt av den, eller så blir du helt svensk, dansk eller norsk. Ingen av delene er gjennomførbare i praksis, ganske enkelt fordi situasjonen her er preget av både-og og ikke enten-eller.

Faktum er at vi alle i større eller mindre grad er kulturelle kreoler: Vi er alle blandinger av forskjellige typer av påvirkning som kan spores tilbake til mange steder og tider; vi snakker her ikke om et "innvandererfenomen", selv om kulturblandingen kan være lettere å få øye på hos innvandrere enn hos innfødte.

En av de farligste misforståelsene i forbindelse med disse kultur møtene, er idéen om at man må føle seg trygg på sin "egen" kultur for å kunne tolerere andres. Ingen ting tyder på at dette er riktig. For det første er det, som antyd det ovenfor, ikke uten videre mulig å peke på hva som skulle være en nordmann eller svenskes egen kultur: kultur er flytende, variert og omskiftelig både mellom og innen hvert folkeslag. For det andre er en overdreven tro på egen kulturs fortreffelighet langt fra et middel til økt toleranse, men tvertimot en oppskrift på fordomsfullhet og mistenksomhet overfor alt som er

fremmed. En mer realistisk og ikke minst mer konstruktiv holdning består i å innrømme at man har noe verdifullt å hente utenfra, og at man likeledes har noe å tilby selv. Begrepet ”trygghet på egen kultur” lukter etnisk rensning og enøyet sjåvinisme lang vei. Her er det nødvendig å skille mellom etnisk/kulturell identitet og personlig identitet. Det er den sistnevnte som er viktig. Dersom man har en trygg personlig identitet, har man intet å frykte fra tidens tendenser til kulturell urenheter og kaotisk blanding.

II

Dersom disse refleksjonene og synspunktene kan betraktes som rimelige, følger det bestemte konsekvenser for måten vi diskuterer innvandring og innvandreres integrasjon på. Fremdeles er det vanlig – i samtlige nordiske land – å snakke om innvandringen som en unntakstilstand som snur opp/ned på en normaltilstand av kulturell homogenitet og stabilitet. Dette er et urealistisk og misvisende syn. Rent faktisk er det forandring og kulturelt mangfold som er normaltilstanden. Jeg vil derfor tillate meg å foreslå noen mindre reformer som tar sikte på å skape et større samsvar mellom den offentlige debatt og virkeligheten den angivelig handler om.

Det forekommer naturlig å begynne med ordet ”innvandrer”, som markerer en tydelig grense mellom ”oss” og ”dem”. Ordet fremkaller et mentalt bilde, ikke av en finsk kelner eller en engelsk oljearbeider, men av en litt kortvokst mann med buskete øyenbryn, dårlig syntaks og mørke, pregløse klær; gjerne kjederøykende, dunstende av hvitløkånde og svettelukt, og ansatt i et typisk lavstatusyrke. Statistisk sett er det få innvandrere som passer til en stereotypi av denne typen, som likevel har et forbausende godt grep om de folkelige mytene om truende og uforståelige fremmede.

Direkte feil som bidrar til å sementere og styrke grensene mellom ”oss” og ”dem”, er til stede i en stor del av mediedekningen om innvandrerspørsmål. Mange av disse feilene har å gjøre med tankeløs språkbruk, med hvilke begreper man tenker om verden med; og de begås nok minst like ofte av politikere og byråkrater som av pressen og etermediene. Jeg skal nå kort ta for meg noen av de viktigste feilene i tur og orden.

1. Kultur blir blandet sammen med etnisitet

Etnisitet er fiktivt slektskap, og har å gjøre med en felles opphavsmite. Kultur viser derimot til betingelser for kommunikasjon, og handler om felles virkelighetsforståelse. Innen hver eneste etnisk gruppe finnes til dels betydelig kulturell variasjon, og mellom de ulike etniske gruppene finnes det ofte be-

tydelige kulturelle fellestrekk. Det er ikke kulturer som møtes ved kulturmøter, men mennesker – og det er noe ganske annet, selv om mennesker naturligvis kan være kulturelt forskjellige. Imidlertid kan de kulturelle forskjellene mellom en norrlending og en skåning være vel så påfallende i en gitt situasjon som forskjellene mellom en innvandret tyrkisk platearbeider og en svensk platearbeider. Det er etniske grenser mellom svensker og tyrkere, men dersom de ser verden på noenlunde den samme måten, kan man ikke trekke kulturelle grenser langs de samme linjene som man trekker etniske grenser. I stedet for å påstå at "innvandrernes kultur" gjør dem f.eks. autoritært patriarkalske, må man derfor finne ut hvilke mennesker i landet som er autoritært patriarkalske. Da vil man naturligvis finne ut at noen av dem er innvandre-re, mens andre tilhører landets opprinnelige befolkning.

Felles kultur er et *gradsspørsmål*: det finnes ikke to mennesker som forstår hverandre perfekt, men det finnes heller ikke to mennesker som overhodet ikke forstår hverandre. Alle har mer og mindre felles med alle andre. Og det er slett ikke så sikkert at de viktigste kulturforskjellene følger etniske grenser. Jehovas Vitners motstand mot blodoverføringer er sannsynligvis noe av det mest avvikende, kulturelt sett, som finnes i vestlige land.

Vanetenkningen på dette området er forstemmende. Når en konservativ kristen på det norske Sørlandet nekter å servere alkohol hjemme, er motstander av sex før ekteskapet, forbyr sine døtre å gå på dans og er tilhenger av sensur, er det ingen som tenker på å kalle ham fjernkulturell. Når derimot en tyrker i en bydel i Oslo nekter å servere alkohol hjemme, er motstander av sex før ekteskapet, forbyr sine døtre å gå på dans og er tilhenger av sensur, blir disse holdningene gjerne tatt som bevis på at "innvandrer-kulturen" og "den norske kulturen" ikke lar seg forene.

Forslag: I stedet for å snakke om "kulturer" på den mystifiserende og grensesettende måten som er så utbredt, kan man snakke, langt mer presist og mindre stigmatiserende, om at menneskene som bor i våre land har *ulike erfaringer og ulik bakgrunn*. For det har de uomtvistelig. Kulturforskjeller finnes, men de opererer ikke på etnisk gruppenivå.

2. Kultur gjøres til fundamental årsaksfaktor

Etter at offentligheten oppdaget det ulykksalige kulturbegrepet, er det tydeligvis ingen grenser for hva det kan brukes til. Når innvandrere ikke får jobb, er det angivelig på grunn av deres kultur; i Norge blir det således påstått at de ikke snakker godt nok norsk. (Dette er rent faktisk feil. På syttitallet fikk selv innvandrere som knapt kunne norsk jobb; i dag får mange ikke jobb selv om de snakker tilnærmet perfekt norsk.)

Generelt blir sosiale problemer omdefinert til etniske problemer, og deler av befolkningen venner seg til å tenke om verden ved hjelp av grensen mellom ”innfødte” og ”innvandrere”. Dermed blir enhver debatt om samfunnsproblemer avsporet. I stedet for å snakke om samfunnsproblemene, snakker man om relasjonen mellom innfødte og innvandrere. Og en slik diskusjon vil ikke føre til noen løsning.

De store sosiale problemene i innvandrer-tette bydeler i København, Malmö og Oslo skyldes ikke at det bor innvandrere der, men at disse bydelene er lavstatusområder. Lenge før det bodde en eneste innvandrer der, var boligstandarden der egnet til å sjokkere enhver besøkende fra mer privilegerte deler av landet. Hvis for eksempel Oslo øst skal bli et bedre sted å bo, må regionen omsider få sin del av distriktoverføringene. Det har ingen ting med verken etnisitet eller kultur å gjøre, men med det enkle faktum at både Sverige, Danmark og Norge er klassesamfunn.

Forslag: Begrepet ”klasseforskjeller” gjeninnføres i språket.

3. Det antas at ”innvandrere” er en gruppe

Det er det selvfølgelig det rene sludder å påstå at de er. Dels er de en kategori skapt av statistikere, dels er de et fenomen som finnes i de innfødtes hoder. Det eneste en somalier og en chilener har felles i denne sammenhengen, er at de i likhet med over 99% av verdens befolkning ikke er født i Norden av nordiske foreldre. Derfor er det også upresist å omtale innvandrer-tette bydeler som ”ghettoer”. Ghettoen er kjennetegnet av etnisk ensartethet; i sin klassiske bruk (ved omtale av ghettoene i Italia og Polen) betegnet ghettoen en jødisk bydel. I alle bydeler preget av store innslag av flyktninger og innvandrere, bor det et stort antall ulike nasjonaliteter. Det eneste mange av dem har felles, er at de ikke tilhører majoriteten.

Et annet vanlig uttrykk for denne feilen er det fantastiske uttrykket ”annen generasjons innvandrer”, som viser til mennesker som er født i et nordisk land av ”fjernkulturelle” (dvs. mørkhudede og/eller muslimske) foreldre. Det er nesten slik at man når som helst venter innføringen av begrepet ”femte generasjons innvandrer”. I så fall bygger enhver antagelse om snikrasisme i offentligheten ikke lenger bare på begrunnede mistanker, men på godt dokumenterte fakta. For da sier man at kulturen flyter i blodet og overføres genetisk. Dersom man ikke gjør det, ser jeg ingen grunn til å omtale mennesker som er født i Norge og har bodd der hele sitt liv som noe annet enn norske. Faktisk burde nasjonalister, som per definisjon ønsker at Norge skal være et viktig land, være glade over innvandringen. Ettersom skandinaver ikke klarer å få flere barn enn det som er nødvendig for å opprettholde folke-

tallet, er innvandring den eneste måten å rekruttere nye medlemmer på. Gjennom innvandring skapes kontinuerlig nye skandinaver.

Heller ikke liberalere er immune mot en etnisk deterministisk tenkemåte. Hvorfor må for eksempel dagspressen, inkludert den liberale pressen, alltid oppgi hvor utenlandskfødte forbrytere kommer fra, når de aldri oppgir hvor de innenlandskfødte kommer fra, eller for den saks skyld hvilken hårfarge de har og hvilket parti de stemte på ved siste valg? Naturligvis vil leserne av disse avisene etter hvert få det inntrykk at innvandrere og flyktninger nok generelt er kriminelle, men det har ikke falt dem inn å reflektere over f.eks. kriminaliteten i Uddevalla, ettersom det praktisk talt aldri går frem når en voldtektsmann eller raner er fra Uddevalla.

Forslag: For hver gang en avis skriver om ”utlendinger” som begår kriminelle handlinger, pålegges den å oppgi den geografiske opprinnelsen til innfødte som begår kriminelle handlinger. Resultatet ville bli presseoppslag av typen ”Mann fra Luleå slo i går ned en eldre dame i Storgata”. Noen vil kanskje anføre at slike opplysninger er irrelevante, men hvorfor skulle det være irrelevant hvor noen er født når det tydeligvis er eksepsjonelt relevant hvor andre er født?

4. Man later som om maktforholdene mellom innfødte og utenlandskfødte er jevnbyrdige

I en kommunikasjonssituasjon er det sjelden slik at begge parter setter premissene i samme grad. I Skandinavia er de skandinaviske språkene og en mer eller mindre felles nasjonal erfaringsverden fullstendig dominerende. Det tas som en selvfølge at innvandrerne skal lære norsk og at nordmennene ikke skal lære punjabi. Dette er det trolig verken mulig eller ønskelig å forandre på, men det skaper en permanent maktforskjell som er lite konstruktiv dersom målet er å unngå at innvandrere og flyktninger blir klienter.

Det kan naturligvis være fristende for majoriteten, som normalt har et maktmessig overtak, å se bort fra innvandrers virkelighet og insistere på at han skal snakke innenfor majoritetens definisjon av virkeligheten. I så fall gjør man det rent faktisk umulig for innvandreren å delta i samtalen, og man er på god vei til å skape nok en klient – en person som er avhengig av en annens virkelighet for å få hjelp til å oppnå sine rettigheter i samfunnet. Ønsker man å unngå en slik situasjon, er det altså all grunn til å ta den andres kontekst på alvor, selv om man ikke nødvendigvis er tvunget til å gjøre det. Offentlig ansatte befinner seg her i en særstilling. De er faktisk forpliktet til å tilrettelegge forholdene for kommunikasjon, for at allmennheten – inklusive innvandrere! – skal få innfridd sine rettigheter. Det er

nemlig ikke for ingenting at offentlig ansatte kalles *public servants* på engelsk.

Nå er det lite sannsynlig at etterkommerne av dagens innvandrere vil snakke vietnamesisk, farsi eller punjabi om femti år. Blant skandinaviske innvandrere i USA tok det gjennomsnittlig tre generasjoner før de skiftet morsmål til engelsk, og lite tyder på at det vil ta lengre tid her. Men dette må skje gjennom deltakelse i felles institusjoner – politikk, utdanning, arbeidsliv – og ikke gjennom moraliserende tvang fra norsk side.

Forslag: Forhandlinger mellom øvrighet og innvandrere kan i 50% av tilfellene foregå på et språk innvandrerne velger, for eksempel engelsk uten tolk eller punjabi med tolk.

5. Minoritetssituasjonen blir oppfattet som en unntakstilstand

Det er ikke tilfeldig at innvandringen skjer nettopp nå. Den ujevne, men vedvarende strømmen av flyktninger og innvandrere til vesteuropeiske land kan betraktes som et tegn på at vi for alvor har fått et verdenssamfunn, hvor et flertall av verdens innbyggere indirekte har noe med hverandre å gjøre – takket være globale politiske spørsmål som miljøkrisen, globale kulturfenomener som amerikanske såpeoperaer, globale økonomiske prosesser gjennom blant annet Verdensbanken, og en global sikkerhetspolitikk gjennom blant annet FN-systemet. Verden har krympet, og det er blitt mulig for flere å reise lenger enn det har vært noen gang tidligere, samtidig som vi vet mer om hverandre enn før. Blant annet derfor foregår det en ujevn flyt av mennesker fra fattige til rike land, og den viser ingen tegn til å stanse.

Uansett hvor restriktiv man ønsker å være i sin innvandringspolitikk, vil det innen overskuelig fremtid alltid leve en del tusen mennesker her som ikke er født i våre land, og også de innfødte vil vedvare å være forskjellige på mange måter. Trolig er det like greit å forsone seg med dette først som sist.

La meg igjen minne om at den klassiske kulturgeografien som lærte oss at verden består av "adskilte kulturer", og at ulike folkeslag levde hver for seg i sine stabile, avgrensede områder, er fullstendig ute av stand til å fortelle oss noe om den moderne verden. Unntaket er nemlig ikke det blandede samfunnet, men samfunnet uten innvandrere. Kosmopolitiske storbyer som New York og Bombay er mer typiske for det tidlige 21. århundre enn relativt isolerte øysamfunn – samfunn uten innvandrere – som f.eks. Færøyene og Tristan da Cunha.

Forslag: Første kapittel i Salman Rushdies *Imaginary Homelands (Fantasiens hjemland)*, eller en annen egnet tekst, blir gymnaspensum. Rushdies tekst viser både hvordan påberopelser av "autentisk kultur" virker ekskluderende

(selv fikk han høre av kulturfundamentalister at han ikke var en ”ekte inder”) og hvordan verden preges av blanding og urenheter.

6. Alternativene som tilbys innvandrere og flyktninger er umulige

I de skandinaviske landene har innvandrere nesten helt siden starten mottatt en tvetydig melding fra øvrigheten. De er både blitt oppmuntret til å ”ivareta sin kultur” og til å bli ”skandinaviske”. I praksis har de fått tilbudet om å velge mellom å ”bli slik de er” eller å ”bli som oss”. Et slikt valg er fullkomment umulig, og bygger for øvrig på det gammeldagse kulturbegrepet, som prediker at det finnes absolutte grenser mellom kulturer, og at man enten tilhører den ene eller den andre. Ingen innvandrer eller barn av innvandrer kan på noen meningsfylt måte foreta et slikt valg. Når man flytter til et nytt land, blir man uvegerlig preget av det. Samtidig er det umulig å legge bak seg hele sin erfaringsbakgrunn, sine barndomserfaringer og den skikk og bruk man lærte av sine foreldre og besteforeldre. Det er altså ikke mulig for noen enten å bli ”helt norske/svenske/danske” eller å ”beholde sin opprinnelige livsverden”. Debatten om kulturell integrasjon må derfor handle om på hvilke områder samfunnet insisterer på at innvandrerne skal tilpasse seg. Sannsynligvis er det i strid med menneskerettighetene å kreve mer enn at de skal følge loven. Både konservative og radikale løsninger må aksepteres i et liberalt, åpent samfunn. Det er neppe to innvandrere fra samme land som vil gjøre nøyaktig samme valg; alle vil skape sin personlige blanding av kulturelle impulser fra forskjellige kilder.

Forslag: Ordet ”personlig identitet” erstatter ordet ”kulturell identitet”.

* * *

Min hensikt har ikke vært å benekte at samfunnet står overfor store utfordringer, eller å påstå at sosiale problemer generelt er opportunistiske påfunnskaft av karrierepolitikere og ubetenksomme journalister. Retten til utdanning, arbeid og deltakelse er knapphetsgoder som det selvfølgelig er hard konkurranse om. Mitt poeng er at denne typen problemer ikke nødvendigvis har å gjøre med etnisk identitet, og at en ensidig fokusering på etniske relasjoner gjør det umulig å se de sosiale problemene i hele sin fylde.

Noen få temaer som angår minoriteter spesielt, har riktignok krav på offentlighetens interesse. Det gjelder først og fremst etnisk diskriminering i sin alminnelighet, språklige rettigheter og religionsfrihet. Praktisk talt alle andre forsøk på å etablere et skille mellom innfødte og innvandrere som premiss for politisk debatt, er ren avsporing. Innvandrere har ikke monopol på ver-

ken kriminalitet, arbeidsløshet eller marginalisering. Dersom man ønsker å snakke stygt om kriminelle, så får man heller gjøre det; men da får man kalle en skurk for en skurk og ikke for innvandrer. I dette korte bidraget har jeg forsøkt å vise hvordan det kan ha seg at ordet innvandrer får betydninger som mystifiserer langt mer enn de oppklarer (jf. begreper som ”innvandrer-kriminalitet”), og jeg har antydnet noen mulige strategier for å unngå at man snakker om innvandrerproblemer når man burde ha snakket om klasseforskjeller, arbeidsløshet, etnisk diskriminering eller rett og slett marginalisering.

Artikkelen bygger på et foredrag holdt ved Vetenskaps societetens årsmøte i november 2000.

Jan Eric Olsén

Den organiska telegrafen: metod och metafor i 1800-talets fysiologi

Hur ljufligt ett telegram kan vara i jämförelse med ett bref, emedan det låter oss veta vår väns tankar några ögonblick förut.

*Brev från Frithiof Holmgren till Ann-Margret Holmgren,
Uppsala d. 12 juli 1869*

Speak but one word, and bid my heart rejoice,
One little word of all words loved the most;
Let me hear it in my darlings voice –
And please transmit it by this evenings post.
I cannot see you smile, but if you laugh,
Shall hear the merry tones by Phonograph.

The voice by wire and post-card.

London 1878

FÖRHÅLLANDET MELLAN KROPP och teknik är ett tema som starkt präglade 1800-talets medicin, i synnerhet fysiologin. Tekniken fyllde inte enbart ett metodologiskt syfte utan kom även att förse vetenskapen med en rik exempelsamling för metaforik där industriella artefakter som kameran, fonografen, förbränningsmotorn och telegrafen ingick. Den kanske slagkraftigaste bilden var den av nervsystemet som förgrenar sig i kroppen likt ett organiskt telegrafnät. Såväl till form som till funktion uppvisade nervsystemet en likhet med de telegrafkablar som kring mitten av 1800-talet kompletterade den kroppsliga förflyttningen per tåg med nyhets- och kommunikationsflödet per tråd. Även om anatomicer och fysiologer seklet ut förblev oeniga om nervfunktionens bakomliggande princip, kunde man inte bortse från den visuella överensstämmelsen mellan nerv- och telegrafsystemet och den dynamik med vilken både kroppsliga impulser och och språkliga meddelanden förmedlades. På det metodologiska planet förlänade Hermann von Helmholtz grafiska mätningar av nervhastigheten fysiologin status av exakt naturveten-

skap med tekniskt vinklade problem.¹ På det metaforiska planet grep nervsystemet och telegrafin in i varandra och manifesterade bilden av ett nytt samhälle där kroppen tvangs att koordinera och hålla jämna steg med nya fortskaffningsmedel och tekniska apparaturer. Telegrafin inkarnerade även den nya andan av internationalism och framsteg som de stora världsutställningarna så tydligt gav uttryck för. Dess snabba fortplantning av information lade en ny dimension till uppfattningen av rummet och tiden.²

Anson Rabinbach har, i sin bok om den ”mänskliga motorn”, visat hur den metaforiska sammansmältningen av dikotomin organiskt/oorganiskt lade grunden till det senare 1800-talets vetenskapliga kartläggning av psykosomatiska tecken på trötthet och utmattning, vilka samlades under begreppet *fatigue*.³ *Fatigue* tolkades som ett kroppsligt förgiftningstillstånd, det organiska livets överreaktion på de intryck som det teknifierade samhället avgav. Vad skulle hända om vårt minne samtidigt registrerade alla intryck som ideligen strömmade mot oss med lika stor intensitet, frågade den italienske fysiologen Angelo Mosso i sin studie *La Fatica*.⁴ Mosso, som konstruerade instrumentet ergografen i syfte att få fram kvantifierbara siffror på den individuella förmågan att motstå *fatigue*, menade att vad som först kunde te sig som en brist hos kroppen, snarare skulle betraktas som en av dess mest fantastiska tillgångar. En mindre känslighet för trötthet och utmattning skulle föra med sig allvarliga skador på organismen.⁵ Även här, i utforskningen av trötthetens mekanismer, går det att urskilja ett metaforiskt bruk av tekniken. Medan Mossos ergograf försåg laboratoriemedicinen med uppgifter på de värden som kroppen mäktade med, beskrev hans landsman Paolo Mantegazza den nervösa kulturmänniskan med attribut lånade från teknikens värld:

Den nervöse har icke blott fem sinnen, utan femhundra, ja femtusent och hans nerver, som blifvit lika många mikroskop, teleskop, mikrofoner, telefoner och galvanometrar, hålla honom i beständig oro och förvandla honom till en spegel med hundra olika ytor, som uppfånga allt som rör sig upptill och nedtill, i höjden och på djupet.⁶

För Mantegazza var den utbredda nervositeten ett symptom på en samhällsutveckling som höll på att skena iväg; en ohämmad tro på tekniken, det allt hastigare tempot som utmärkte den moderna livsföringen samt förflackningen av politiken bidrog starkt till att allt fler människor led av *hyperästesi* eller en överdriven känslighet för sinnesintryck. Termen gav delvis uttryck för samma slags medicinska fenomen som *fatigue*, men där Mantegazza använde sitt begrepp för att ställa en kulturell diagnos, var Mossos *fatigue*-forskning intimt förknippad med laboratoriets metoder och ergografens exakta språk. I

Mantegazzas ögon var den moderna kulturmänniskan en legering av kropp och teknik. Sinnesorganens ändapparater beskrevs med hjälp av syn- och hörsel förstärkande instrument som mikroskopet och telefonen och likt telegraftrådar genomkorsade nerverna kroppens alla vrår. Även det politiska systemet skildrades utifrån förhållandet människa – teknik; Mantegazza liknade till exempel parlamentarismen vid en elektromotor vars invecklade konstruktion avskräckte gemene man från att närmare bekanta sig med den.⁷ Till skillnad från August Strindberg, vars lån ur den tekniska fataburen gav relief åt den intellektuellt starke individen, använde Mantegazza sig av metaforiken för att ge teknikens samhälleliga genomslagskraft ett negativt värde.⁸

Bilden av fysiologin som den gren av medicinen som sträckte sig längst in på fysikens och kemins domäner myntades under 1830- och 40-talen och vidmakthölls seklet ut. Från den här tiden kan man också datera utarbetandet av särskilda forskningsprogram med tillhörande metodologier. Metoden blev ett sätt att särskilja ämnet från andra medicinska discipliner – i synnerhet anatomin – men fungerade också som ett interdisciplinärt vapen i fråga om vetenskapliga upptäckter och teknikrelaterade meningsskiljaktigheter. Om metoden var ämnets inre angelägenhet, kom ett nog så laddat bildspråk att vidlåda den populära bilden av fysiologin. Vivisektören och ingenjören utgjorde här ett slags ytterligheter, fysiologins ”bad guy and good guy”. Den brittiske fysiologen Charles Sherrington jämförde i en text från 1906 fysiologstudenten med just ingenjören.⁹ Kopplingen till maskinkulturen kunde knappast göra anspråk på originalitet; Sherrington talade om den levande och kemiska maskinen samt om cellens levande laboratorium, tre bilder som hade nyttjats flitigt under den andra hälften av 1800-talet. Däremot var Sherringtons definition av fysiologin som utgörandes en gren av energetiken fräsch; ”hon spårar den ändlösa energiströmmen i den del av naturen vi benämner levande”, och vad metod anbelangar, befästes fysiologins eklektiska drag; ”Man kan säga om henne att hon inte har några egna metoder, eller att alla metoder är hennes; vardera påstående är lika sant”.¹⁰

Liknelsen av kroppen vid en maskin konnoterade alltsedan Descartes och La Mettries dagar materialistiska och ateistiska idéer om en själlös automat. Motivet var i allra högsta grad livskraftigt under 1800-talet där det dök upp i såväl de medicinska publikationerna som i den allmänna kulturdebatten. Tekniken utgjorde också ett ideal för många fysiologer som i termodynamiken såg den perfekta ekvivalensen mellan den levande organismen och maskinen. Att begränsa studiet av livet till det krasst deskriptiva var enligt Sherrington en följd av den experimentella fysiologins tidigare uppgörelse med vitalistiska och teleologiska förklaringsmodeller.¹¹ Istället för att fråga efter

syftet bakom funktionerna och processerna i den levande naturen, strävade den nya fysiologin efter att ge en så objektiv bild som möjligt av det man företog sig i laboratorier, ett ideal som började rämna med sekelskiftets morfologiska kartläggningar av nervsystemet. Förvisso anspelade Sherrington ännu på kropp – teknik metaforiken i sin *The Integrative Action of the Nervous System* från 1906, men det var tydligt att de många omkopplingarna i nervströmmens väg från stimulus till reaktion var underställda en enande och högre princip som såg till att impulserna förmedlades till rätt ställe i det centrala nervsystemet. Allteftersom histologerna identifierade nya detaljer i nervmassan, blev det också möjligt för fysiologerna att förstå den tidliga skillnaden mellan olika nervprocesser. En fördröjning i nervströmmens hastighet inträffade till exempel alltid då impulsen passerade genom neuronernas finförgrening i den grå substansen. Förmedlingen av impulsen visade sig gå mycket långsammare här än vad den gjorde i nervstammen vilket bland annat indikerade en tidsförlust i överföringen från nervcell till nervcell. En tidlig avvikelse påträffades även i skillnaden mellan den utlösande stimulus och reflexens efterladdning som var mycket kraftigare just i de fall där nervströmmen passerade genom grå substans. Tidsfördröjning, omkopplingar, trögrörlighet och fatigue var faktorer som inte i lika stor utsträckning hade kännetecknat det organiska telegrafnätet.¹² Nu när intresset riktades mot neuronerna och den grå substansen, fann Sherrington telefonväxeln vara en mer adekvat bild för att beskriva de nervösa processerna.¹³ Där telegrafnen hade betonat farten och den tillryggalagda sträckan som nervströmmen företog sig i kroppen, satte telefonväxeln fingret på alla de omkopplingar av impulser som ständigt strömmade in från yttvärlden. Telefonväxeln gav också en bildlig förståelse av *synapsen*, en term som användes för att beskriva den dunkla överföringen av impulser från en nervcell till en annan.¹⁴

Referenserna till maskiner och teknik i Sherringtons bok underlättade visualiseringen av områden som fortfarande var tämlingen utforskade och gåtfulla; hämningen av nervösa processer, koordinationen av impulser, synapsen, den grå substansen. Både järnvägsknuten och telefonväxeln vilka Sherrington använde för att beskriva den grå substansen, var ett slags sambandscentraler som ingick i större kommunikativa och informativa nätverk. På ett liknande sätt tänkte sig Sherrington att den levande organismen oupphörligt omvandlade utifrånkommande energi till nervimpulser, reflexer och medvetna handlingar. *The integrative action* var Claude Bernards *milieu interieure* tillämpad på nervsystemet, men där Bernard hade vänt sig mot en tidigare vitalistisk uppfattning av livet, tog Sherrington försiktigt avstånd från den gren av fysiologin som uteslutande ägnade sig åt noggranna beskriv-

ningar av instrument och experiment. Visserligen låg tonvikten i Sherringtons förståelse av nervsystemet fortfarande på funktionen, handlingen, men det var inte längre frågan om en blind handling utan om en integrerande handling som band samman människan med världen.

Samma år som Sherringtons bok kom ut, höll den spanske neurologen Santiago Ramón y Cajal sin Nobelföreläsning där han gav en presentation av den gängse förståelsen av nervsystemets uppbyggnad. Den neuronteori som han själv förfäktade gjorde gällande att nervcellen snarare borde betraktas som en morfologisk individualitet än som en anonym del av en större helhet. Ramón y Cajal hämtade stöd för sin teori bland annat i det faktum att nervimpulsernas färdväg i organismen inte beskrev en oavbruten kontinuitet utan att förmedlingen ombesörjdes via ett slags *influensprincip* där kontakten mellan de nervösa fibrerna skedde liksom på distans. Sherrington använde som tidigare sagts termen *synaps* för att beskriva samma fenomen.¹⁵ De omständliga och komplicerade förgreningarna i nervsystemet illustrerades med hjälp av skisser och även om en del frågor fick lämnas obesvarade – vari nervrörelsen egentligen bestod tedde sig fortfarande som en gåta – frammanade föreläsningen en annorlunda bild av nervprincipen, jämfört med Du Bois-Reymonds och Helmholtz banbrytande arbete från mitten av 1800-talet. Till skillnad från tyskarnas fysikaliskt orienterade modell av nervfunktionen, förde Ramón y Cajals tålmodiga kartläggning av celler och fibrer snarare tankarna till naturens växtliv. Nervsystemet bredde ut sig som en snårskog, outgrundligt och ogenomträngligt. Här hänvisades inte till några maskiner eller andra tekniska artefakter; istället liknades nervstrukturen vid en tropisk skog där lianernas villervalla motsvarade de ännu oupptäckta sambandsvägarna mellan neuronerna.¹⁶ Ramón y Cajal betonade också nervfibrernas förmåga att genomgå metamorfoser i såväl friskt som sjukt tillstånd och genom att tillmäta en grupp fibrer associativa egenskaper, förstärktes ytterligare det individuella draget i neuronteorin.¹⁷ Det metamorfosiska inslaget pekade bakåt till det tidiga 1800-talets mikroskopister Theodor Schwann och Mattias Schleiden och deras arbete med cellens *Bildungsweise*. Metamorfosmomentet i neuronteorin var på så vis ingalunda nytt utan snarare historiskt färgat av en äldre idealistisk syn på den levande organismen som inte var förenlig med till exempel Hermann von Helmholtz tekniskt rigorösa mätningar av nervfunktionens hastighet. Den perfekta ekvivalensen mellan organism och maskin som så många av det sena 1800-talets fysiologer hade sökt upprätthålla – Helmholtz, Marey, Mosso, Huxley och även Blix för att ta ett svenskt exempel – rubbades betänkligt i Ramón y Cajals Nobelföredrag. Idealet att översätta det organiska livet till ett instrumentellt och exakt språk, överskug-

gades av nervsystemets nyckfullt slingrande mönster, för inte ens mellan de motoriska och de sensoriska nerverna hade forskningen kunnat påvisa en koherent övergång; ”Olyckligtvis tycks naturen ignorera vårt intellektuella behov av bekvämlighet och enhet, och hon finner ofta behag i förvecklingen och mångfalden”, sammanfattade Ramón y Cajal.¹⁸

De metaforiska banden mellan kroppen och teknifieringen av samhället kunde som vi sett laddas med diametralt olika innebörder. Mantegazzas pessimistiska syn på tekniken stod i bjärt kontrast till den fysiologiska drömmen om att transkribera den levande naturen till instrumentens avklarnade språk. Allteftersom fysiologilaboratorierna inmutade kroppen, tilltog den tekniska uppfinningsrikedomen. En snabb titt i manufakturkatalogerna från det sena 1800-talet är nog för att konstatera att de olika kroppsfunktionerna verkligen avsatte sin prägel på tekniken. Nu skulle även klinikerna förses med apparater och instrument. En annorlunda vinkling av fenomenet gavs av den brittiske författaren och pedagogen James Crowthers berättelse om de fem sinnen, *The five-barred gate* från 1881. Med utgångspunkt i den teknik som vid tidpunkten ifråga hade blivit allmängods, beskrev Crowther de mänskliga sinnesorganen på ett sätt som kunde minna om den italienske renässansmålaren Archimboldos frukt- och grönsaksporträtt. Ögats olika delar korresponderade med kamerans mekanismer.¹⁹ Örat var en tunnel genom vilken ljuden/tågen dundrade fram innan de nådde den telegrafiska huvudstationen i hjärnan.²⁰ Näsan och tungan bildade en järnvägsknut och minnet fungerade som ett slags mental fotografi där det förflutna framkallades med hjälp av associationerna/vätskebadet.²¹ Crowthers juxtaposition av kropp och teknik var i sig knappast halsbrytande. Mer iögonenfallande tedde sig däremot avslutningen där författaren i tredje person uttryckte sitt hopp om att boken skulle komma till användning i söndagsskoleundervisningen; ”Nuförtiden finns det en hemsk tendens till materialism och han känner inte till något bättre motgift än ett noggrant studium av Guds verk”.²² Genom att betrakta kroppen som en överlägsen förebild för tekniken, gick Crowther stick i stäv mot den la metrieska traditionens förtinglingande av Guds avbild. För Crowther var den telegrafiska centralstationen på Colmn Street i London blott en kopia av den ”Stora Hjärn-Telegrafstationen” och förbättringen av den elektriska telegrafan vittnade om att ett fullbordande av det världsliga systemet var förestående; ”Närmar vi oss det sista kapitlet i vår världshistoria?”.²³

För Frithiof Holmgren färdades också den nya tidens idéer per telegraf. I talet som han höll vid invigningen av det fysiologiska laboratoriet i Uppsala den 12 mars 1867, jämförde han den rikliga publikationen av fysiologiska ex-

periment i facktidskrifterna med fluxet i telegrafsystemet. Likt ett utsträckt telegrafnät, förband tidskrifterna de fysiologiska laboratorerna med varandra i andlig gemenskap.²⁴ Telegrafen krympte inte enbart de rumsliga avstånden, dess stackato minskade också det tidsliga glappet mellan händelse och nyhet, något som Holmgren fann kännetecknande för just sitt ämne där ett experiment snabbt kunde omvandlas till en tidskriftsartikel; "...det måste ännu färskt och laborievartmt i den allmänna rörelsen".²⁵ Arbetet i de tyska laboratorerna till exempel, hade givit upphov till nya sanningar som likt de nyhetsbärande strömpulserna flög varma ut över världen.²⁶ Fysiologin uttryckte också sin tids rastlösa strävan efter sanning och fullkomning. Ivern att snabbt sätta resultaten på pränt var, enligt Holmgren, ett symptom på den ungdomliga anda som rådde inom ämnet. Att söka sammanfatta de nya idéerna i läroboksformat betraktades därför som ett gagnlöst arbete; "när den sista delen af ett sådant arbete kommer ännu fuktig från tryckeriet, så skall det knappast slå fel att den första redan är för gammal".²⁷ I telegrafin såg Holmgren även en symbol för internationaliseringen av vetenskaperna och ett tecken på att skräväsendets era hade gått i graven.

Holmgrens intresse för sin tids framväxande transport- och kommunikationsmedel stannade emellertid inte endast vid ett dynamiskt bildspråk utan kom också att ta en betydande, praktisk form. En järnvägsolycka i östgötska Lagerlunda 1875 fick honom att misstänka att förödelsen hade orsakats av lokförarens bristande förmåga att urskilja färgerna i signalsystemet. Olyckan innebar startskottet för Holmgrens stora kartläggning av färgblindhet och laboratoriet i Uppsala förvandlades snabbt till en mötespunkt för såväl vetenskapsmän och läkare som för järnvägspersonal.²⁸ Att nedsatt färgseende verkligen kunde utgöra ett hot mot trafiken till land och till sjöss var ingalunda en improviserad tolkning från Holmgrens sida. Från det att han grundade det första fysiologilaboratoriet i Sverige 1862, vilket till en början fick inrymmas provisoriskt i den anatomiska institutionens lokaler, och fram till sin död 1897 löpte intresset för ögat och den visuella varseblivningen som en röd tråd genom Holmgrens forskning. Under hela 1860-talet upptogs Holmgren av ett antal sinnesfysiologiska problemställningar. Med hjälp av växtdrogerna kalabar och atropin studerade han regnbågshinnans reflexrörelser och näthinnans elektromotoriska egenskaper. Experimenten byggde uteslutande på djurförsök och bruket av det strömregistrerande instrumentet galvanometern och var representativa för ett vetenskapligt ideal där endast de organiska processer som gick att mäta och precisera i exakta tidsenheter, som kontrollerbar retimpuls eller i termer av kemiskt-fysikaliskt arbete hamnade på fysiologernas agenda.²⁹ Arbetet med att registrera näthinnans elektromotoriska egen-

skaper – att näthinnan reagerar elektromotoriskt på ljusintryck – gjorde Holmgren uppmärksam på ett annat sinnesfysiologiskt fenomen, nämligen färgseendet. I sina försök från 1865 berörde han kortfattat förhållandet mellan ljusets våglängder och nervimpulserna i ögat. Tanken var att pröva ögats känslighet för färgat ljus i analogi med Hermann von Helmholtz teori att det i hörselorganet finns särskilda element som bestämt svarar till svängningstalen i luften. Det aldrig förverkligade experimentet gick ut på att placera ett galvaniskt preparat, det vill säga ett grodöga som kopplats till en galvanometer, inuti en svart papplåda. I denna hade ett runt hål tagits upp, för vilket man kunde placera olikfärgade glasskivor. Liksom i en ekvation, föreställde sig Holmgren att ljusets våglängd och galvanometerens utslag skulle ge den mellersta länken, näthinnans obekanta reaktion för etersvängningar.³⁰ Fastän experimentet aldrig lämnade skissbordet ger det en fingervisning om att Holmgrens intresse för färgseendet väcktes långt innan den förödande olyckan i Lagerlunda 1875.

I motsats till laboratorieexperimenten fick Holmgrens färgblindhetsundersökningar en långt större samhällselig genomslagskraft. För det första gjorde den uppenbara risken för järnvägsolyckor det påkallat att testa färgseendet på de järnvägsanställda. Även om det aldrig fastslogs att orsaken till olyckan i Lagerlunda berodde på lokförarens bristande förmåga att urskilja färgerna i signalsystemet, kom dock färgblindhetsproblematiken att bli en angelägen fråga för statens järnvägar. Olyckor sätter onekligen fingret på teknikens sårbarhet. På den här punkten kunde Holmgren med eftertryck betona nödvändigheten av att reglera och samordna den nationella och den internationella samfärdseln. Ju mer kommunikationsnäten byggdes ut över nationsgränserna och antog ett för den resande oöverblickbart system, desto påtagligare tedde sig resandets risker. Kontrasten mellan färgblindhetens osynliga fara och den illustrerade pressens bilder på demolerade lok och vagnar förhöjde olyckans dramatiska halt. För det andra gav färgblindheten upphov till en helt annan typ av följdfrågor än laboratorieexperimenten på grodor. Underlaget för en konsekvent genomförd studie över förekomsten av färgblindhet i Sverige krävde helt andra metoder och tillvägagångssätt. I en uppmaning till Sveriges läkare bad Holmgren om hjälp med insamlandet av material till en statistisk kartläggning av färgseendet bland den svenska befolkningen. Läkarna ombads i första hand att utföra sina tester på de olika befolkningskategorierna som rymdes i landets olika institutioner. Lämpliga sådana för den kvinnliga delen var skolor, fabriker, fängelser och fattighus men även hälsobrunnar och offentliga bad.³¹ Vad männen anbelangade erbjöd beväringen de bästa tänkbara omständigheterna för ändamålet. Den militäriska

disciplinen borgade inte endast för att proverna gick snabbt och smidigt. Genom sin relativt oblandade och regionala karaktär var landets regementen särskilt skickade att förse undersökningarna med värdefulla uppgifter om färgblindhetens relativa frekvens ute i de olika landsändarna. Undersökningarna kunde således även utgöra ett vidare underlag för en generell förståelse av ärftlighetens lagar. För det tredje tangerade ärftligheten frågan om färgsinnetns historiska utveckling vilken mot slutet av 1870-talet blev föremål för både diskussion och debatt. I sin uppmaning vände sig Holmgren särskilt till läkarna i de nordligaste delarna av landet vilka hade möjlighet att komma i kontakt med den samiska befolkningen. Tanken var att pröva färgseendets beskaffenhet hos detta naturfolk och sätta den under den kulturhistoriska luppen.³² Debatten engagerade personer från skilda discipliner och det ska sägas att utgångspunkterna inte alltid var glasklara. Biologiska aspekter blandades med filologiska och kulturhistoriska i ett etnografiskt försök att utvärdera färgseendets premisser. Bilden av naturforskaren som varligt stiger fram mot européen med famnen full av zefirgarnsdockor blir ett rörande komplement till seklets fascination för skallar från när och fjärran.

Reformen av färgblindhetskollen på de svenska järnvägarna var ett barn av sin tid. Det var inte bara det att Holmgren bejakade den snabba pulsen som kom med järnvägs- och telegrafsystemet, ”...vår tids omfattande och snabba kommunikationsmedel för icke blott det materiella, utan äfven det andliga utbytet”, han var även fast övertygad om att det nationella och det internationella perspektivet gav varandra och att en standardisering av den teoretiska förståelsen och den praktiska tillämpningen av färgläran var oundgänglig.³³ Särskilt vad den senare beträffade kunde Holmgren inte nog understryka vikten av att vaska fram en metod som gjorde undersökningarna kompatibla över nationsgränserna. Vad som stod på spel var sinnesförmågan per se. Den direkta tillgången till den subjektiva uppfattningen av världen eller omvänt, en universellt giltig form i vilken individuellt skilda förmågor kunde gjutas och statistiskt behandlas. Tanken att naturen i oförvanskad skick skulle kunna transkriberas på papper eller dylikt var ett genomgående tema under 1800-talet. Från den engelske fotopionjären Fox Talbots *The pencil of nature* till fysiologerna Carl Ludwig, Etienne Jules Marey och Angelo Mossos lansering och utveckling av den grafiska metoden, sökte människan att med teknikens hjälp reducera sin interagerande roll till ett minimum.³⁴ Den bildliga liknelsen må halta betänkligt men Holmgrens garndocksmetod var i paritet med kameran och de fysiologiska självregistreringsinstrumenten. Genom att tvinga den undersökte att själv sortera garndockorna enligt mönstret för grundfärgerna grönt, rött och violett, sökte Holm-

gren kringgå språkets förmedlande karaktär. Metoden vädjade till sinnena, ja den befanns vara så universell att antropologen med enkelhet kunde undersöka naturfolkens färgseende utan att behöva känna till så mycket som en enda stavelse av deras språk. Metoden var också den rakt motsatta till experimenten med näthinneströmmen, där galvanometerns hastiga rörelse föregicks av tidskrävande preparationer och förberedelser. Färgblindhetstesterna var utpräglade massundersökningar, anpassade för massamhällets behov. Här fanns inget av tjecken Jan Purkynjes och tysken Gustav Fechners oförvägna fixerande av efterbilder och kontrastfärger, inget av Goethes sinnesfysiologiska strövtåg i den weimarska naturen. Istället förde de ut Holmgren på raska inspektionsresor ute i den svenska bygden, där metoden prövades på såväl värnpliktiga som järnvägspersonal. Den 7:e och 8:e september 1876 företog han till exempel en jungfruresa på dressin längs med Uppsala – Gävlesträckan. Uppehåll gjordes vid varje station, varje banvaktarstuga, varje grind. Av 226 undersökta upptäcktes 13 färgblinda fall (samtliga män), 6 *fullständigt* grönblanda och 7 *ofullständigt* färgblinda. Inspektionsresan blev en rejäl framgång för Holmgren. Den gav inte bara bekräftelse på farhågan att färgblinda verkligen var anställda inom de svenska järnvägarna utan gav även prov på metodens användbarhet; Holmgren tog särskilt fasta på att järnvägsmännen med egna ögon övertygat "...sig om färgblindhetens natur och praktiska betydelse för jernvägstrafiken".³⁵ Metodens pedagogiska förtjänster lyftes även fram för att förklara dess anmärkningsvärda spridning såväl inom rikets gränser som utomlands.

Jämsides med teknikaliseringsen av samhället under 1800-talet växte en ny förståelse av kroppen fram på de fysiologiska och psykologiska laboratorierna. Från mätningen av enkla reflexer till experiment på reaktionstiden för olika sensoriska och psykiska processer, framkallades bilden av kroppen som ett trögrörligt och långsamt fungerande system.³⁶ Det tog helt enkelt längre tid för information att färdas här än vad det gjorde i teknikens värld. Jämförelsen mellan kroppen och maskinen må ha varit till den förras nackdel vilket emellertid inte hindrade seklets biologiska metaforer från att vara positiva avstämningar av temat teknik–människa; den organiska maskinen, den mänskliga motorn. Färgblindheten accentuerade på sitt sätt interaktionen mellan kroppen och det nya ingenjörssamhället och rörde i allra högsta grad kalkyleringen av den mänskliga perceptionen och dess upplevelse av det moderna.

Noter

- 1 Se Holmes/Olesko; "The images of precision" i *The Values of Precision*, red. Wise, Princeton 1995.
- 2 Se Stephen Kern; *The Culture of Time and Space*, Harvard 1983.
- 3 Se Anson Rabinbach; *The Human Motor: Energy, Fatigue and the Origins of Modernity*, New York 1990.
- 4 Angelo Mosso; *Fatigue*, övers. Drummond/Drummond, s. 195, London 1904.
- 5 Mosso, a.a., s. 156.
- 6 Paolo Mantegazza; *Vårt nervösa århundrade*, övers. Erik Thyselius, s. 101, Stockholm 1888.
- 7 Mantegazza, a.a., s. 87.
- 8 Se här Karl-Åke Kärnells *Strindbergs bildspråk*. En studie i prosastil, Uppsala 1962 samt Hans Lindströms *Hjärnornas kamp*. Psykologiska idéer och motiv i Strindbergs åttiotalsdiktning, Uppsala 1952.
- 9 C. S. Sherrington; "Physiology; It's Scope and Method" i *Lectures on the Method of Science*, red. T.B. Strong, s. 59, Oxford 1906.
- 10 C. S. Sherrington, a.a., s. 79–80.
- 11 C. S. Sherrington; *The Integrative Action of the Nervous System*, s. 236, New York 1906, "Self-wounded in this way physiology became for a time extremely reticent about purpose, remaining simply objectively descriptive".
- 12 Den italienske fysiologen Angelo Mosso påpekade i sin bok om fatigue att nerven i sig inte var mottaglig för trötthet eller i vilket fall inte utvecklade fatigue lika lätt som hjärnan och musklerna. Mosso; *Fatigue*, s. 34, London 1904.
- 13 Sherrington, *The Integrative Action...*, s. 233.
- 14 Sherrington, a.a., s. 18, "In view, therefore, of the probable importance physiologically of this mode of nexus between neurone and neurone it is convenient to have a term for it. The term introduced has been synapse".
- 15 Santiago Ramón y Cajal; *Structure et Connexions des Neurones*. Conférence Nobel faite à Stockholm le 12 Décembre 1906, s. 2, Stockholm 1906.
- 16 Ramón y Cajal, a.a., s. 17.
- 17 Ramón y Cajal, a.a., s. 12.
- 18 Ramón y Cajal, a.a., s. 17.
- 19 James Crowther; *The five-barred gate: a story of the senses*, s. 21, London 1881.
- 20 Crowther, a.a., s. 25.
- 21 Crowther, a.a., s. 44 samt 84.
- 22 Crowther, a.a., s. 91.
- 23 Crowther, a.a., s. 108.
- 24 Frithiof Holmgren; "Om det fysiologiska studiet" i Uppsala Läkareförenings förhandlingar Bd. 3, s. 28, Uppsala 1868.
- 25 Holmgren, a.a., s. 26.
- 26 Ibid.
- 27 Holmgren, a.a., s. 29.
- 28 Frithiof Holmgren; "Fysiologiska institutionen" i Uppsala Universitet 1872–97. Festskrift till Oscar II, red. Reinhold Geijer, s. 126, Uppsala 1897.
- 29 Se här Frithiof Holmgren; "Undersökningar rörande iris' rörelsemechanism med tillhjälp av kalabar och atropin" i Uppsala Läkareförenings förhandlingar Bd. 1, Uppsala 1866, "Om retinaströmmen" i ULFF Bd. 6, Uppsala 1871 samt "Betraktelser i anledning af J. G. Edgrens arbete öfver iris' rörelsemechanism hos grodan" i ULFF Bd. 11, Uppsala 1876.
- 30 Frithiof Holmgren; "En method att objektivera effecten af ljusintryck på retina" i Uppsala Läkareförenings förhandlingar Bd. 1 s. 188–190, Uppsala 1866.

- 31 Frithiof Holmgren; "Till Sveriges Läkare angående färgblindheten" i Uppsala Läkareförenings förhandlingar, Bd. 14, s. 61, Uppsala 1879.
- 32 Holmgren, a.a., s. 64. Holmgren fäste stor vikt vid att kontrollmetoden, som byggde på färgade garndockor, tvingade den undersökte att själv välja ut garndockor enligt ett visst mönster och därmed agera utan att benämna färgerna vid dess namn, en inte oväsentlig aspekt då det gällde mötet med främmande kulturer. "Jag fäster särskildt uppmärksamhet derpå, att en sådan undersökning enligt min metod kan verkställas, utan att man med den undersökte behöfver vexla ett ord och således utan att behöfva känna hans språk."
- 33 Frithiof Holmgren; *Om färgblindheten i dess förhållande till jernvägstrafiken och sjöväsendet*, s. 14, Uppsala 1877.
- 34 Se "Science since Babel: Graphs, Automatic Recording Devices, and the Universal Language of Instruments", i *Instruments and the Imagination*, Hankins/Silverman, Princeton 1995.
- 35 Frithiof Holmgren, a.a., s. 25.
- 36 Se här Jonathan Crarys studier om 1800-talets visuella kultur, *Techniques of the Observer. On Vision and Modernity in the Nineteenth Century*, Cambridge 1990 och *Suspensions of Perception. Attention, Spectacle, and Modern Culture*, Cambridge 1999 samt även Ruth Benschops och Douwe Draaisms artikel om Wilhelm Wundt och den experimentella laboratoriepsykologin, "In Pursuit of Precision: The Calibration of Minds and Machines in Late Nineteenth-century Psychology" i *Annales of Science* 57, 2000.

Ase Piltz

Politisk motivation bakom religiösa uttryck¹

Tibetansk buddhism som politiskt medel

PÅ VÄG FRÅN en fest i Dharamsala med ett par av mina tibetanska vänner ställer Kunga mig frågan om vad jag egentligen arbetar med. Han hade hört att jag bedrev något slags forskning om Tibet. Jag försöker förklara att min forskning inte handlar så mycket om Tibet, som om det nutida exiltibetanska samhället. Han tittar på mig, och konstaterar sen kort att jag borde syssla med något mer intressant, som Jugoslavien. Det är fräscht. Tibet är bara "fashion".²

Kunga har på ett vis fullständigt rätt. Tibet, Dalai Lama och buddhism är "inne" och har många gånger kommit att representera ett för västvärlden förlorat livssätt. Än idag är den bild som skapats av Tibet och tibetaner mer präglad av Hollywood och litteratur skriven av missionärer, sökare och resande, än av den faktiska situation som gäller, både i det historiska och det nutida Tibet, samt i den tibetanska diasporan.³

Tibetanernas situation i exil var redan inledningsvis annorlunda i jämförelse med andra etniska grupper. 1992 beräknade man att det fanns ca 20 miljoner flyktingar och asylsökande i världen.⁴ Av dessa är (idag) uppskattningsvis 130 000–150 000 tibetaner. Utsikterna till uppmärksamhet kan i ett sådant perspektiv tyckas ringa, men efter drygt 40 års exiltillvaro kan man konstatera att de lyckats förhållandevis väl. De har ett stort antal sponsorer som möjliggör deras överlevnad och tusentals och åter tusentals västerlänningar söker sig årligen till det exiltibetanska "hjärtat", Dharamsala. Hollywood har under de senaste åren producerat ett antal filmer, däribland *Kundun* och *7 år i Tibet* som behandlar Tibet innan och i början av kinesisk ockupation på 1940-talet. På "Uprising Day" 10 mars 1999 fann man Richard Gere och Goldie Hawn på plats i Dharamsala för att tillsammans med tusentals tibetaner och västerlänningar protestera mot den kinesiska ockupationen av Tibet.⁵ 1989 erhöll även Tibets andlige och världslige ledare, den 14:e

Dalai Lama, internationellt erkännande då han tilldelades Nobels Fredspris. På sina resor världen över samlar han idag stora skaror när han håller sina föredrag.

Västvärldens generositet gentemot tibetaner verkar i hög grad sprungen ur vår fascination inte enbart för Dalai Lama, utan för Tibet i allmänhet. Att Dalai Lama manar till icke-våld, och att tibetanerna i huvudsak följer denna uppmaning och därigenom anses leva i enlighet med den buddhistiska läran, är en starkt bidragande faktor i vår syn på dessa människor som värda vår sympati. Myten om Tibet som ett land styrt enligt buddhismens principer, där befolkningen levde lyckliga i fridfull isolering från omvärlden, i kombination med den 14:e Dalai Lamas vänliga och visa uppenbarelse, är troliga grunder till att tibetanernas situation skiljer sig i hög utsträckning från andra flyktinggrupper.⁶

De tibetanska ungdomar jag möter, och arbetar med, i Dharamsala är överlag mycket måna om att framhålla buddhismens betydelse för den tibetanska kulturen. Religionen framställs nästan undantagslöst som kärnan i den tibetanska nationella identiteten. Deras ord speglar i många fall de strävanden som försiggår inom exilregeringen där religionen framstår som fundamentet för den kultur de ska bevara i exil, och som fundamentet i ett framtida Tibet. Men då diskussionen kommer in på huruvida de buddhistiska idealen är viktigare än ett självständigt Tibet är det många som skulle vara överens med Tsering, en ung man i Dharamsala, då han säger att friheten alltid är viktigare. Tsering, född och uppvuxen i Indien, betraktar även i viss mån religionen som orsak till dagens situation och är starkt kritisk till den passivitet han anser att den gett upphov till: ”Människor gick omkring och sa *Om Mani Padme Hum*⁷ när kineserna kom. De fortsatte att säga *Om Mani Padme Hum* när de blev utkastade från sina hem, torterade och våldtagna. Än idag går många omkring och säger *Om Mani Padme Hum*, som om det skulle ge oss vårt land tillbaka.”

Även om man från tibetanskt håll ofta drar paralleller till den judiska diasporan, och anser att den kan fungera som ett föredöme för hur en kultur kan bevara sin särart i exil,⁸ anser Tsering, och många med honom, att de själva inte skulle överleva som folk i ett längre perspektiv. De tillhör den generation som är födda och uppvuxna i exil och om ytterligare en generation aldrig får se sitt land kommer de att förlora det. De är ju så få, påpekar Tsering, både i Tibet och utanför. Förr eller senare kommer regeringens försök att hålla samman de exiltibetanska samhällena att misslyckas. Människor kommer att slå sig till ro, göra andra länder till sina hem, förlora sitt språk

och sin kulturella tillhörighet. Det är av den anledningen inte längre möjligt att bara vända den andra kinden till; de måste agera. Dessvärre innebär det att de måste få omvärlden att inse att läget är akut. Eftersom det inte hjälpt att följa *ahimsa*, icke-våld, då det endast ger stöd till att leva i exil, skulle ett stort antal av den yngre generationen vilja ta till starkare metoder, de metoder som omvärlden tycks lyssna till – våld.

Samtidigt som Tsering förklarar det nödvändiga i att bruka våld för mig börjar en av de andra i sällskapet, Namgyal, att opponera sig. Han anser att ta till våld skulle innebära att de övergav själva grundvalen i deras kultur, det vill säga buddhismen. Det hör till saken att Tsering är troende buddhist, medan Namgyal inte är det. Namgyal anser att den tibetanska buddhismen inte spelar så stor roll som sådan, men då Dalai Lama och religionen är de enda gemensamma nämnarna för det tibetanska folket, är de av avgörande politisk betydelse; en enande faktor för det tibetanska folket både i exil, i Tibet av idag, samt i ett framtida Tibet. Att beakta religionen och att följa Dalai Lama blir därför ett politiskt val, snarare än ett religiöst. Ett problem med detta resonemang är dock enligt Tsering, som anser att Tibet som geografiskt område är deras gemensamma grund, att det både fanns och finns tibetaner som inte tillhör buddhismen, utan är kristna, muslimer och inte minst tillhörande Bön.⁹ Men även om Tsering naturligtvis har rätt i att "tibetansk buddhism" knappast skulle kunna betraktas som ett enkelt begrepp, omfattande alla tibetaner såväl i exil som i Tibet, är det som sammanförande faktor det används – som ett slags kollektiv identitet ämnad att skapa sammanhållning och riktning bland ett folk som innan 1959 tillhörde en långt ifrån homogen nation.¹⁰

Det intressanta i detta sammanhang är inte att den tibetanska religionen har en så prominent roll i den tibetanska exilkulturen, utan *varför* den har fått denna roll. Varför har religionen, och den religiösa traditionen, kommit att bli utmärkande för denna kultur? Varför är det även så att en ung man som uttryckligen inte är troende, anser att det mest väsentliga för tibetanerna idag är att hålla fast vid sin religiösa tillhörighet?

"The discourse of history as well as of myth is simultaneously a discourse of identity", skriver antropologen Jonathan Friedman.¹¹ Vad som i en given situation kommer att utgöra en människas identitet är beroende av en mängd faktorer som inte enbart handlar om individens levnadshistoria. Det kan även vara så att den personliga identiteten, den personliga upplevelsen och erfarenheten, får stå tillbaka för ett folks kollektiva självbild. Vad vi väljer att föra fram och betona i vårt kollektiva skapande av en identitet är i hög ut-

sträckning avhängigt politiska, ekonomiska och sociala faktorer. En växelverkan mellan lokala och globala krafter kommer att avgöra vilka selektiva bilder som kommer att utgöra essensen i den nationella identiteten.¹²

Möjligen kan man i detta sammanhang tala om etnicitet, inte som en del av, utan *som* kultur, dvs. ”den uppsättning element en grupp eller en befolkning använder för sin självidentifikation” där ”identifikationen grundar sig på den egna uppfattningen om tillhörighet, men också att denna naturligtvis påverkas ”utifrån”, av andras syn på det specifika hos gruppen”.¹³

Avtar Brah som diskuterar den asiatiska diasporakulturen i England, anser att vi inte kan tala om existerande identiteter utan snarast om diskurser, om historiska minnen, som kan forma en grund för identifiering i en given ekonomisk, kulturell och politisk kontext. Hon hävdar att den kollektiva identiteten är en politisk process skild från den subjektiva och att den politiska processen ”of *proclaiming* a specific collective identity entails the *creation* of a collective identity out of the myriad collage-like fragments of the mind”.¹⁴

Relationen mellan verklighet och bild, mellan de föreställningar om i detta fall Tibet som finns i väst och de som finns bland tibetaner blir i detta sammanhang avgörande. Vi kan inte, anser jag, bortse från att den kollektiva identitet som skapats och utropats bland tibetaner är präglad av den föreställning om tibetaner som är förhärskande i väst, en föreställning som till stor del har sina rötter i myten om Shangri-La.

Redan kring sekelskiftet 1900 var Tibet fast förankrat bland New Age rörelsens föregångare som ett slags andlighetens Utopia. Engelskan Alice Bailey (1880–1949) som själv publicerade en bok med telepatiskt mottagna budskap från ett ”väsen” hon kallade ”Tibetanen”, beskriver bland annat Tibet som ett centra

for which the West has no name but which is called in the East by the name Shamballa. Perhaps the Western name is Shangri-La – a name which is finding recognition everywhere and which stands for a centre of happiness and purpose. Shamballa or Shangri-La is the place where the will of God is focused and from which His divine purposes are directed.¹⁵

1933, året innan Bailey började mottaga budskapen från ”Tibetanen”, publicerades James Hilton's *Lost Horizon*.¹⁶ I *Lost Horizon* får vi följa engelsmannen Conways vistelse i klostret i den blå månens dal i början på 1920-talet. Det Shangri-La vi möter i boken präglas av bokstavig tidlöshet och eftertanke, av strävan efter icke-forcerad kunskap. Där lever människor från hela världen, och den högste laman i klostret, som anlänt till Shangri-La som

missionär på 1700-talet, besitter förutom en avsevärd ålder även telepatiska krafter. Shangri-La, ”distilled from the magic of the ages and miraculously preserved against time and death”, erbjuder Conway en värld bortom västvärldens stress, otålighet, ignorans och ytlighet.¹⁷

Även om det är Tibet som geografisk plats man möter i sådana skildringar som *Lost Horizon* är det inte främst det ”tibetanska” eller det buddhistiska som är väsentligt. Men med bland andra Alexandra David-Neels (1868–1969) skildringar förankras föreställningarna i det fysiska Tibet. David-Neel var dryga 50 då hon på 20-talet gav sig ut på resan till Tibets huvudstad Lhasa, en resa hon skrev att hon gjorde lika mycket av trots som av längtan att se det ”lamaistiska Rom”.¹⁸ Hon kallar sig själv för ”en stackars utländsk orientalist”¹⁹ och det är bilden av sig själv som vetenskapsman, snarare än mystiker, hon försöker framhålla.²⁰ Hennes vetenskaplighet och objektivitet betonas genom hennes skildringar, och hon ger ett intryck av att inte acceptera allt hon upplever som uttryck för det övernaturliga, utan påpekar att många av hennes upplevelser i lika hög utsträckning kan bero på utmattning och fasta.²¹ Inte desto mindre är skildringarna fyllda av fantastiska berättelser. Telepati och andra fenomen av mer övernaturlig karaktär ingår som en naturlig ingrediens i hennes böcker.²² Österlandet, skriver David-Neel,

framförallt Tibet – är mysteriernas och de egendomliga händelsernas land. Om man bara förstår att uppmärksamt och länge betrakta, lyssna och iakttä, så upptäcker man en värld bortom den vi är vana vid att betrakta som den enda verkliga...²³

Från 1920-talet och framåt började man alltmer betrakta Tibet som ett samhälle i fara: ett samhälle som behövde bevaras och skyddas, kanske framförallt mot väst själv, mot en besudling av västliga ting och idéer. Samtidigt förlorar också skildringarna och betraktandet av Tibet sin ambivalenta karaktär på så vis att den ”mörka” sidan försvinner. På 1950-talet, i samband med ockupationen av Tibet, blev denna förändring alltmer uttalad. Det teokratiska styrets negativa sidor försvinner och Tibets smuts tvättas verbalt bort – det negativa blir positivt, och tibetanerna framställs som mer ”exemplariska” än mänskliga.²⁴ Detta blir tydligt om man jämför David-Neels skildringar med exempelvis Anagarika Govindas *De vita molnens väg*. Medan David-Neel²⁵ beskrev munkar som slåss, barbariska mord och de omfattande intriger som försiggick inom den tibetanska aristokratin, så präglas *De vita molnens väg* uteslutande av det positiva. De negativa drag man kan finna både hos människor och det teokratiska systemet i Tibet är här ett minne blott.

De vita molnens väg publicerades 1966 och beskriver tysken Lama Anaga-

rika Govindas (1898–1985) pilgrimsfärd i Tibet under slutet av 40-talet. I förordet, skrivet 1964, ställer han frågan ”Vad är anledningen till att Tibets öde väckt ett så starkt eko världen över?” och fortsätter

Det kan inte finnas mer än *ett* svar på den frågan: Tibet hade [sic] blivit symbolen för allt det, som idag gått förlorat för mänskligheten och som den innerst inne längtar efter: tryggheten och stabiliteten i en tradition som har sina rötter inte bara i ett historiskt eller kulturellt förflutet, utan i människans innersta väsen, i vars djup detta förflutna ligger som en alltid tillgänglig källa till inspiration.²⁶

Utan att gå vidare in på det stora antal skildringar²⁷ som getts ut och än idag ges ut om Tibet kan man konstatera att den ”övernaturliga” och religiösa kunskapen ses som utmärkande drag hos tibetaner i många skildringar, och i ett flertal av dem framställs det tibetanska folket närmast som ett slags bevarare av en kunskap som sedan länge gått mänskligheten i övrigt förlorad. Tibet framställs som en plats där människor strävar efter andlig, snarare än materiell, kunskap och avhåller sig från att bruka våld mot andra levande varelser, allt i enlighet med den buddhistiska läran.²⁸ Bland västerlänningar i Dharamsala kunde jag konstatera att de böcker som främst läses eller har lästs är just Alexandra David-Neels och Anagarika Govindas ”fantastiska” böcker, främst den förras *Magic and Mystery in Tibet* och den senares *De vita molnens väg*. Men om Tibet innan 1959 blivit ett slags sinnebild för det mystiska och eftersträvansvärda – för allt västvärlden förlorat – är ”Tibet i exil” knappast en miljö jag skulle vilja beteckna som mystisk och romantisk. ”Att leva i ett stort zoo”, ett uttryck en av mina tibetanska vänner i McLeod Ganj (övre Dharamsala) ofta använder sig av, är inte en helt opassande beskrivning av deras situation. Den bofasta befolkningen är relativt liten men de besökande är desto fler. Turister, ”sökare” och forskare från hela världen besöker vad som kan betraktas som det exiltibetanska samhällets ”hjärta”, dess kulturella, ekonomiska och politiska centrum. McLeod Ganj är, som en västerländsk bekant uttryckte det efter ett par veckor i staden, ”en av de mest internationella platser” han befunnit sig på, ”med tanke på dess storlek”. Liknelsen mellan dagens etnografiska värld och en flygplatsterminal,²⁹ i vilken aktörerna rör sig mellan världar som ett slags resenärer, är passande för att karaktärisera Dharamsala.

Staden fungerar i stort som en transitzon. Det är hit de nyanlända flyktingarna kommer för att senare sändas vidare, och både ickestatliga (NGO) och statliga organisationer har här sitt huvudsäte. Likaså är det en mötesplats för praktiserande buddhister, och för andra intresserade av den tibetanska

buddhismens tekniker. Det är den plats som allting knyts till och det är här direktiven till de andra exilsamhällena upprättas. Det är också här man finner en stor del av utbildningen både av grundskolebarn, och de som verkar inom de religiösa, kulturella och politiska sfärerna.

De exiltibetanska ungdomarna i Dharamsala har en nära kontakt med västerländska ungdomar som besöker staden i tusental varje år, och som till stor del influerar de tibetanska ungdomarnas sätt att betrakta sig själva. Naturligtvis finns det många västerlänningar som inte har någon kunskap om Tibet, eller som i New Age andan valt att plocka ut vissa tekniker inom den tibetanska buddhismen som en ingrediens i sitt andliga sökande.³⁰ Men det är också många som anländer uteslutande för undervisning i tibetansk buddhism, eller för att få ta del av de ”goda vibrationer” som staden enligt dessa människor tycks svämma över av. Att det är en stad som även präglas av slagsmål och ilska, av frustration och droger, är något man inte gärna befattar sig med. Västerlänningars fördömande av de tibetaner som anser att de bör ta till våld i kampen för ett självständigt Tibet är även mycket starkt och kommentarer som lyder ”så kan de inte göra” och ”det strider mot allt buddhismen står för” är vanligt förekommande.

Det verkar finnas en svårighet att acceptera tibetanernas mänsklighet och negativa sidor. Alla tecken på det icke-goda stöter man ifrån sig. Det är inte något vi vill se. Den romantiska bilden som den tibetanska kulturen kommit att omfattas av innebär dessvärre att det mänskliga och konfliktfyllda gärna sopas under mattan. Och även om föreställningarna om Tibet och tibetaner är långt ifrån överensstämmande med den verklighet som de i exil befinner sig i är de av avgörande betydelse för de strävanden som försiggår i exil och det är även den bilden som sätter gränserna för det tillåtna. Det finns ganska strikta riktlinjer som bör följas i hur tibetanerna skall uppföra sig och agera inför den alltmer globala åskådarskaran, som i Dharamsala så att säga sitter på första parkett.³¹

Både den politiska aktivismen i Tibet och i exilsamhällena är medvetet riktad till omvärlden.³² ”The affirmation of national ’self’ is done with great concern for ethnic ’other’” som Nowak uttrycker det.³³ Just beroendet av omvärlden, och den medvetna riktningen utåt, är markant i både den tibetanska exilregeringens uttalanden samt i olika exiltibetanska och/eller buddhistiska organisationers projekt och målsättningar. Dalai Lama har bland annat uttryckt det som att det internationella samfundet är en fjärde tillflykt.

As a Buddhist I am in the habit of saying that we have three refuges: the Buddha; the Dharma, the teachings; and the Sangha, the monastic community. We can now include a fourth one: the international community. Buddha, Dharma, and Sangha are terms which may seem mysterious to you, but at a level of active support the international community becomes a fourth refuge, one we greatly need.³⁴

Även bland ungdomarna finns det en stark medvetenhet om beroendet av det internationella samfundet och därigenom vikten av att upprätthålla en positiv bild av tibetaner för att de ska kunna överleva i exil. Som en ung tibetan uttryckte det: ”för att få det goda måste man ljuga. Som här uppe, i Dharamsala, för vår sak, måste vi ljuga”. ”Med Hans Helighet [Dalai Lama] och allt...” Då han såg min skepticism inför hans utläggning om det goda med att ljuga skrattade han och betonade än en gång att det måste man; ”du måste ljuga. För oss, här, för att få något [’to get good’], måste vi ljuga. Vi måste.”

Myten om Shangri-La och föreställningarna om Tibet och tibetaner har haft och har en stor betydelse för den riktning som exilsamhället tagit. Denna mytbildning, uppbyggd i hög utsträckning genom litteratur skriven av de få västerlänningar som besökt detta isolerade land innan 1959, i kombination med bilden av buddhismen som en god religion, och Dalai Lamas ödmjuka ledarskap, må vara de starkast bidragande orsakerna till att tibetanerna får den uppmärksamhet de behöver. Den essentialisering som i exil skett av den tibetanska kulturen med religionen som kärna har gett dem en stark kollektiv identitet, och en möjlighet att bevara det som betraktas som deras traditionella kultur. Det innebär även att uttryck som inte passar in i det fastställda mönstret möter starkt motstånd. Den starkaste kritiken mot nya kulturella uttryck kanske främst existerar inom den äldre traditionen och exilregeringen som sådan, samt indirekt eller direkt från västerländskt håll, och drabbar i hög utsträckning den unga generationen som vuxit upp i exil samt de som är nyanlända från Tibet.³⁵

Det finns hos den yngre generationen av exiltibetaner både en bristande tillhörighetskänsla för det Tibet deras föräldrar flydde, och i viss mån en känsla av bristande tillhörighet till det traditionella och religiösa samhälle som hävdas i exil. Medan Tibet för västerlänningar symboliserar ett förlorat livssätt i vilket det andliga snarare än det materiella äger företräde, representerar väst för många tibetaner en möjlighet till överlevnad och ett livssätt som de tilltalas av och, inte minst, är familjära med. Detta innebär inte att de flesta unga tibetaner inte strävar efter ett fritt Tibet, eller är ytterst måna

om sin etniska tillhörighet. De har dock andra referensramar, och att vara "tibetan" bär i många fall andra konnotationer för ungdomarna än de som institutionaliserats i den nationella och internationella diskursen.

Relationen mellan myten om Shangri-La och beroendet av omvärldens välvilja har varit en starkt bidragande faktor i skapandet av en tibetansk kollektiv identitet. Religionen som essensen i den tibetanska identiteten har även inneburit att religiösa uttryck kan fungera som ett kraftfullt politiskt medel – som ett sätt att hävda en unik etnisk tillhörighet värd att bevara, uttrycka opposition mot den kinesiska ockupationen och, inte minst, som ett sätt att nå ekonomiska och politiska fördelar. I kampen för att överleva som ett folk i exil spelar tibetanerna på de föreställningar som finns om dem, och för den yngre generationen ligger idag utmaningen i att upprätthålla ett slags balans mellan att nyttja eller nyttjas av denna myt.

Noter

- 1 Ronald Schwartz har i en artikel en kapitelrubrik som lyder "The religious motivation for political protest". Jag skulle vilja vända något på det och hävda att det även kan finnas en politisk motivation bakom religiösa uttryck. Hanna Havnevik antyder ett liknande resonemang då hon, efter ett påpekande att hon inte önskar ifrågasätta kvinnornas religiösa övertygelse i deras val att bli nunnor, anser att valet att bli nunnor gynnsamt kan studeras som ett sätt att betona, genom sitt val, sin tibetanska kulturella och religiösa identitet. Anammandet av en traditionell tibetansk roll blir därigenom en markering av opposition mot de förhållanden som råder i Tibet. Ronald Schwartz "Renewal and Resistance: Tibetan Buddhism in the Modern Era", i Ian Harris (red.) *Buddhism and Politics in Twentieth-Century Asia*. London and New York 1999, s. 240. Hanna Havnevik "The Role of Nuns in Contemporary Tibet", i Robert Barnett och Shirin Akiner (eds.) *Resistance and Reform in Tibet*. London 1994, s. 261ff.
- 2 Orville Schells nyutkomna *Virtual Tibet* behandlar just Tibet som modenyck. Hollywoods fascination för Tibet, Dalai Lama och den tibetanska buddhismen utsätts för syrlig, men ingående, behandling, där intervjuer med Hollywood stjärnor/buddhister som bland andra Richard Gere och Steven Segal tillhör bokens mest underhållande delar. Orville Schell *Virtual Tibet: Searching for Shangri-La from the Himalayas to Hollywood*. New York 2000.
- 3 Jämför Charlotte Mathiassen "TIBET – The Creation of a Myth", *NIAS rapport 2*, (1996). Braham Norwick "Alexandra David-Neel's Adventures in Tibet: Fact or Fiction?", *The Tibet Journal* Vol. 1:3/4 (1976).
- 4 Avtar Brah *Cartographies of diaspora: contesting identities*. London and New York 1996, s. 178.
- 5 Dagen firas till minne av den 10 mars 1959 då den tibetanska befolkningen i Lhasa gjorde uppror mot den kinesiska övermakten.
- 6 Donald Lopez *Prisoners of Shangri-La: Tibetan Buddhism and the West*. Chicago and London 1998, s. 3. Se även Margaret Nowak *Tibetan Refugees. Youth and the New Generation of Meaning*. New Brunswick, New Jersey 1984, s. 43
- 7 *Om Mani Padme Hum* (*Om* juvelen i lotusen *Hum*) är Avalokitesvaras, tib. Chenrezig, mantra. Chenrezig betraktas som den främste beskyddaren av det tibetanska folket, och

- mantrat representerar Chenrezigs fullständiga medkänsla (compassion). Även om Powers skriver att det tibetanska buddhistiska mantrat till skillnad från det hinduiska inte äger kraft i och genom sig självt och att "unless they are recited by a person with a focused mind, they are only sounds" är det just som ägande en kraft i sig självt, de ungdomar jag samtalat med, förklarar det. Powers *Introduction to Tibetan Buddhism*. Ithaca, New York 1995, s. 232.
- 8 Nowak s. 128. Även Dalai Lama säger i ett tal i Brandeis att det judiska folkets erfarenheter har haft stor betydelse för det tibetanska folket och att deras "experience in preserving their culture, their language, and their religion while they were in exile is something very, very important for us to know". (WTN news 980509, se även WTN News 980508 samt 980410 där rubriken lyder "Next Year in Lhasa").
- 9 Även om religionen av många betraktas som en av de få gemensamma nämnarna bland tibetaner, så finns det också en medvetenhet om att detta gäller i exil. Det finns inte bara *en* tibetansk buddhism, det finns 4 skolor av mycket olika karaktär och inriktning, Bön, många gånger betraktad som Tibets ursprungliga religion, inte att förglömma. Skillnaderna ligger naturligtvis inte enbart i religionen, de regioner man kommer ifrån är också en viktig del av den individuella identiteten. För tillfället, i exil, och inför omvärlden, betraktas dessa skillnader som av mindre betydelse, och hävdandet av en kollektiv enhetlig identitet är väsentlig för att göra ett intryck av ett enat folk. Därmed inte sagt att schismer inom det exiltibetanska samhället inte sällan har sin grund, eller tar sig uttryck i, religiösa och regionala skillnader. Jfr "etnicitetens cirklar" Thomas Hylland Eriksen *Historia, Myt och Identitet*. Värnamo 1996, s. 54.
- 10 I sammanhanget är det viktigt att påpeka att en distinktion måste göras mellan Dalai Lama och den tibetanska buddhismen. Dalai Lama har en unik roll bland tibetaner i allmänhet, och även om han är en symbol för den tibetanska buddhismen så är han också fristående från densamma på så vis att hans ord följs och respekteras på grund av honom som person, eller gud, oberoende av religiös tillhörighet. Buddhismen omfattar inte alla tibetaner, men jag skulle vilja hävda att Dalai Lama i hög utsträckning gör det.
- 11 Jonathan Friedman, "Myth, History, and Political Identity", *Cultural Anthropology* Vol. 7:2 (1992) s. 194.
- 12 Liisa Malkki "National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees", *Cultural Anthropology* Vol. 7:1 (1992) s. 37. Pernille Gooch *At the Tail of the Buffalo: Van Gujjar pastoralists between the forest and the world arena*. Lund 1998.
- 13 Melcher Ekströmer *Buskar och Fåglar. En socialantropologisk studie av górale, bergsfolket i södra Polen*. Lund 1991 s. 31.
- 14 Brah s. 124. Kursiv i original.
- 15 Frank Korom "Old Age Tibet in New Age America", i F. Korom (red.) *Constructing Tibetan Culture: Contemporary Perspectives*. Quebec, 1997, s. 76f.; 85. Anne Bailey citerad i Korom "Old Age..." s. 75.
- 16 James Hilton, *Lost Horizon*. New York 1960 [1933]. Boken filmatiserades 1937 av Francis Capra, se Jeanne Marie Gilbert, "Lost Horizon: The Movie Behind the Myth", *Himal* Jan/Feb. 1990.
- 17 Hilton s. 170.
- 18 Alexandra David-Neel *En parisiskas resa till Lhasa*. Alba 1997 [1927] s. 280. Det var inte hennes första resa till Tibet och hon publicerade under sin levnad ett stort antal reseskildringar samt mer akademiska arbeten från området. Resorna skildrar hon bland annat i *En parisiskas resa..., Initiations and Initiates in Tibet*. London 1970[1931], samt *Magic and Mystery in Tibet*. London 1989 [1965].

- 19 David-Neel *En parisiskas resa...* s. 24
- 20 Hon talade bland annat enligt egen utsago så pass bra tibetanska att hon språkligt kunde tas för en tibetan. David-Neel *En parisiskas resa...* s. 25; 36f.; 85; 97; 265.
- 21 David-Neel *En parisiskas resa...* s. 34; 162f.
- 22 David-Neel *Magic and Mystery...* s. 23; 165; 206ff.
- 23 David-Neel *En parisiskas resa...* s. 78
- 24 Peter Bishop, *Dreams of Power. Tibetan Buddhism and the Western Imagination*. London 1993 s. 40.
- 25 David-Neel *Magic and mystery...* s. 184. *En parisiskas resa...* s. 266ff.; 292f.
- 26 Anagarika Govinda *De vita molnens väg*. Stockholm 1988 [1966], s.11.
- 27 Jag har här valt att hastigt beröra David-Neel och Govinda utifrån deras betydelse för människor jag mött i Dharamsala. Det finns en uppsjö av framförallt icke-akademisk litteratur där handlingen utspelar sig i Tibet och det finns ett stort antal böcker som påstår sig skildra en verklighet. I bland andra *Det tredje ögat* av T. Lobsang Rampa (Canada 1964 [1956]) accelererar förmågorna tibetanerna besitter. Vi kan där läsa om det faktiska ”öppnandet” av det tredje ögat genom ett kirurgiskt ingrepp i pannan vilket leder till ökad förmåga att se människor såsom de ”verkligen är”. Lobsang Rampa som utgav sig för att vara en hög lama från Tibet har skrivit ett stort antal böcker och de är populära trots, eller kanske tack vare, sin fantastiska karaktär, och trots att det framkom relativt tidigt att han var en engelsk rörmokare. Se även exempelvis Lionel Davidson *The Rose of Tibet*. New York 1962; Duncan Long *Night Stalkers: Buddha's Crown*. New York 1992; Eliot Pattison *The Skull Mantra*. UK 2000; och framförallt den mycket intressanta *The Mandala of Sherlock Holmes: The Adventures of the Great Detective in Tibet* (India 1999) av Jamyang Norbu. Denna bok är den första tibetanska romanen skriven på engelska och är en fantastisk berättelse som bland annat förklarar en del av Sherlock Holmes mer excentriska sidor, och som gör fullt bruk av den mytbild som finns av Tibet.
- 28 Det finns inte endast hos västerlänningar utan även hos tibetanerna en klar koppling mellan det ”fridfulla” kontemplativa livet och buddhismen. Innan *Padmasambhava* underkuvade landets inhemska demoner och andar (inte sällan betraktade som tillhörande Bön. Buddhismen besegrade därigenom metaforiskt landets tidigare religion och konkurrent) var Tibet ett splittrat land med krigisk befolkning. Det är dock inte utan stolthet de unga tibetanerna förklarar att de ”för länge sedan” varit överlägsna Kina i militär kraft.
- 29 James Clifford *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. London, 1997.
- 30 För en översikt av användandet av Tibet inom New Age, se Korom.
- 31 Även forskare verkar ha en benägenhet att omfatta denna romantiserade bild. Donald Lopez *Prisoners of Shangri-La* samt ”No Shangri-La for Tibetans – Romanticizing Tibet only obscures the real issues”, WTN News 19980506. Bishop s. 41; 43.
- 32 *Tibetan Bulletin* Nov.–Dec. 1996:18f Se även Tenzin Jinpa ”A Tibetan woman recounts Beijing women's conference memories”, *Tibetan Bulletin*, Sep.–Dec. 1995. Eva Herzer ”Tibetan women capture media spotlight at Beijing women's meet”, *Tibetan Bulletin*, Sep.–Dec. 1995.
- 33 Nowak s. 34.
- 34 Tenzin Gyatso, den 14:e Dalai Lama, *Beyond Dogma. The Challenge of the Modern World*. Indien 1997, s. 125.
- 35 Clare Harris beskriver i en artikel de svårigheter Gongkar Gyatsos upplevt som konstnär i exil, och de problem han möter i frågan om vad som anses vara och vad som inte anses vara tibetansk konst. Gongkar Gyatso är född och uppvuxen i Tibet och arbetade där som konstnär. Han sökte sig i början av 1990-talet till Dharamsala, och om han inledningsvis kände sig som hemma, har han dessvärre även fått uppleva ett utanförskap där han tvingas försöka leva efter en ”tradition” som är den enda acceptabla i exil för en tibetansk konstnär, dvs. att

POLITISK MOTIVATION BAKOM RELIGIÖSA UTTRYCK

måla *thangkas*, religiösa bilder. Den icke-religiösa och moderna konst han tidigare ägnat sig åt, finner varken utrymme eller acceptans i Dharamsala. Clare Harris "Struggling with Shangri-La: A Tibetan Artist in Exile", F. J. Korom (red.) *Constructing Tibetan Culture: Contemporary Perspectives*. Quebec 1997.

Margaretha Rosén

Fiske på djupt vatten

En studie av kunskapsförmedling

NÄR JAG FÖR många år sedan gjorde mina första lärospån i etnologiskt fältarbete i Blekinge, letade jag ofta upp de äldsta människorna i de fiskesamhällen jag besökte, för att nå så långt bakåt som möjligt i en kultur som uppenbarligen var dömd att försvinna. Det var oerhört spännande och stimulerande att träffa åldringar som hade intellekt och minne kvar fast de ibland var i hundraårsåldern. Både män och kvinnor berättade om vådliga äventyr på det hav som givit dem deras näring och i gengäld tagit tribut i liv och egendom, om fattigdom och slit, men med en förvånande glädje och stolthet över sina fiskarliv. När jag frågade gamla fiskare hur de lärt sig sitt yrke, var standardsvaret, att det var av far eller någon annan släkting. I det sammanhanget brukade jag bli upplyst om att det var vi, dvs. blekingarna, som hade lärt bornholmarna, öläanningarna, gotläanningarna och några till att fiska med drivgarn. Enligt grundkursen i etnologi är dylika utsagor ofta utslag av etnocentrism dvs. försök att höja den egna gruppens status gentemot andras. (Jfr Bringéus 1976:147) Jag fäste därför inte något större avseende vid dem utan fortsatte med de många andra frågorna som rörde blekingefiskets utveckling.

En dag fann jag emellertid bland Blekinge Läns Hushållningsällskaps handlingar ett brev som väckte min nyfikenhet. Det var daterat april 1852 och besvarade en förfrågan från Gotlands Läns Hushållningsällskap som önskade engagera ”en skicklig, nykter och pålitlig blekingsk fiskare” att leda fiskeriförsök i öppna havet under ett par tre månaders tid. – Kanske låg det ändå något i vad de gamla fiskarna berättat?

De styrande i Sverige hade länge försökt förbättra livsmedelsförsörjningen, som stundom var helt otillräcklig. Att ha fiske som binäring ansågs vara till stor skada eftersom det tog för mycket tid från jordbruksarbetet. Det myntades ordspråk: ”Fiskenot i myllig hand, hämtar föga fisk iland” och till strandbönder kunde utgå allvarliga förmaningar att väl sköta åker och äng, och inte ”ligga på havet och plumpa”. Vad bönderna själva ansåg, frågade ingen efter, men inom centralmakten fanns behov av kunskap om förhållan-

dena ute i rikets olika delar. Kungliga Hushållningssällskap bildades under ledning av Kungl. Befallningshavande, dvs. landshövdingen i respektive län; de hade kontakt med den nybildade Kungl. Lantbruksakademien och med Kungl. Vetenskapsakademien som sände ut frågelistor i olika ämnen. Tidigast i landet, år 1791, konstituerades Gotlands Läns Ekonomiska Sällskap, (namnet ändrades sedermera till hushållningssällskap), och i dess första rapport konstateras: ”Det vore önskeligt att fiskeri bleve en särskild huvudnäring, i synnerhet som den bästa fisketiden inträffar just då, när alla arbetande händer behövas vid vårbruket...” (KBA 1792 Visby)

De gotländska strandbrukarna

År 1693 hade allmän jordrevning och skattläggning av Gotland utförts enligt den av Kungl. Maj:t utfärdade instruktionen. Liksom i övriga Sverige skulle alla ”härligheter”, dit hörde bl.a. tillgång till jakt och fiske, införas i jordeböckerna och ligga till grund för fastighetsbeskattningen. Av okunnighet om de lokala förhållandena blev det orättvist för strandhemmanen som beskattades medan de som låg inne i landet,

vilka varken för husbehovs eller avsalufiske blivit skattlagda men de av gammal vana ofta resa 2 à 3 mil neder till stränderna på en viss tid av året att där med egna garn söka fånga så mycken fisk de till husbehov betarva, eller ock vid samma tillfälle köpa resten av de andra fiskare eller bönder som äro där boende, med vilka de skola ackordera eller hava intresseskap uti båtar och andra större redskap.

Den gotländske författaren P. A. Säve beskrev på 1880-talet det gotländska fisket med termen strandbruk, en speciell kombination av fiske och jordbruk. Fiskelägena fick härigenom en alldeles särskild karaktär, dels genom att det ålderdomliga systemet bibehållits länge, dels genom att fisket var en säsongsyssla. Till stranden drog bönder och drängar med sina redskap om försommar och höst för att fiska strömming. Där fanns deras strandbodas, sovbodas, bodas för olika redskap såsom stolpar och stänger för att kunna sköta fiskegarnen – i äldre tid hängde man dem inte till torkning utan bredde ut dem på en slagen gräsvall.

De äldsta strandbodarna var enkelt byggda med ett sadeltak rest på en fyrkant av ett par lager stockar eller stenar. Senare byggdes väggarna av kalkstens- eller sandstensflis. Skiftesverk förekom också, allt efter den lokala tillgången på material.

Man hade en ingående kännedom om strandens lämplighet för en båtplats, om vindar och strömmar, och därför hade de bäst skyddade platserna tagits i anspråk. Men det kunde ändå bli en hel del arbete med att iord-

ningställa hamnen efter vinterns stormar. Nere vid vattenbrynet måste man bygga landningsställen, vilka mellan brostenarna och botten måste förses med tvärliggande runda stänger för att båten vid upphalningen på land inte skulle skamfilas. Stensättningarna var några meter långa och så höga att de höjde sig något över vattenytan. På dessa kunde fiskarna lasta över redskap och fångst innan de drog upp de relativt grundgående båtarna på land. Till sist måste man se ut s.k. lotsträd i skogen och på stranden stapla upp flera kummel med eldsbål som lyse för sig när mörkret fallit, eller i senare tid uppresta lysestänger försedda med brandjärn. De måste vara två i närheten av varandra och visa enslinjen till landningsplatsen. De tillsågs av en s.k. lysgubbe, en gammal fiskare som bodde på stranden i sin lilla lysarebod som "ämbetsstuga". (Säve 1940)

En gång om året samlades fiskelägets deltagare tredje- eller fjärdedag pingst till hamnrätt på kyrkogården. Där höll hamnfogden upprop och den frånvarande fick plikta. Fisktjuvar straffades på olika sätt; ett hårt straff var att sitta på hamnstenen utanför Noderhamn på Stora Karlsö över en natt.

Längre fram i tiden samlades man hos den som var i tur att hålla kalas, oftast blev det hos hamnfogden, vilken byttes varje år. Gillet var en trevlig tillställning där man bjöd på varmt öl med äpplen, russin, brödbitar och socker efter individuella recept. I båtlaget slog sig starka, modiga och skickliga karlar samman. Vid detta val tog man inte hänsyn till fattig eller rik, släkt eller granne utan gick efter de personliga egenskaperna. Man betraktade varandra som livsbröder och umgicks även när man inte var på fiske.

De gotländska båtarna var klinkbyggda snipor. Ursprunget går tillbaka till de allra äldsta båtarna byggda i Norden. Tre olika båttyper fanns: enmänningar, tvåmänningar och tremänningar. Namnen kommer av antalet män som krävdes vid rodden. Tremänningen var 7–8 m lång, 1.8 m bred och hade tre master. De vanligaste båtarna var riggade med två master och förde storsegel, toppsegel samt foc. Som regel gällde att båtarna på ostkusten var större än på västkusten. (Eskeröd 1962) På grunda vatten, insjöar och träsk användes flatbottnade ekor som oftast stakades fram. Fisket där hade stor betydelse i många avseenden. Redskapen var enkla och billiga, även om de i vissa fall specialkonstruerades. Där var också bekvämare att fiska och framför allt mindre riskfyllt. (Sjögård 1982)

Strömmingsfisket var ojämförligt störst och viktigast. Den äldsta fångstmetoden var att använda sättgarn som lades i "frirummen". Platserna märktes ut med ett flöte eller en sten med bomärke. Fångst av torsk, flundra och id hade också betydelse för hushåll och avsalu. Id fångades om våren när den gick upp i bäckar och åar för att leka.

Man får en känsla av att de gotländska strandbrukarna hade en ganska idyllisk tillvaro med många möjligheter att välja mellan, när det gällde att klara uppehållet, men det är troligen en illusion som uppstår vid betraktandet av en livsform med hundratals år på nacken. De styrande önskade att få förändringar till stånd och huvudargumentet var det ovan antydda; att fiskerierna undandrog jordbruket alltför mycket arbetskraft och arbetstid. Ett annat var att man såg östersjöfisket som efterblivet och ineffektivt jämfört med det som bedrevs i Nordsjön, där stora fångster kunde håvas in så gott som året runt. Alla skrivelser och kungörelser angående fiskenäringen, från 1724 och framåt, brukar ha en passus om vikten av att fiska i öppna havet, eller på djupt vatten.

Intresserad av fiske var även länets hövding, amiral Salomon Maurits von Rajalin. Han var född och uppvuxen i Karlskrona och kände väl till hur hans far, Johan von Rajalin, som varit landshövding åren 1769–1783 hade utfärdat "fiskarbrev", dvs. gärningsbrev för saltsjöfiskare i Blekinge. (Rosén 1987) Till sammans med andra prominenta medlemmar i Ekonomiska sällskapet: hovpredikant Fähræus, prosten Gustaf Kolmodin och varvsägaren Jacob N. Donner arbetade han för att strömmingsfisket skulle bli mera givande eftersom det år 1797 omtalas att den strömming som fångas inte var tillräcklig för tredje- eller ens fjärdedelen av öns befolkning. Man fiskade vid holmar, rev och grund, men strömmingen måste sökas allt längre ut, och till ett sådant fiske krävdes bättre båtar och redskap. Fähræus föreslog att sällskapet skulle utrusta en stor lämplig båt. Med denna skulle några fiskare försöka fiska ute till havs.

En lantmätare föreslog att eftersom jordbruket blev lidande när bonden veckotals låg vid stranden för att invänta fisketillfällena, borde man istället ordna med några strandvakter som meddelade, när fisketiden var inne och bönderna med sina fiskeredskap kunde skynda till stranden. Lantmätarens förslag vann dock inget gehör.

Gotlands läns Ekonomiska Sällskap prövar fiskelyckan

Båt och manskap anskaffades, men efter en tids väntan med ihållande motvind, tröttnade fiskarna och for hem. Följande år upprepades försöket med Jacob N. Donners hjälp som utrustade båt med not, garn och andra redskap. Även detta försök misslyckades på grund av "otjänligt väder och kanske oskicklig besättning", och när inte heller ett tredje försök gav någon utdelning, tröttnade Donner och erbjöd istället Sällskapet att på förmånliga villkor låna båten. Så skedde, men på grund av dåligt väder fångades varken fisk eller nåddes några kunskaper om förekomsten av strömming och lax runt ön.

von Rajalin tog då på nytt upp frågan och förmådde ett utskott att avge förslag om fortsatta undersökningar med ett större fartyg. Trots att handelsmannen Gjerle mot en låg hyra erbjöd lämpligt fartyg, beräknades kostnaderna för försöken till 1800 rdr, ett belopp som översteg Sällskapets tillgångar, varför företaget sattes på aktier à 3 rdr. Landshövdingen räknade med ett stort intresse bland affärsmän och borgare i Visby, men även det blev ett misslyckat projekt. Sammanlagt tecknades endast 148 aktier under loppet av två år.

Förhandlingar fördes nu med fiskare i Gävleborgs län samt Göteborgs och Blekinge län om bemanning av den bemälda försöksbåten. (Atterman 1964 s. 164. Olsson 1945 a.a.: 74) Antingen avböjde de tillfrågade eller så visade sig kostnaderna vara för höga. Det kom ofredsår och eftersom landshövding Rajalin var tjänstgörande amiral kunde han endast ägna sig åt de nödvändigaste ärendena i länets förvaltning och fiskets utveckling ställdes på framtiden.

Efter finska krigets slut blev han kallad till Gävleborgs län som länschef, men med landshövding Michael Silvius von Hohenhausens ämbetsberättelse från åren 1843 till 1847 följer nästa kapitel i Gotlands fiskehistoria.

Där får man veta att bland Gotlands binäringar står fisket i första rummet, vilket ständigt idkas av fiskarborgarna i Visby stad och lanthamnarna samt på några få andra ställen vid kusten, då väderleken det medger; dessutom på särskilda tider i betydlig mån på ställen längre ut från stranden belägna grund, från fiskelägen där allmogen har fiskebodas uppbyggda: ävenledes uti de i myrarna befintliga träskan. Vid fiskelägena, i synnerhet i södra delen av ön lämnas fisk, mindre mot kontant betalning än i utbyte mot varor: ofta nog sker tillbytet av fisk endast mot traktering av öl, brännvin, kaffe, vetebrödsbakor m.m.; några oordningar därvid är dock högst sällsynta.

Vid fiskelägena är valda och av Eders Kongl. Maj:ts Befallningshavande med konstitutorialer försedda hamnrätter, som vidmakthålla ordning och skick enligt Hamnordningen och särskilt fastställda överenskommelser. Fiskarterna som huvudsakligast fångas i havet är: strömming, torsk, flundror och id. Fångsten därav är ganska betydlig: Dock införes till lantmannens behov, hos vilken salt fisk är en daglig rätt, flera tusen tunnor årligen, förnämligast sill, utom vad för staden särskilt erfordras. De senare åren har strömmingsfisket varit ovanligt ringa, och förlidet år infördes över tio tusen tunnor sill och strömming.

Av Hushållningssällskapet är gjord underdånig hemställan om anslag till försöks anställande med strömmingsfiske på djupet, varom Eders Maj:ts nådiga beslut avvaktas.”

Idén att söka statsbidrag kom från en nytillträdd ämbetsman vid tullkammaren i Visby, kustchefen O. H. Lundgren, född 1801 i Bohuslän (Visby Tullkammare personallista) och enligt egen utsago enastående kunnig i nästan alla

förekommande fiskesätt, både i teori och praktik. Landshövding von Hohenhausen hade därför anmodat honom att undersöka fiskerierna kring ön och föreslå förbättringar. Lundgren författade ett långt brev till hushållningssällskapet med en berättelse om hur han förvärvat sina kunskaper alltifrån barn- domen till karriären i tullverket samt utförliga anvisningar beträffande ström- mingsfiskets reformering. Han skriver:

Till ändamålet fordras en passande farkost på 150 à 200 tunnors dräktighet (före- trädesvis en bohuslänsk skärgårdsbåt) så inredd att saltning däri vore verkställbar, upptages i värde till Banco riksdaler 2 000:-. Strömmingsnät, 60 alnar långa och 12 alnar djupa à 50 riksdaler = 2 000:- riksdaler. Tågvirke, vakare m.m. i och för fisket 200 riksdaler. Salt och tunnor m.m. i och för saltning 100 riksdaler.

Utrustning Banco riksdaler 4 300:-.

Utgifter under Fisket

5 mans besättning à 25 riksdaler per månad för varje man, och 5 månaders fisketid	725
1 anförare à 66:32 per månad i 5 månader	333.16
Summa utredning och hyror första året Banco riksdaler	5358.16.

Då nu visas att ett belopp vida överskrider den mindre bemedlade folkklassens villkor, fordras för att börja och fullfölja denna näringsgren, på vilken mycken förhoppning vilar, och som den bättre lottade inte har lust att erbjuda, vågar jag uppmana hushållningssällskapet, att därtill av staten begära årliga anslag av all- männa medel.

Den personal som till fiskets bedrivande bör bestå av 2 gotlänningar, 2 bohus- länningar, 1 norrlänning eller skåning, i nätfisket bevandrade, och en anförare som utom sin hyra var intresserad av fisket, och där är kunnig, då hade man all anledning tro att ändamålet vanns.

Fisket borde börja i maj. Med en sträcka av nät utgörande 2 400 alnar bör strömmingens anträffande icke betvivlas. Sedan den blivit funnen har erfarenhe- ten visat att det under de flesta omständigheter kan fisket fortsättas ända till sep- tember månads slut. Och sådana som önska lära bör gratis medfölja.

I en bilaga till brevet uttrycker kustchefen dock "farliga farhågor" att ingen tillräckligt kvalificerad kapten vore att tillgå, varför han erbjuder sig att själv leda det föreslagna försöket mot en ersättning av 2 000 rdr Banco årligen i tre år, "mot villkor att Kungl. General Tullstyrelsen ej därför lägger hinder i vägen". (Rapport öv. fisket. Gotl. HSS arkiv)

Om det kom några hinder på den vägen, förmåler inte Hushållningssäll- skapets annaler men redan i januari 1848 ansökte man om statligt anslag till de planerade fiskeförsöken.

För att ett sådant skulle beviljas måste Kommerskollegiet först få ett utlå- tande från intendenten vid zoologiska museet i Stockholm, professor G. I.

Sundewall. Denne förklarade, att han inte kunde tillstyrka det sökta anslaget, emedan det var osannolikt att strömmingsfisket kunde idkas med framgång längre ut i havet, särskilt som det inte var känt, att några bankar och grund fanns i grannskapet av Gotland eller på andra ställen i Östersjön, där strömmingen under lektiden samlades i större mängd.

Med anledning av Kommerskollegiets avstyrkande sände Hushållningssällskapet den 9 febr. 1850 ytterligare en skrivelse där man uppgav flera kända grund och bankar ute i havet, belägna på längre avstånd från ön, där fisk förr i tiden fångats och ännu händelsevis påträffats. Man ansökte ånyo om statsbidrag med underdånig hemställan att fiskeriförsöken icke skulle inskränkas till strömmingsfisket, utan utsträckas till fisket efter torsk, lax och flundror, alltså det s.k. storfisket i allmänhet.

Kungl. Maj:t hade i brev till Kommerskollegium den 11 maj samma år förklarat, att ett statsanslag till Gotlands fiskerinärings understöd för längre tid icke ansågs lämpligt, så länge ingen säkrare förhoppning var för handen, att det avsedda fisket blev lönande. Från föregående år fanns emellertid reserverade besparingar till fiskerinäringsens befrämjande på 2 000 rdr. Banco till Gotlands läns Hushållningssällskaps disposition för anställande av tjänlig personal till ifrågavarande undersökning och därför erforderliga fiskeriförsök, mot förbindelse av Sällskapet att lämna redovisning för de erhållna medlen samt underdånig berättelse om och resultaten av undersökningen och därmed förenade fiskeriförsök.

Så hade då Hushållningssällskapets enträgna fiske efter statsbidrag till slut givit utdelning.

Tyvärre räckte inte summan ens till det arvode kustchefen Lundgren hade begärt för sin medverkan och nu gällde det att leva upp till sitt namn och verkligen hushålla med pengarna.

Till den ändan infortrade förvaltningsutskottet kostnadsförslag från olika håll.

Fiskeredskap beställdes från Bornholm och den 18 juni 1851 skrevs kontrakt med båtskepparen Hans Lorenz Hansson i Wamlingbo socken, att han med biträde av 6 stycken gotlandsfiskare försedda med erforderliga redskap och proviant, under två månaders tid sommaren 1851 med sin ägandes båt, slupen "Tre Bröder", efter utstakad plan skulle verkställa undersökningen och fiskeriförsöken. Inträffat stormväder och fartygets oförmåga att hålla sjön, gjorde dock undersökningen mindre fullständig och tillförlitlig. Fem grund varav några uppgivits varit okända för landets fiskare prisades likväl, och fiskfångsten blev 183 valar strömming (en val = 80 st) samt 672 tjog torsk.

*Statliga bidrag i all ära,
men därmed följer krav att uppvisa resultat*

Hushållningssällskapets mål, som var att lära gotlänningar att idka ett lönande fiske på djupt vatten, kunde ännu inte skönjas men tydligen visste man att detta var något som bornholmare och blekingar redan behärskade, och man beslöt, att om anslaget medgav, försöket måtte fortsättas med från Blekinge och Bornholm införskrivna fiskare, redskap och båtar. Man sände därför brev till Blekinge Hushållningssällskap med anhållan

att i avseende på de fiskeriförsök som det med anslag av statens medel åligger Sällskapet låta verkställa i öppna havet omkring Gotland, Kongl. Hushållningssällskapet ej allenast ville engagera en skicklig, nykter och pålitlig blekingsk fiskare att så fort ske kan hitresa för att under 2 à 3 månaders tid fiskeriförsöken leda och utföra, utan ock för Sällskapets räkning inköpa en så kallad Blekingsk Kubb-Eka med segel och åror fullt utredd och i gott stånd, om ej alldeles ny, samt tio sill eller strömmingsgarn, med trängre och rymligare maskor och 4 à 5 st torskrevor, allt av sådan beskaffenhet som bekingsfiskarna med största fördel nyttjar.

Anhållande Sällskapet, att så fort ske kan, erhålla uppgift på de villkor som med fiskaren kan träffas ävensom om beloppet på den penningsumma som erfordras för fiskarens hitresa och inköpet av eka samt fiske-redskap, då remis av beloppet genast skall följa. (Visby den 16 mars 1852 På Gottlands läns Hushållnings Sällskaps vägnar G.I. Dahlström/ G. Lindström.)

Från Blekinge kom svar redan i april samma år, undertecknat av O. B. Kindgren. Han hade vänt sig till en kyrkvärd i Torhamns socken, som i sin tur hade vidtalat två ordentliga och i fiske kunniga män, Jöns Olsson och Nils Olsson i Svanhalla,

vilkas pretentioner innefattas uti bilagda pro mem. Upplysningsvis bör jag kanske nämna att det är omöjligt att på en kubbeka fiska med flera sillgarn än 30 och att till detta fiske erfordras minst två personer, samt att vederbörande på Gotland bör veta att en fiskebod bör vara uppförd å stranden där fisket kommer att idkas, för att hänga in garnen då regnväder inträffar.

Jöns och Nils Olsson, vilkas prästbetyg även bifogas, önska att de med den inköpta ekan och fiskeredskapen må bli förskaffade med kustjakten till Gotland, medan de icke tilltro sig att med den lilla farkosten begiva sig direkt till Gotland, varemot de själva fortskaffa sig från hemmet till Böda – detta allt förutsett att dessa pretentioner i övrigt bliva antagna.

Trots efterforskning har jag ej fått klarhet i varför båten benämns ”kubbeka”, åtminstone numera är det namnet på en liten flatbottnad eka som ej kan seglas.

Vid Hushållningssällskapets sammankomst den 28 januari 1853 önskade

man fortsätta försöken om anslaget medgav med från Blekinge och Bornholm införskrivna fiskare, redskap och båtar; men då för en blekingsk kubbeka fordrades 216 rdr 32 skilling och 2 rdr Banko i dagtraktamente, jämte fri resa fram och åter för varje blekingsfiskare, samt 2 rdr 32 sk Banco i dagtraktamente, jämte fri resa för fiskare från Bornholm, så blev deras användande för kostsamt; och då

dessutom genom handlanden Ferdinand Hägg som på platserna tog kännedom om redskaper och fiskningsätt, både på Bornholm och i Blekinge samt Skåne, den upplysning vanns, att såväl här (på Gotland) brukliga strömmingsgarn och torskrevor som själva fiskesätten och därvid använda båtar hade ett avgjort företräde, varföre ock fiskare därstädes av Hr Hägg inlärde vårt lands metod; så måste Utskottet hänsluta sig till den först antagna planen, att med landets (Gotlands) egna fiskare avsluta företaget; och det lyckades Utskottet att anställa Hr Hägg till ledare av det samma. Då han dessutom berättade att han lärt sig bornholmarnas metod att fånga lax, överlämnade Utskottet ett förhyrt däckat fartyg med fyra lejda gotlandsfiskare att utföra företaget.

Bakom sekreterarens snirklade vändningar skönjer vi att herr Hägg egentligen talade om ett ”vi och de andra”, om ”vi gotlänningar” och ”de på Bornholm, i Blekinge och i Skåne” som inte alls var så överlägsna fiskare som man trodde utan t.o.m. ville lära sig gotlänningarnas metod. Nils-Arvid Bringéus skriver att kulturell identitet vidmakthålls genom att man tar spjörn emot andra grupper. Man stärker den egna gruppens identitet och avgränsning genom ett kulturellt avståndstagande från andra. (Bringéus 1981: 205–206) Det var en etnocentrism som slog an på Hushållningssällskapetets ledamöter och förslaget blev inte sämre av att rymmas inom statsbidragets budget.

Försöken pågick under tre månader och man började med att undersöka sjöbottnen runt hela ön, en mil från land till en bredd av 4 geografiska mil till sjöss. Pejlingarna och lodningarna var av stort intresse inte enbart för fiskeriförsöken utan även för Sjökarteverket. Rapporten som Hägg lämnade var omfattande, men inte fiskfångsten. Två laxar hade fångats ute på djupt vatten och, tillade man förtröstansfullt, det bevisade att lax kunde fångas även här ute till havs, liksom vid Bornholm.

Strömmingsfisket hade under året varit mera lönsamt än under flera föregående år, vilket visades av att införseln av saltsill hade varit 6,534 och en halv tunnor mindre än näst föregående år. Hushållningssällskapet beslöt att göra en anhållan hos Kungl. Maj:t. om ytterligare statsbidrag för att kunna fullborda undersökningen av havsbotten och låta anställa de ”egentliga fiskeriförsöken”. (Gotl I HSS Visby 1853) Hur dessa skulle gå till förmåler inte historien, men intresset för bättre redskap och metoder hade ökat bland fiskarna. Resultatet blev

rent allmänt större fångster, men samtidigt blev det avsättningsproblem. Fiskarna fick använda mycken tid till att köra omkring fångsten på landsbygden, där den till slut kanske måste slumpas bort, medan visbyborna klagade över svårigheten att få in färsk fisk till staden. Kommunikationerna mellan staden och kusten förbättrades först när bättre förbindelser ordnades och bättre vägar och järnvägar började byggas i slutet av århundradet.

Fångsterna av strömming fluktuerade kraftigt och prosten J. A. Lyth som särskilt ömmade för fiskarbefolkningen, skaffade fram anslag till försök med laxfiske och införskrev vana laxfiskare från Öland och Blekinge. De visade att utanför öns ostkust var fisket ganska gott. Nästa år fortsattes försöken med två ölänningar och tre blekingar. Blekingarna använde huvudsakligen drivgarn, medan ölänningarna satte fast garnen. Försöken blev lyckade och man beslöt att bilda en förening. Varje medlem satsade 100 kr, och för det erhållna kapitalet skaffades båtar och garn och en ölandsfiskare och en blekingefiskare anställdes. Man fiskade på östra sidan av ön, främst omkring Ljugarn. Föreningen fortsatte några år tills man ansåg att de gotländska fiskarna hade lärt sig metoden och med framgång kunde använda den.

Ännu i dag är det huvudsakligen endast på östra sidan man fiskar lax med drivgarn – medan man på västra sidan mest håller sig till den först inlärdade metoden med laxkrokar. (Hessle. 1922: 35) ”Däckade laxbåtar med tillhörande redskap förvärvades från Blekinge eller köptes i gotländska hamnar och många blekingar blev bofasta på Gotland” skriver landsantikvarie Ingemar Atterman (1964: 164) och fortsätter: ”i och med besöket på Gotland har en ny och avlägsnare kust öppnats för utforskandet av blekingarnas insatser i havets och strandens näringar vid södra Östersjön”.

Ansträngningarna att förmedla kunskap hade inte varit förgäves, ty en uppgift visar att nu i sin tur ”gotlänningarna för Hushållningssällskapet lärde ut drivgarnsfiske till Finland, Estland och Norrland” (Vuorela 1971: 20. Från Gutabygd 1981: 52).

Mot slutet av 1800-talet kom äntligen de förändringar inom jordbruksnäring och fiske som myndigheterna strävat efter, men de fick oförutsedda konsekvenser. Även om folkökningen hade varit måttlig under århundradet, och bönderna på olika sätt försökt undvika delning av ägorna vid arvsskifte, blev det nödvändigt med hemmansklyning. När befolkningen mellan 1850 och 1875 ökade med 10 000 personer kunde inte jordbruket rymma alla. Många blev jordlösa och fick liksom i Blekinge och övriga Sverige söka sig ut till marker som inte ansetts värda att odla. Mot dagsverken eller billigt arrende kunde de med mycken möda röja upp bland klapperstenen och få en liten åker för potatis och råg (se Salomonsson 1975).

Det var inte längre någon brist på arbetskraft på Gotland och det är vid denna tid som yrkesfiskare börjar dyka upp i statistiken. År 1869 uppges att fiske idkades av sammanlagt 2 026 personer vid Gotlands 107 fiskelägen. Av dessa var 754 gifta fiskare, 116 fiskedrängar och 1.156 fiskande bönder, torpare och backstugusittare. Antalet egentliga fiskare växlar på ett märkligt sätt från det ena året till det andra. Går vi framåt i tiden till 1920 års statistik, som är sammanställd av fiskeriuppsyningsman Christian Hessle, fanns det 1.152 fiskare i de 45 socknarna runt ön. Av dessa betecknas endast 116 som yrkesfiskare. Hessle som var väl hemmastadd i förhållandena skriver:

Även detta antal är nog högt tilltaget, om man med yrkesfiskare menar en person, som lever uteslutande av fiske. En hel del av dessa 116 sysselsätta sig nog i stor utsträckning också med tillfälligt arbete såsom skördearbete, tröskning osv. Den talrikaste kategorin av gotlandsfiskarna utgöra de, som utom fiske även sysselsätta sig med jordbruk.”

Kustchefen Lundgren försöker reformera blekingefisket

Blekinge läns Hushållningssällskap hade tidigare inte ägnat fiskarbefolkningen i länet något allvarligt intresse men år 1856 (Wachtmeister 1914:393) frågade man Lantbruksakademiens lärare i fiskodling, baron C. G. Cederström, om han ville komma och undersöka fiskets ståndpunkt i länet och föreslå åtgärder för dess förbättring. Cederström anlände på hösten samma år och utförde ett verkligt fältarbete med intervjuer av fiskare och andra, gjorde egna iakttagelser och deltog i fiske. I ett långt brev redogör han för sina rön och ger anvisningar. Särskilt pläderar han för användning av termometer vid sillfiske för att utröna på vilket vattendjup sillstimmen för tillfället befinner sig och förklarar hur känslig sillen är för temperaturskillnader mellan olika vattenskikt. En skiss visar en cylinder av förtennad bleckplåt innehållande en termometer, som ska sänkas ner med en lodlina. Tre dylika apparater inköptes av sällskapet och delades ut till tre redliga fiskare från fiskelägena Hanö, Hörvik och Hällevik. Enligt Cederströms direktiv utförde de försök och rapporterade till Sällskapets sekreterare. Resultaten tydde på att störst fångst erhöles där temperaturen låg vid +14 eller +15 grader. – Egendomligt nog skrivs inget om temperaturlodning förrän nästan trettio år senare, när fiskeriuppsyningsman Lars Kolmodin kom seglande från Visby i egen båt för att demonstrera en av honom konstruerad sänkeapparat (Blek I HSS Tidskrift. Se även Hessle a.a.: 24). Bland fiskarna blev inte metoden allmän förrän år 1911 (enl. hamnkapten Robert Nilsson, Hällevik).

I slutet av baron Cederströms åtta foliosidor långa brev omtalas att Kust-

chefen och Kungl. Riddaren av Danska Dannebrog's Orden O. H. Lundgren anmodat honom att tillkännage för Kungl. Hushållningssällskapets Förvaltningsutskott att Lundgren är intresserad av att skaffa sig kunskap i fiskodling så att han kan användas som lärare i Blekinge län. Cederström tillägger "att detta nog är ett tillfälle att få en bildad persons biträde för saken". Förordnandet som chef för kustbevakningen på Gotland hade gått ut och Lundgren hade blivit "transporterad till Kustchef i Carlskrona bevakningsfördelning d. 12 januari 1853". Nu uppenbarar han sig med en skrivelse till Sällskapet där han erbjuder sig att utan arvode bli ordförande i en fiskerikommitté, och för att bevisa sin kunnighet i fiske utlovar han 10 riksdaler till den som vinner i en av honom anordnad tävling. Därefter följer hans långa meritförteckning som slutar med hur han lyckades skaffa statsbidrag till Hushållningssällskapet på Gotland som emellertid inte följde hans förslag utan förlösade medlen till ingen nytta (Blek I HSS Handlingar).

En fiskerikommitté tillsattes och ordförande blev O. H. Lundgren med ett årsarvode av 750 rdr. "En nitiskare ordförande i kommittén än Lundgren skulle svårligen kunna uppletas", berömmar honom Wachtmeister och räknar upp åtgärder som beslutats (a.a. s. 393). En av de mera originella tycks vara "införskrivning av 102 tunnor musslor att utplanteras till beredande av agn", men också införande av så kallade engelska fiskekrokar istället för de i Blekinge använda tyska samt inköp av termometrar.

Lundgren seglade runt till alla fiskelägena för att sprida upplysning om fiskerinäringen. Han experimenterade med uppfinningar och förbättringar inom fiskeriet och utlovade att till nästa sommar komma med "ett nytt krokfiske för torsk som ger bättre och blir billigare än de förevisade. Så måste fiskarna få tid att inse nyttan av redan påbörjade reformer, innan man inför fler. – Att vidröra sillfisket förrän krokfiskena blivit ordnade vore att förstöra allt, ty där tror blekingefiskarna sig för närvarande vara mästare, fast de ha det mesta ännu att lära" (Blek I HSS Handl). Här medger Lundgren själv hur svårt det är att vara reformator och förändra människors attityder. Hans svårigheter på Gotland kan vi bara ana oss till. Utan tvivel var det också bohuslänningen Lundgren som föreslog att Hushållningssällskapet borde inköpa en bohuslänsk fiskebåt "för att ge fiskarne smak för denna typ, framför den svårskötta vrakekan". (Blek I HSS Tidskrift)

Två blekingefiskare, Johan Pettersson från Senoren och Johannes Carlsson från Hörvik begav sig 1863 till Marstrand på Hushållningssällskapets uppdrag för att pröva om bohuslänska båtar var lämpliga för det blekingska fisket. De valde en begagnad fiskebåt av kostertyp. Den beskrevs vara efter den holländska modellen, klinkbyggt med 11 bord varav 10 av fur, en längd av 27

fot och 10½ fots bredd, riggad med spritsegel, stagfock och klyvare samt gaffeltoppsegel (Blek I HSS Handl). Johannes Carlsson fick överta båten mot årlig avbetalning. Han hade haft med sig drivgarn för sill- och laxfiske på resan, och året därpå blev han anmodad att åter fara till Marstrand och undervisa fiskarna därstädes i den blekingska vrakmetoden ”vilken de befann vida bättre än den som användes i Bohuslän” (Blek I HSS Tidskrift). Johannes Carlsson förolyckades genom drunkning ett par år senare och båten såldes på auktion till båtbyggaren Nils Olof Olsson i Hällevik. Denne dröjde med avbetalningarna och därför återgick båten till Hushållningssällskapet (Blek I HSS Handl).

Fiskaren Nils Olsson i Hörvik, som var född 1882, berättade i en intervju 1974 att den första rundgattade båt som byggdes i Hällevik av den ovan nämnde båtbyggaren Nils Olof Olsson och hans medhjälpare Hillman, byggdes till hans far på 1870-talet. Det vidare ödet för båten från Marstrand var så långt det har gått att följa, att den 1869 köptes av en ingenjör från Sölvesborg.

Kosterbåtsprojektet kan tyckas misslyckat eftersom blekingefiskarna inte accepterade båtens egenskaper men den inspirerade de blekingska båtbyggarna till förnyelse. I slutet av 1800-talet började den båttyp som kom att kallas blekingekoster att uppträda och spridas i de blekingska farvattnen.

På Listerlandet hade man också kommit i kontakt med den dansk-skånska rundgattningen som byggdes i Råå fiskeläge söder om Hälsingborg. 1868 köpte en hörviksfiskare en rååbåt. Den hade fylligare linjer än kosterbåten, var något klenare byggd och länsade bättre i svår sjö. Den var en god seglare men mindre lämplig för rodd (Smith 1873). Blekingefiskarna hade svårt att fördra även denna modell. Så började någon båtbyggare att lägga ett litet däck i för och akter och en kapp där man kunde få skydd och lite värme från en järngryta som man eldade stenkol i. Det passade de fiskare som gick ut på så kallat långfiske, vilket innebar att man vrakade sill och lax runt Öland och Gotland och vid den pommerska kusten.

Det pommerska fisket

Nyssnämnde Nils Olsson i Hörvik, berättade vidare: ”Jag var med som 14–15 åring. Vi for utefter pommerska kusten till Kolberg och Hela och vrakade lax. Ofta låg vi vid Memel för där fanns en liten brygga. De hade inget fiske att tala om, endast lite strand- och kustfiske. Redskapen var dåliga och båtarna var små och kunde inte gå ut till havs. Vi hade sillgarn med oss. Ibland kom flickorna ner till oss och hjälpte till att plocka sill av garnen och då fick

de sill av oss, och de blev så glada och kom ner i båten och kokade kaffe till oss. Ja, de var så glada i oss och sa att de ville gifta sig med oss. – Vi fick sälja båtar också. En båt varje år med 50 laxgarn som vi bundit under vintern. Båtarna byggdes av båtbyggare i Nogersund och Hällevik. Så seglade vi över och lärde tyskarna att fiska lax med drivgarn. Tyska staten betalade 1200 mark och vi fick hälften, för själva hade de inga pengar.”

Hamnkapten Robert Nilsson i Hällevik berättade, att i början av 1800-talet seglade man till Tyskland i 24 fots öppna blekingsekor, oftast två bröder. Så fort isen gått upp begav man sig iväg. Vid den långgrunda kusten tog man häst och släde och drog båten mot Hanö till isfritt vatten. För att klara kylan var man iklädd fårskinnbyxor, fårskinnströja och fårskinnsmössa med öronlappar.

Själv seglade han tillsammans med fiskare från Hörvik, Nogersund och Simrishamn. ”Vi samlades i Rönne och for till Sassnitz och fortsatte österut tills vi hittade lax. Min svärfar låg i Hela och det var dit jag sedan som äldre byggde och sålde mina båtar. Jag seglade själv över dem och tog sedan färjan hem.”

Man fortsatte att sälja båtar och know-how, och efterhand ökade handeln med båtar så att båtbyggarna från Listerlandet, Sölvesborg och Pukavik hade svårt att hinna med alla beställningar. Utsagorna bekräftas av stadsarkivarien i Sassnitz, Wolfgang Rudolph (Rudolph 1959). Han skriver att under 1880-talet kom svenska fiskare regelbundet till de pommerska farvattnen. Deras båtar var relativt sjösäkra; i vart fall drog de sig inte för att segla avsevärda distanser över öppet hav. De fiskade huvudsakligen lax med drivgarn vilket uppmärksammades av Pommerns fiskare som dock inte hade ekonomisk möjlighet att skaffa sig sådana båtar eller redskap som svenskarna hade. Lantbruksministeriet kom till deras hjälp och köpte en fullt utrustad fiskebåt för statliga medel och skänkte den med äganderätt till fyra fiskare i Kolbergermünde mot att de skulle använda den gemensamt och dela fångst och omkostnader. I slutet av år 1882 fanns i Kolberg 10 svenska båtar och handeln fortsatte.

Våren 1887 anlände några svenska fiskare till Pillau. De fiskade lax med drivgarn.

Pillaufiskarna som använde sättgarn vid sitt laxfiske fick varken stora fångster eller stora laxar, medan svenskarna varje dag landade rikliga fångster av storlax. Man kan förstå vilket intryck det gjorde. Efter underhandlingar inköptes en fullt utrustad båt med hela uppsättningen av garn och de begav sig utan tvekan ut till havs, ”och nästa dag återvände båten hem lastad med storlax, som inbringade inte mindre än 350 Mark. Nu var isen bruten och

pillaufiskarna slog sig samman i bolag och köpte samtliga fem svenska båtar”.

Framgångarna i fisket med de svenska båtarna lät inte vänta på sig. En redogörelse från Kolberg meddelar härom följande: ”vid denna kust bedrevs sillfisket tidigare med inhemska båtar, som gick ut 1–2 mil från land. Med de för cirka 3 år sedan införda svenska båtarna och näten gå fiskarna ca 10 mil till havs.”

Sammanfattning

De gamla fiskarnas stolthet över att de själva eller deras fäder hade varit med om att förmedla kunskap om sina redskap och fiskemetoder vid avlägsna kuster var alltså inte ogrundad. Vi har mött några av dem i deras egna skildringar, men framförallt har myndigheter, myndighetspersoner och ämbetsmän figurerat. Deras idéer, förslag och åtgärder har med växlande framgång förändrat den fiskande befolkningens tillvaro.

Längs Pommerns och Rügens kuster bedrev man uteslutande strand- och kustfiske ända fram till 1880-talet. Detta orsakades enligt Wolfgang Rudolph av att trygga hamnar saknades liksom organiserad transport och distribution av färsk fisk. Inte heller förelåg någon egentlig havsfisketradition. Men detta är något av ”moment 22”, finns inte det ena så finns inte förutsättningarna för det andra. Den tyska fiskarbefolkningens marginella ekonomi gav inte heller utrymme för några nämnvärda egna initiativ.

Två grundförutsättningar för utveckling av fiskenäringen var emellertid tillstädes. Det fanns fisk i havet, och en marknad för fångsten väntade på att upparbetas i de nordtyska städerna, som hade en snabbt växande befolkning. Men framförallt hade man lyckan att få ett ”kunskapslyft”, som det skulle hetat i våra dagar. De svenska drivgarnsfiskarna uppvisade både metod och redskap och fångster som inte lämnade någon oberörd. De tyska myndigheterna agerade, som det synes både snabbt och förnuftigt, vilket resulterade i ett framgångsrikt utvecklingsprojekt.

Framgång i form av ökat havsfiske rönt också Kungl. Maj:ts förordning av den 10 maj 1748. Den gällde hela landet, men det var endast i Blekinge län som den fick egentligt genomslag. Här hade fiskarbönderna gammal havsfisketradition, det fanns många naturligt skyddade hamnar i skärgården och det fanns distributionskanaler för fångsten genom torghandel och s.k. sillakörare som hade ”frihet att blekingesill och torsk i andra län förbyta”.

Befolkningsökningen i länet gynnade också fiskets tillväxt. I runda tal tredubblades Blekinges befolkning mellan 1750 och 1850 men då var såsom framgått, tiden åter inne att försöka hjälpa upp fiskerierna, som det hette

från myndigheternas fågelperspektiv. För fiskarbefolkningen var det en överlevnadsfråga.

De styrande i Sverige höll envist fast vid idéerna om specialisering inom näringarna. Man föreställde sig att det skulle produceras mycket mera livsmedel om bönderna helt ägnade sig åt yrket och inte förödde tid på sysslor som kunde skötas av dem som inte ägde jord. Tanken är i och för sig riktig: specialisering ger produktionsökning, men det kräver vissa förutsättningar som bland annat innefattar investeringar i teknisk utveckling. De många svårigheterna med att påskynda en sådan process har illustrerats i det föregående.

Att 1748 års förordning inte appellerade till dem som sysslade med fiske på Gotland är tydligt. Den vände sig ju till de jordlösa som ville specialisera sig på fiske för att bli egna företagare med eget laga försvar. På Gotland var alla som fiskade knutna till jordägandet eller hade sitt laga försvar ordnat på annat sätt, t.ex. genom burskap. Med näringsfriheten 1846 blev denna lagstiftning mer eller mindre obsolet. Förutom fisk i hav och insjövatten och skog på norra delen av ön, fanns unika naturresurser i kalksten och sandsten. De utnyttjades i olika kombinationer med jordbruksarbete, handel och sjöfart. Mångsyssleriet gjorde det lättare att möta växlingar i konjunkturen och upprätthålla en informell ekonomi som var livsviktig. Detta var ”den mindre bemedlade befolkningssklassens villkor”, som inte kunde rymma kostnader för utrustning av större båtar och redskap. Den för de styrande självklara lösningen att anskaffa båtar och leja arbetskraft lockade inte heller. Motvinden som rapporteras varje gång Hushållningssällskapetets båtar skulle utföra fiskeförsök var nog inte enbart meteorologisk, utan hade samband med att besättningen bestod av lejda fiskare. De trivdes inte i någon annan livsform än den hävdvunna fria.

Men fiske på djupt vatten har det blivit i södra Östersjön. Alltför djupt, kanske man skulle vilja tillägga med ett bistert understatement.

OTRYCKTA KÄLLOR

Riksarkivet

Kongligt brev till landshövdingar i Kalmar län och Blekinge län

Kommerskollegii arkiv

Cirkulärbrev till landshövdingar uti sjö- och fiskeorterna

Riksdagsarkiven

Landshövdingarnas ämbetsberättelser till riksdagarna 1742–1772

Landsarkivet i Visby

Brev. Handlingar.

Blekinge Läns Hushållningssällskap arkiv

Handlingar och brev

Blekinge Läns Museum arkiv

Båtar. Fotografier

TRYCKTA KÄLLOR

Statistiska Centralbyråns Arkiv, Stockholm

Historisk statistik för Sverige 5. Befolkning länsvis 1751–1900

Blekinge läns Hushållningssällskap

Hushållningssällskapets i Blekinge län tidskrift 1815–1940

Gotlands Hembygdsförbund, Från Guta Bygd 1981

Gotlands läns Hushållningssällskap

Gotlands läns Hushållningssällskaps handlingar och brev

LITTERATUR

Atterman, Ingemar: Från kustema. Med Blekinge läns museum i fält. *Blekingeboken* 1964.

Bringéus, Nils-Arvid: *Människan som kulturvarelse*. Lund 1976.

Bringéus, Nils-Arvid: *Människan som kulturvarelse*. Lund 1981.

Bunte, Rune: *Fiskesamhällen i Sydsverige 1876–1960*. Lund 1977.

Eskeröd, Albert: *Gotländska stränder*. Stockholm 1962.

Gotlands läns Hushållnings-Sällskaps handlingar: Berättelse. Till sällskapet på dess högtidsdag d. 28 jan 1853, Visby 1853.

Gotlands Hembygdsförbund: *Från Gutabygd* 1981.

Hasslöf, Olof: *Svenska västkustfiskarna. Studier i en yrkesgrupps näringsliv- och sociala kultur*. Diss. Stockholm 1940.

Hasslöf, Olof: *Sotenäs Gränsbygd vid havet*. Munkedal 1984.

Hessle, Christian: *Om Gottlands kustfiske*. Diss. Stockholm 1922.

Linnaeus, Carl: *Öländska och Gotländska resa 1741*. Redigerad av Carl Otto von Sydow. Stockholm 1975.

Lundberg, Rudolf. *Meddelande rörande Sveriges fiskerier. I–II*. 1883, 1888.

Löfgren, Orvar: Fiskelägen och Sjöfartssamhällen. (Hellspong, M. & Löfgren, O.: *Land och Stad*) Lund 1975.

Nilsson, Nils: *Pukaviks skeppsvarv*. Blekingeboken 1969.

Nilsson, Nils: Båtbyggare i Blekinge. *Svenska Turistföreningens årskrift* 1971.

- Nilsson, Nils: Däckade båtar. *Kulturen* 1979.
- Olofsson, A.G.: *Gotlands läns hushållningssällskaps historia*. Uppsala 1945.
- Rosén, Margaretha: Ronneby Fisktorg. En studie av fiskförsäljning 1900–1957. *Blekingeboken* 1974.
- Rosén, Margaretha: *Fiskarna i Ronneby Skärgård. En näringsgrens utveckling 1750–1900*. C 1 uppgift i etnologi. Lund 1975.
- Rosén, Margaretha: Yrkesfiskaren – myt eller verklighet i det förindustriella samhället. *Rig* 1979.
- Rosén, Margaretha: *Hasslöborna. En livsform i förändring*. Diss. Lund 1987.
- Rosell, Lennart: von Rajalin, Salomon Mauritz. *Svenskt biografiskt lexikon*. Bd 29 1995–97.
- Rudolph, Wolfgang: *Segelboote der deutschen Ostseeküste*. Berlin 1969.
- Salomonsson, Anders: Gotland för 100 år sedan. *Gotländskt arkiv*. Visby 1975.
- Salomonsson, Anders: *Gotlandsdricka. Traditionell kultur som regional identitetssymbol*. Diss. Lund 1979.
- Sjögård, Göran (red.): Från Gutabygd 1981, *Gotlands Hembygdsförbund*. *Rig* 1982:4.
- Smith, Carl: *Om båtar och båtsegling. Några råd, samlade. Illustrerad av Jacob Hägg, 1873*, Facsimilupplaga. Stockholm 1972.
- Säve, P. A.: *Havets och fiskarens sagor*. Visby 1940.
- Wachmeister, Hugo: *Blekinge läns Kungl. hushållningssällskaps historia 1814–1914*. Karlskrona 1914.
- Wohlin, Nils: *Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige*. Stockholm 1909.
- Vuorela, T.: *The Finn. Ugric people*. 1971.

Louise Ströbeck

Gender Perspectives in Archaeology

Views Apart and Time Between

IN THE FIRST half of the 1990s I was an undergraduate student in Archaeology at Lund University in Sweden. At that time, a course relating to gender did not exist. To learn more about the topic I began to collect course descriptions and lists of literature on gender archaeology from every available source. I noticed that there were differences in research according to the authors' geographical location. In the early twentyfirst century there are a great deal of differing perspectives in the approach to studying gender archaeology within each country. However, a comparison between gender perspectives represented in the USA and in Britain has much to show. The SAA (Society of American Archaeology) conference in Philadelphia, April 5–9 2000, had participants from the USA as well as from other countries, and the conference made obvious that there are still fundamental differences between American and British gender archaeology. The differences derive from early feminist influences in gender research in the USA and post-modern feminist or post-feminist influences in gender research in Britain. This contrast in theory is expressed through dissimilarities in terminology, methodology, and interpretation. Three sessions at the SAA-conference focused on gender in archaeology. One of the sessions had the title "Mars and Venus", implying an interest in differentiation between men and women.¹ Another session was called "Archaeologies of Gender: The State of Research and Practice", but most indicative for the session's theme was the fact that the session was sponsored by "the Women in Archaeology interest Group" and "the Committee on the Status of Women in Archaeology". The session dealt with gender-issues related to feminism, technology, work, production systems and economic strategies.² The third session was entitled "Embodying the Millennium: Beyond Sex and Gender in Archaeology", and it stressed to a great extent the importance of analysing multiplicity and variability in gender constructs as well as considering the sensuous side of practices.³ In summary, the different sessions accounted for approaches in gender archaeology that are coloured by feminist interest in differentiation, polarisation, and power relations between

the sexes men and women, and contrasting gender perspectives that are directed towards a focus on the human being as a creature in the making constantly being redefined throughout life and that consider individuals' experiences. The two orientations of gender perspectives may be associated with major themes in gender archaeological texts in the USA and in Britain respectively.

The American gender archaeology has its roots in feminist anthropological works from the mid 1970s. The perspective's origin in the second wave, or modern, feminist movement is recognizable in the orientation towards issues about sexual differentiation in organisation of labour, the universality in gender roles, the relationship between reproduction and gender roles, female agency and women's contributions to change, and concerns about inequality and social value in prehistory and in archaeology.⁴ Gender related research in archaeology in the USA emerged at that time when archaeologists worked within a processual paradigm that included models and systems for making interpretations of social organisation and relationships between groups of people in society. The gender perspective was introduced in British archaeology within post-processual or post-modern research in the 1980s. The post-processual approach in general is a critique of the processual approach, which makes the British gender perspective a response to the early American feminist and gender research.⁵ British gender archaeology shows an interest in questions concerning the very definition of woman, and man, variability and multiplicity in gender identity, and the cultural characterisations of these.

Gender archaeological research in Scandinavia has hitherto been equated with early Norwegian feminist-critical writings on women in prehistory and in archaeology.⁶ The reason for this is not that archaeologists in Norway were the first in Scandinavia to bring forward gender-issues in archaeology; actually some Danish female students appear to be the first in Scandinavia to have written an article in archaeology with a feminist perspective, in 1972.⁷ Norway can, however, account for the liveliest and longest continuous tradition of highlighting gender-issues in archaeological research in Scandinavia. Another cause for Norwegian gender research's exceptional position in and outside Scandinavia is simply that more Norwegian gender archaeological analyses up to the end of the 1990s have been published in English than gender analyses in the other Scandinavian countries. Norwegian studies are therefore more accessible and better known to scholars outside Norway and the rest of Scandinavia than, for example, Swedish studies. Since the Danish article from 1972 was not followed up with further discussions about aspects of

gender in archaeological research, Norwegian archaeological research set the stage for gender related questions in Scandinavian archaeology from the middle of the 1970s into the 1980s. The association "Kvinner i Arkeologi i Norge" (in English: "Women in Archaeology in Norway") was founded in 1985. The members stated in the first volume of their journal that its purpose was to make women and women's working conditions in past and present societies visible and to improve conditions for female archaeologists in Norway.⁸ The journal "Kvinner i Arkeologi i Norge" is still being published, with the same title and the same aims that existed at its inception. The most recent volumes of the journal, K.A.N. 21 (1996) and K.A.N. 22–23 (1999), contain articles considering the same themes as those from the mid 1980s. The authors continue to debate equality between men and women in education and work, eliciting male bias in interpretations of labour division, status, and social value of different tasks. They argue for women's visibility and presence (for example through female symbolism), and discuss the importance of the concepts and categories of sex and gender.⁹

The conference "Han, hon, den, det – att integrera genus och kön i arkeologi" (in English: "He, she, it – to integrate gender and sex in archaeology") in Lund, Sweden, March 29–30 1998, showed a mix of different approaches represented within Swedish gender archaeological research. The feminist critical approach – scrutinizing male bias in scholarship, and interpreting gender roles and specifically women's presence in past societies and present records – has had an impact on the formulation of gender perspectives in Swedish archaeological studies. Approaches that question the very definition of sex categories and theoretical directions that pay attention to a male dimension of gender have also been under discussion in Swedish archaeology.¹⁰ Swedish archaeologists have been influenced by perspectives streaming in from other countries such as Norway, the USA and Britain, mainly through publications but also via personal contacts and scholarly exchange between universities.¹¹ However, Swedish archaeologists have developed a niche in gender research that adds a new understanding to gender archaeology. This perspective involves describing religious symbolic significance in differentiation and specific gender attributes as represented in burial constructions and in the composition of grave goods assemblages.¹² Analyses within the history of religion in Norway are prominent references in these Swedish studies. Studies of religious symbolic and ritual significances in prehistory have been performed by archaeologists in Norway as well, but from a point of view more oriented towards specifically female presence in symbolism and ritual.

Previous Concepts and Recent Perceptions

Archaeologists from different gender perspectives have published self-critical reflections on the methodology and the social status, ethnic identity, and political orientation of persons performing gender research in archaeology. In the USA there is an increasing awareness of the poor representation of Native American, African American, and working class women among female archaeologists. Attention has been directed towards an uncritical use of binary opposites in feminist influenced research, such as: men/women, public/private, active/passive, and dominant/subordinate. Additionally, criticisms have been levelled against a consideration of social categories, in particular gender categories, as fixed and finite. The preoccupation with women in many gender studies has been pointed out as a cause for a slow disengagement from early feminist anthropological concerns and ideas of sex and gender. The interest in primarily women is also believed to have hampered a quick adoption of queer theory and masculinist theory by many gender archaeologists.¹³ The model of a gender system that was established by feminist anthropologists almost thirty years ago has had an immense impact on the design of feminist and gender archaeological studies. The theory of a gender system consisting of a universal hierarchical gendered structure has been thoroughly debated and later disproved amongst archaeologists. A summary view of different ways to question considerations of a cross-cultural absolute sexual division of populations into men and women and male and female spheres, may give the reader a hint of the variety of orientations represented in the gender archaeology of today. It will also demonstrate how disparate traditions of gender research have generated different kinds of critical studies of dichotomies in social organisation and in relationships between men and women. The following studies are a critical response to feminist influenced research, which has argued that sex generally is the most significant principle creating divisions between people.

Researchers in archaeology have criticised the current typology of gender systems into categories of either gender hierarchy or gender complementarity. The two categories stand for characterisations of gender systems too abstract to further differentiate. Joan Gero and Cristina Scattolin have pointed out that a binary set of gender systems seems to have led to an assumption that it is not necessary to designate exactly what it is in the systems that is complementary and hierarchical. Generally the types of systems are illustrated as mutually exclusive, where one system simply replaces the other one, often in the direction from complementarity to hierarchy. The prevailing

preference for operating with two opposite types of systems has also been considered to rule out analyses of nuances within the systems as represented by people in gender groups that fall outside the binary categories of men/male and women/female. These people are often called: "two-spirits", transsexuals, transvestites, homosexuals, hermaphrodites, and others who simply do not feel that they fit within the social structures placed upon them.¹⁴

Dichotomous and rigid gender roles have not been pleaded in recent analyses of relationships between men and women within populations of Aztec, Maya and Blackfoot Indians, tribes in South-eastern USA in the Mississippian period (c AD 1000–1500), and populations in Denmark in the Bronze Age (c 1600–500 BC). Instead, studies of women chiefs, women warriors, a woman shaman, women participating in public rituals, and women as having control over metal wealth in these cultures have painted many new pictures of task differentiation and social organisation in the past.¹⁵ Questioning the validity of the female domestic sphere and the male public sphere as mutually exclusive has prompted archaeologists to challenge statements about male dominance and female subordination. Traditional research on power has been based on a definition of power as a hierarchical gendered structure, where power is apprehended as coercive and is executed by controlling others.¹⁶ A case study of the women affiliated with the Aztec goddess Xochiquetzal has brought to light an alternative discourse of female roles and practices regarded to have been in conflict with the ideal of womanhood in the dominant Aztec gender ideology. Xochiquetzal was associated with creative activities, such as spinning, weaving, featherworking, painting, sculpting and metalworking. She was also the patroness of the sexual arts. The goddess is known through ethnohistoric records written down by Spanish chroniclers, and she also appears in illustrations to these texts and in other pictorials from the pre- and post-conquest periods of Mexico. Xochiquetzal was characterised quite differently in the various types of source material. By ignoring the existence of the activities of women and their religious practices, the Spanish male chroniclers described Xochiquetzal according to a stereotype of a feminine ideal from a point of view in line with Aztec elite male ideology. The goddess was portrayed as a young and attractive virgin, and she was presented as a parallel to the Christian Eve. Pictorials accentuated Xochiquetzal's role as the patroness of harlots. She was pictured as "gaudily dressed, clacking bitumen gum, full of voice and crippled with syphilis".¹⁷ Symbolism and metaphors connected to the activities of spinning and weaving and their material attributes established parallels between the male acti-

vities of battle and the female reproduction. The parallel structures of the male and female activities provided Aztec women with a sense of equality. The religious duality between the virgin and the harlot in the characterisations of Xochiquetzal has been associated by archaeologists with a male view of a feminine ideal and a female endeavour to negotiate women's position in society.¹⁸

In a study of spatial segregation of the sexes in six castles, one royal palace and royal and baronial castles, in England from the thirteenth and the fourteenth centuries Roberta Gilchrist has argued for cultural contextual meanings of gender segregation. Previous concerns in gender research regarding a general division of men and women, as displayed and supported by employment of ethnographic analogies and evolutionary models, have been rejected through the examination of patterns of spatial segregation of people in English medieval castles. In her description of the differences in patterns of access and of spatial seclusion of particularly women in castles Gilchrist has pointed out that there were no rigid patterns or boundaries in the placement of women in castles. It has not been possible to apply simple binary oppositions or mutually exclusive categories of masculine and feminine onto the spatial organisation of men and women such as feminists previously thought. Noble and royal women were secluded for part of their lives, in accordance with perceptions of masculinity and femininity derived from a blend of ideas about the social, the religious, and moral norms including medical considerations of the gendered body. An illustrative example of this is the enclosed garden with a fountain of water closely associated with female spatial seclusion and female chastity. The enclosed garden was a metaphor for the Virgin Mary, the Virgin's purity, and the enclosed womb. The womb was one of the "secret places of women", and it was described as inner, watery, and a safe place. An ideology of enclosure of women, which directed them to mostly dwell in gardens, separate households, chapel "closets" and carriages was crucial for the preservation of female chastity and fidelity. These virtues were in turn vital to the patrimony. Gilchrist has not supported an interpretation of female seclusion in medieval castles as an attribute or aspect of the domestic and female domains in Western contemporary society.¹⁹

Additionally, previous interpretations of gender segregation as a simple expression of hierarchical power relations and differences in prestige between the categories of men and women have also been proven false in the study of English medieval castles. Spatial seclusion to preferred inner rooms of buildings were not solely reserved for women, but also for kings, monks, and nuns. The noble and royal women's spatial seclusion has been considered by

Gilchrist to designate a high prestige. The king resided in the deepest parts of a castle in order to mark that his body was sacred, and to accentuate his ultimate status in the realm. The enclosure of monks and nuns marked a special elevation of status. They had the status of the elect, whose prayers were closest to God.²⁰

Lynn Meskell has performed an analysis of characteristics such as sex, age and wealth in order to find one or more significant axis/-es along which social inequality was established in the village of Deir el Medina (c 1500–1100 BC) in ancient Egypt. Deir el Medina was an enclosed village inhabited by architects and craftsmen involved in the construction of royal tombs, and their families, slaves, and servants. Wealth was, according to statistical calculations of data from c 400 tombs, the primary principle for division of the population in Deir el Medina. Age and sex associated inequalities were dependent on the cemetery context.²¹ Sexual inequalities have been distinguished by Meskell at particular class levels, primarily among men and women with a high status and in the cultural norms and expectations about the social positions of husbands, wives, children and other family members. Meskell has described social relations between men and women in Deir el Medina as multi-dimensional, disproving the primary importance of sex as a fundamental basis for the differentiation of individuals. Social relations have been illustrated as a composite of intimate, emotional relationships between lovers, partners, parents and children. Meskell has also provided contrasting pictures of social agency in gendered relationships. She has presented individual life stories to exemplify personal agency, choice, volition, and social mobility.²²

Throughout Life and after Death

Projects of deconstruction and destabilisation of universal and absolute gender categories do not have to exclusively focus on the relationship between male and female groups. The lifecycle of an individual is yet another area of interest where previous perceptions of gender as a given and a static category may be contested. The case studies below elicit how gender roles may be related to age, death and life after death.

Sex as a recognition of biological differences was expressed at the Copper Age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya in Hungary through a male right side posture and a female left side posture in the graves. The cemetery was in use 4500–3600 BC, and had 156 graves. Among the 123 anthropologically sex determined graves almost all men were buried on their right side, and almost all women on their left side. An analysis of the grave goods at Tiszapolgár-

Basatanya has demonstrated that these positional constructs of male and female categories were connected to age related distributions of artefacts for men and women. Additionally, the gender and age related distribution patterns of grave goods changed over time. In the Early Copper Age ceramic vessels occurred in both male and female graves, but they displayed different types of age related distributions for men and women. Sex specific ornaments were deposited in the graves as well, and apart from being characteristics for male gender and female gender the ornaments also marked differences in the distribution of, for example, arm rings and beads between men of different ages and women of different ages. Worked stone artefacts were deposited in male graves, and pebbles in female graves. The stone objects varied with the age of the deceased male or female. When blades in the grave goods were classified by archaeologists according to length and morphology a specific type of blade was associated with men aged c 20–35 years. In the Middle Copper Age ceramics lost the significance for age at Tiszapolgár-Basatanya. Instead, pottery appears to have marked sexual division only, as the male or right side graves from this period contained a considerably lower number of ceramic vessels than female graves. The costumes with their ornaments did not display age in the Middle Copper Age graves, and only few elements of the male costume have been found from this period. The association between stone objects and certain age intervals among deceased of male gender and among deceased of female gender remained, but with a slightly different formation or display of age groups. The type of long blade that previously was significant for male deceased of a specific age interval lost this significance in the Middle Copper Age, and the connection between long blades in general and male graves disappeared as well.²³ In her study of the cemetery at Tiszapolgár-Basatanya Joanna Sofaer Derevenski has depicted gender as an evolving process throughout the lifetime of an individual. Age related display of male gender and female gender in the graves supports the postulate that gender roles are learned and a matter of socialisation. This case study also supports the idea of many age related gender roles and gender statuses, and not just two dichotomous categories: "dominating male gender" and "subordinated female gender".

The lifelong variation of an individual's gender may be extended to include the time between death and burial – called the liminal phase – and the individual's existence as an ancestor after death and burial. Tove Hjørungdal's case study of cremation graves with Vestland-cauldrons in Western Scandinavia, from the Late Roman Iron Age and the Migration period, has elucidated gender as a process of change that goes beyond life. The cremation of the

deceased has been analysed as an act of destruction of the physical human being, as well as of the deceased's social persona. Bones from the dead in these cremation graves had cut marks. The cutting up and cremation of individuals, and the removal of all flesh from the burnt bones indicate a destruction of both the sex and gender of the deceased. The deposition of the remains from the pyre and the composition of bones put into a grave has been described by Hjørungdal in terms of manifestations of a new physical, social and ideological persona assigned to the deceased. Bones from one, or more than one, individual and bones from different kinds of animals were deposited in the cauldrons and put into a grave. However, some artefacts were deposited outside the cauldrons. Hjørungdal has sketched some plausible scenarios for possible rituals involving the creation of ancestors whose identities served as a link between the gods and the human beings, and as a link between the human beings and natural forces. Interestingly, it has been possible to make associations between grave goods in the Vestland-cauldron cremation graves and the attributes and ideas of a sexed and gendered world of gods and cosmology in Nordic mythology.²⁴

Destabilisation of Sex

Variation in social organisation of men and women has so far in this article been associated with differences and changes in the cultural constructions of male and female. However, the physical sexual characteristics of men and women have also been assigned culture specific meanings in gender research. Studies of figurines and depictions have revealed alternative ideas of sex categories and sexual divisions to the Western contemporary definition of the dichotomy man/woman.

Archaeologists' attention has been drawn to the sexual ambiguity of a number of steatite and picrolite figurines from the late Chalcolithic-Prehistoric Bronze Age (c 3000–1700 BC) in Cyprus. Bernard Knapp and Lynn Meskell have presented the bi-sexual appearance – including both phallic and vulvic characteristics – of figurines, with the purpose of opening up researchers' minds and interpretations to the possibility of alternative conceptual categories to the traditional sex categories in Western contemporary society. The sexual ambiguity has been exemplified by a figurine that shows both male and female genitals, depending on from which direction it is viewed. Other figures from the area with a mix of sexual characteristics are the cruciform figures and the plank figures. The cruciform figures have a neck and a head with a phallic shape, their arms are stretched right out, and so

metimes they have features of breasts. A position with bent knees has been considered as a posture for someone who is giving birth.²⁵ Plank figures occur with one, two or three heads, facial features, and a body with a human shape. A few of the plank figures display breasts, but most of them lack further sexual characteristics. One figurine has been interpreted as either a man with breasts and a beard, or a woman with a long face. Another plank figure shows features of breasts and a penis. Some figures that are carrying a child have breasts, while others do not. Another plank figure holding a child has a penis.²⁶ These Cypriot forms may indicate that harmony and complementarity were significant features in the perception of sex, instead of polarity and a differentiation between individuals in terms of binary sexual characteristics. Additionally, more than half of the 78 plank figures have marks in their faces, which have been interpreted as tattoos, face-paintings, or masks. The figures display a great diversity in facemarks, and Knapp and Meskell have put forward the possibility that the facial elaboration represented the individual's social personality or status.²⁷ This study shows that sex may not be regarded as the primary principle for characterisation of an individual, and sexual characteristics may be considered as intertwined rather than separated and dissimilar. The individual variation among figurines may also display a characterisation of persons and individual identity in material culture, and not exclusively categories of sex or gender.

Jimmy Strassburg has performed analyses of the gender differentiation during the Bronze Age in the Aegean (c 2200–1200 BC), and during the Bronze Age in Scandinavia (1800–600 BC). In his study Strassburg has focused on the gender symbolism of the elite, and changes in the symbolism that have been possible to interpret as changes in the differentiation and concept of categorisation of individuals. Included in this study are various depictions, figurines, and exceptional finds from burials. These have inspired Strassburg to write a text where he points out that scholars should consider a historic variability in the differentiation of sex as an aspect of the body and in the number of sex categories included within a culture. The author has argued that there need not exist a strict connection between the culture specific sex categories and the culture specific gender categories, as in our correlation between man and male, and woman and female. He has attempted to avoid a transhistorical generalisation derived from Western contemporary sex categories of man and woman by using the adjectives male and female concerning sex, and by identifying genders according to the aspects or attributes of their appearance that are very marked or exaggerated on figurines. In addition, part of Strassburg's identification has in-

cluded the activities with which genders were associated in the Bronze Age.²⁸

The attributes may be part of what could be called the physical body, or part of what the figurines are wearing in terms of clothes and equipment. By using remains of an early part of the Aegean Bronze Age culture, Strassburg has devised a symbolic construct of sexual bodies into two groups, and a conceptual differentiation between three genders. The division of bodies has been decided by differentiating male and female genitals and display of muscles. The three genders were as follows: a vessel/vulva-gender imagined as a bowl and linked to specific societal needs, a weapon/phallus-gender associated with the handling of different kinds of weapons in contexts ranging from war to honour, and a ritual group consisting of people with knowledge of religion and history. The members of the latter group claimed and supervised the performance of rituals and checked that they were correctly executed. The third gender was divergent from the other genders considering their appearance, especially regarding their clothing and hairstyle.²⁹

The pattern of differentiation between physical bodies later changed from associations to genitals and muscles into an order with a division on the basis of skin colour. The characterisation of genders also changed, evolving into a snake/*oikos* (Eng. house, household) -gender and an axe/ox-gender. To snake/*oikos*-gender was ascribed the economic and administrative control of the public court and the private household, and the execution of the divine will over birth/life and destruction/death. This gender also supplied wine and drugs at ritual feasts. The axe/ox-gender was assigned the responsibility for sexual acts involving phallus, and the gender was thought of as a retainer and a guardian of the society. The categories of bodies of the elite were at that time dark and light coloured bodies. Both types of bodies were associated with representations of the snake/*oikos*-gender, while dark coloured bodies were dominant in depictions of the axe/ox-gender. The third gender, a ritual group, had dissolved and became part of primarily the snake/*oikos*-gender. However, Strassburg has suggested that the third group influenced the other two genders in ritual development and in their assimilation of traits of the appearances that had been significant for the former third gender group.³⁰

The dissimilarities between the gender categories increased during the very late part of the Aegean Bronze Age. At that time, one gender was characterised as a bird/drug-gender, and another one as a warrior/wild animal-gender. The bird/drug-gender was associated with the arrangement of rituals, and the warrior/wild animal-gender was connected to the protection of the society's material content especially copper, which was used as an important

form of payment and material for production. The relation between the genders has been described by Strassburg, as one of dominant control by the snake/*oikos*-gender and later the bird/drug-gender over the other genders' sexual activities.³¹

Strassburg has subsequently distinguished three genders among the Bronze Age elite in Southern Scandinavia, as represented in depictions on two stone slabs in a grave in Kivik, Sweden. It has not been possible to distinguish a differentiation between the bodies in the depictions. However, the stone slabs show characterisations of a bird/*domus* (Eng. home, house) -gender, attributed with activities partly connected to the household, the farm, the organisation of practical projects, administration of secondary products, and a stallion/*agrius* (Eng. wild) -gender associated with the public societal order, the wild and untamed, hunting activities, and war. A third gender was made up of a variety of representations, such as dancers and musicians, but with a common responsibility for the management of rituals and the supervision of them to see that they were carried out accurately.³²

Critique has been levelled against previous essentialist and social constructionist feminist approaches to the human body from a theoretical orientation that puts an emphasis on contextual perceptions and experiences of the body. Lynn Meskell is a representative of this critical approach in archaeology. She has claimed that essentialist notions of a pre-cultural and trans-historical communality between women, and social constructionists' apprehension of the human body as merely a material base for the inscription of power relations give rise to androcentric and reductive interpretations about perceptions of the body in the past. Meskell has pointed out characteristics of traditional male biased ideas, which appear to linger on in feminist and gender studies of the body. Researchers performing these studies have not questioned the principles for the rigid categories of man/male and woman/female or the inherent assumption about a ranked order between these opposite groups. The essentialist interpretation of a specific female corporeality has therefore adhered to the prevailing idea of a dichotomous structure including domination and subordination between men and women in social organisation. Archaeologists writing about the body have later been preoccupied with questions about control and discourses of power. In these studies investment of power and social relations with the body are separated from and assigned a higher status than bodily and emotional experiences. This division has been linked to the Cartesian postulate of a dualism between mind and matter or body, and a privileged position of mind in this dichotomy. The separation of mind and body is not a neutral division. In-

stead, it represents an androcentric mode of thinking associated with the antique belief that women are "situated within the flesh zone", and later philosophical considerations of women's inferior position to men and women's association with the body.³³

Previous feminist and gender archaeological interpretations of the body as an icon for female strength and struggle, a material base, or a political, social and cultural object have not considered the existence of different types of female bodies and male bodies, or the individual and the life experiences of the individuals studied. In order to break with the Western intellectual tradition of thinking relationships in terms of hierarchical dichotomies Meskell has argued for studies of the embodiment of notions of identity and constructions of self. This type of analysis also includes expressions of emotive experiences. These aspects constitute differences between individual selves, and they become apparent for archaeologists through studies of contexts where individual selves were presented to other members of a society, other individuals, the family and members of the afterworld. The material remains associated with these contexts are, for example, houses, decoration, and burial constructions.³⁴

Stories and Stereotypes

(Pre-)history is told and made comprehensible by archaeologists as stories. Gender archaeological research consists of many stories about sexes, lifecycles, gendered identities in life and after death, and individual histories. In my work I hope to make scholars aware of the fact that there exist diverse research traditions in archaeology, and show that the paradigm that existed at the time when a gender perspective was emerging has affected the design of future gender archaeological research. The story of the dichotomous male and female presented in the 1970s has been contested within different feminist and gender theoretical perspectives. These perspectives have revealed various and often contradictory aspects of social organisation and the relationship between individuals in past societies.

Researchers influenced by the concerns for equality-issues of the modern feminist movement still use the terminology of gendered spheres when they refute the rigidity of gender roles. The commitment to an early feminist tradition of gender research is also possible to discern from the persistent focus on women in gender studies. Women are to a great extent the ones that are put in roles and contexts that according to tradition are considered to be associated with the opposite sex, in this case men, and the male public do-

main. Studies of men in what traditionally has been regarded as a female sphere, such as the home and household, are less common. Additionally, previous interpretations of women as a universally subordinated group are disproved by means of concepts that are linked to ideas of the very same interpretation of a hierarchical gendered structure that is being criticised. In accordance with previous interpretations of power relations between men and women nuances are added to the picture of male dominance by means of analysis of female resistance. The idea of gender ideology as fixed and monolithic in a society has been rejected with reference to women's formulation of symbolic parallels between male and female activities. The definition of men and women as groups of people has evidently endured within this primarily American approach in gender archaeology, and so has also the idea of sex/gender as the fundamental basis for the division of a population. The theory of gendered social structures has been elaborated by supplementing the model with additional groups of people such as "two-spirits", transsexuals, transvestites, homosexuals, and hermaphrodites. Further, gendered spheres have been described as integrated and inverted in regarding male and female gender roles, and boundaries between male and female domains have been pictured as more fluid. This perspective's subversion of traditional and previous interpretations of social structure is to some extent constrained by its use of established theoretical frameworks as its point of departure. However, this circumstance gives the approach the position to actually make researchers within traditional archaeology see and understand the meaning, the consequences of and the flaws in male biased interpretations of social organisation and relationships in past societies.

This reformation of established images of male and female characteristics into less rigid categories has been applied by Scandinavian and British archaeologists. Norwegian gender studies particularly show preferences for a gender perspective that accentuates the female presence in (pre-)history and within the archaeological discipline. British gender archaeology in particular was formulated with a theoretical perspective as its point of departure, which was in opposition to the early feminist influenced systems oriented gender archaeology in the USA. The endeavour of the British scholars has been to refute previous feminist interpretations with post-modern feminist analytical concepts such as: variability, multiplicity, and cultural contextual practices and meanings. British gender research has presented analyses of sexual division in social organisations, but mostly in order to reject its primary importance. Accordingly, British studies have revealed patterns of differentiation within populations, where sex and gender have been nothing more than as-

pects of a complex social organisation. A number of characteristics have been pointed out as other features to be considered when analysing social organisation. Studies have demonstrated that wealth, age, religious and moral norms, and medical considerations are aspects that clearly have provided bases for differentiation of individuals from each other in past societies. The life-cycle of the individual man and woman has also been considered as an aspect that contributes to expose variability and changes of gender constructions. The study of gender as a process throughout the individual's life has been further elaborated in many Swedish gender archaeological studies. The interest in variability and multiplicity in gender constructions has been located to the liminal phase, and to the life after death and burial as an ancestor. This perspective on gender has given yet another dimension to previous gender research's preoccupation with the gendered organisation and relationships in society during people's lifetime. The study of embodied selves is more than a critique of previous gender studies. It is an endeavour to break with the intellectual inheritance from antique beliefs and later Western philosophers.

Gender archaeology is not a monolithic and static entity. With the risk of excluding contradictions to these major trends in gender archaeology, I have presented some characteristics of gender research within different theoretical perspectives as represented in the USA, Britain, Norway and Sweden. The mere existence of a variety of approaches to gender in past societies has not been able to change the peripheral position of questions concerning gender in many archaeological texts. To specifically demonstrate and write about the dynamic debate between gender researchers concerning their various opinions on categorisation of individuals, social organisation and power relations may provide archaeologists in general with a comprehensive summary of gender-issues within the discipline and how gender perspectives interact with and contribute to the development of new research or more dimensions in other theoretical perspectives. Additionally, it is my belief that also gender archaeological studies may be further elaborated and developed by learning more about different traditions of gender interpretation. The debate in gender archaeology may well be applied to the same archaeological analysis or at least be considered in terms of alternative aspects in the same context or text. Meanwhile, I would like to stress the importance of an open mind and diplomatic attitude in the process of learning about other research traditions' perspectives. A critical eye is also needed to set boundaries around experimentation with different kinds of gender studies, particularly when applying perspectives to source materials and contexts different from the ones in which they were originally formulated.

Notes

- 1 *Program of the 65th Annual Meeting, April 5–9, 2000, Philadelphia, PA.* SAA (Society for American Archaeology), Washington DC 2000, p. 47.
- 2 *Program of the 65th Annual Meeting 2000*, p. 25.
- 3 *Program of the 65th Annual Meeting 2000*, p. 100.
- 4 Helga Brandt, "Frauen- und feministische Forschung in der Ur- und Frühgeschichte. Ein Beitrag zur archäologischen Theoriediskussion", *Ethnographisch-archäologische Zeitschrift*, (1996) p. 70; Roberta Gilchrist, *Contesting the Past: Gender and Archaeology*. London/New York 1999, p. 6.
- 5 Brandt p. 70; Gilchrist p. 6.
- 6 Cf Pam J. Crabtree, *Medieval Archaeology: an Encyclopedia*. New York 2001, p. 129; Gilchrist pp. 1ff.; Kelley Hays-Gilpin, "Feminist Scholarship in Archaeology", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 571 (2000) pp. 89ff.; Kelley Hays-Gilpin & David S. Whitley, "Introduction: Gendering the Past", in *Reader in Gender Archaeology*, London 1998, p. 5; Kelley Hays-Gilpin & David S. Whitley, "Introduction", in *Reader in Gender Archaeology*, London 1998, pp. 293 f.
- 7 Eliza Fønnesbeck-Sandberg, Berit Pauly Hansen, Karen Jespersen, Lise Bender Jørgensen, Karen Lökkegaard, Toni Matz, Ulla Fraes Rasmussen, Lydia Slumstrup, Ingrid Stoumann, Fie Waagebeck, Tine Wanning, Stine Wiell, Lone Wienecke, Susanne Örnager, "Arkaeologiske Studier", *Kontaktstencil*, vol. 4 (1972) pp. 5 ff.
- 8 *K.A.N.(Kvinner i Arkeologi i Norge)*, vol. 1 (1985) last page.
- 9 Cf *K.A.N.(Kvinner i Arkeologi i Norge)*, vol. 1 (1985); *K.A.N.(Kvinner i Arkeologi i Norge)*, vol. 2 (1986); *K.A.N.(Kvinner i Arkeologi i Norge)*, vol. 21 (1996); *K.A.N.(Kvinner i Arkeologi i Norge)*, vol. 22–23 (1999) .
- 10 Camilla Caesar, "Urmannen – den osynliga normen. Maskulinitetsforskning inom arkeologi", in *Han, hon, den, det – att integrera genus och kön i arkeologi*, Lund 1999, pp. 115 ff.; Jimmy Strassburg, "Hands On, Hands Off. Getting at the Attribution of Sex and Gender to Late Mesolithic Graves on Zealand", in *Han, hon, den, det – att integrera genus och kön i arkeologi*, Lund 1999, pp. 37 ff.; Stig Welinder, "Mansarkeologi inom ett genderperspektiv", in *Han, hon, den, det – att integrera genus och kön i arkeologi*, Lund 1999, pp. 126 ff.
- 11 Cf Noel Broadbent, "Foreword", in *Gender and Prehistory*, Umeå 1999, first page.
- 12 Cf Anders Andréin, "Doors to other worlds: Scandinavian death rituals in Gotlandic perspectives", *Journal of European Archaeology*, vol. 1 (1992), pp. 43 ff.; Tove Hjørungdal, "Noen aspekter på tolkning av gravgods i eldre jernalder: kan gravgods belyse kult?", in *Arkeologi och religion. Rapport från arkeologidagarna 16–18 januari 1989*. Lund 1990, pp. 99 ff.; Tove Hjørungdal, *Det skjulte kjønn. Patriarkal tradisjon og feministisk visjon i arkeologien belyst med fokus på en jernalderkontekst*. Lund 1991, pp. 1 ff.; Tove Hjørungdal, "Gender-Critical Archaeology in Sweden. A Review", *Current Swedish Archaeology*, vol. 3 (1995), p. 111; Mikael Jakobsson, "Burial Layout, Society and Sacred Geography. A Viking Age Example from Jämtland", *Current Swedish Archaeology*, vol. 5 (1997), pp. 83 ff.; Kristina Josefson, *Nycklarna i de gotländska gravarna från folkvandringstid*. Seminar paper. Lund University, Institute of Archaeology 1992, pp. 18 ff.; Welinder, Stig Pots, "Females and Food", in *Current Swedish Archaeology*, vol. 1 (1993) pp165 ff.
- 13 Gilchrist p. 1ff.; Kelley Hays-Gilpin p. 89ff.; Rita P. Wright, "Digging Women", *Women's Review of Books*, vol. 17:5 (2000) pp. 18 ff .
- 14 Joan Gero & Cristina Scattolin, "Beyond Complementarity and Hierarchy: New Definitions for Archaeological Gender Relations", forthcoming, pp. 1 ff.
- 15 Ruth Troccoli, "Women leaders in native North American societies: invisible women of po-

- wer", in *Manifesting Power. Gender and the interpretation of power in archaeology*, London/New York 1999, pp. 49 ff.; Janet Levy, "Gender, power, and heterarchy in middle-level societies", in *Manifesting Power*, 1999, pp. 62 ff.; Geoffrey G. McCafferty & Sharisse D. McCafferty, "The metamorphosis of Xochiquetzal. A window on womanhood in pre- and post-conquest Mexico", in *Manifesting Power*, 1999, pp. 103 ff.; Tracy L. Sweely, "Gender, space, people, and power at Cerén, El Salvador", in *Manifesting Power*, 1999, pp. 155 ff.; Carolyn E. Tate, "Writing on the face of the moon: women's products, archetypes, and power in ancient Maya civilization", in *Manifesting Power*, 1999, pp. 81 ff.
- 16 Suzanne M. Spencer-Wood, "Gendering Power", in *Manifesting Power*, 1999, pp. 175 ff.
- 17 Geoffrey G. McCafferty & Sharisse D. McCafferty, "The metamorphosis of Xochiquetzal. A window on womanhood in pre- and post-conquest Mexico", in *Manifesting Power*, 1999, p. 121.
- 18 McCafferty & McCafferty pp. 103 ff.
- 19 Gilchrist pp. 128, 139 ff.
- 20 Gilchrist pp. 122, 144.
- 21 Lynn Meskell, *Archaeologies of Social Lives*. Oxford 1999, pp. 2f, 136 ff, 174, 178, 216.
- 22 Meskell 1999, pp. 178, 211, 213.
- 23 Joanna Sofaer Derevenski, "Age and gender at the site of Tiszapolgár-Basatanya, Hungary", *Antiquity*, vol. 71 (1997) pp. 875 ff.
- 24 Tove Hjørungdal, "Kremering och dekonstruktion/rekonstruktion av identitet. Vilka är representerade i brandgravar med Vestlandskittel?", in *Han, hon, den, det – att integrera genus och kön i arkeologi*, Lund 1999, pp. 81 ff.
- 25 Bernard Knapp & Lynn Meskell, "Bodies of evidence in Cypriot prehistory", *Cambridge Archaeological Journal*, vol. 7:2 (1997) pp. 191 ff.; Meskell 1999, p. 82.
- 26 Knapp & Meskell pp. 195f.
- 27 Knapp & Meskell p. 196.
- 28 Jimmy Strassburg, "Bortom manlig och kvinnlig genussymbolik hos bronsålderseliternas föränderliga figurvärld och festpraxis", in *Gender och arkeologi*, Östersund 1997, pp. 95f.
- 29 Strassburg pp. 95 ff.
- 30 Strassburg pp. 98 ff.
- 31 Strassburg p. 102.
- 32 Strassburg p. 105.
- 33 Lynn Meskell, "The irresistible body and the seduction of archaeology", in *Changing Bodies, Changing Meanings: Studies on the Human Body in Antiquity*, London 1998, pp. 147 ff.
- 34 Meskell 1998 pp. 139 ff.

Johan Stenström

Nydisputerade föreläser

2000 – ett år för humaniora och teologi. Så löd ropet vid senaste sekelskiftet, åtminstone vid de humanistiska och teologiska institutionerna vid Lunds universitet. För att skapa en motkraft i de svåra tiderna av minskande resurser och för att bekriega den håglöshet som börjat gripa omkring sig, valde man inom humaniora och teologi att skrida till handling och göra 2000 till ett särskilt manifestationsår.

Under året arrangerades debatter, skoltournéer, En heldag humaniora, temaveckan Gudsbilder och mycket, mycket mer. Som ett uttryck för viljan att ställa humaniora och teologi i samhällets centrum arrangerades i samarbete med Vetenskapssocieteten en föreläsningsserie i det nyrenoverade Lunds stadsbibliotek, en institution som årligen tar emot 800 000 besökare. Idén var, att humanistiska och teologiska forskare som precis disputerat skulle få en möjlighet att i populär form lägga fram sina forskningsrön för allmänheten. *Nydisputerade föreläser* kom serien att kallas och mellan februari och december gavs sammanlagt 24 föreläsningar.

För att ytterligare betona betydelsen av Lund som forskningscentrum för humaniora och teologi hade biblioteket ställt upp en hylla där allt tryck som producerades under året i humaniora och teologi samlades. Vid årets slut stod det 80 titlar på hyllan. Sammantaget mätte de 154 cm Lundaproducerad humanistisk och teologisk vetenskap. De nyproducerade doktorsavhandlingarna upptog en väsentlig del av helheten.

Av de 24 föreläsningarna har ett urval samlats i denna volym. De speglar föreläsningsseriens bredd ifråga om ämnesval och institutionstillhörighet. ”Mord med ord” är titeln på Jesper Svartviks bidrag. Som grund för denna studie ligger hans doktorsavhandling i nya testamentets exegetik, *Mark and Mission: Mk 7:1–23 in its narrative and historical contexts*. Litteraturvetaren Torbjörn Forslid har fördjupat sig i Sven Delblancs författarskap och motivet med ”den mångtydige fadersgestalten”. Lars M. Anderssons avhandling i historia handlar om bilden av juden i svensk skämtpress under perioden 1900–1930. Aspekter av denna forskning behandlas i studien ”Bilden som

historisk källa". Lena Ambjörn blev under året doktor på en avhandling i semitiska språk. Några av rönen från detta arbete har hon samlat i studien "Hälsovård och helhetssyn i medeltida medicin i Islam". Med ett intresseväckande bildmaterial presenterar Martin Olin sin konstvetenskapliga forskning som behandlar "Karolinerna, bildkonsten och den svenska identiteten". Religionshistorikern Olav Hammer har studerat ett nutida religiöst fenomen, nämligen hur man skapar en modern religion. Med anspelning på Falstaff Fakir har han valt rubriken "Enhvar sin egen guru". Avslutningsvis framträder ännu en representant för en språkvetenskaplig disciplin, romanska språk. Camilla Bardel presenterar delar av sin forskning under rubriken "Så kan det gå till när svenskar lär sig italienska".

Jesper Svartvik

Mord med ord

Om Jesu och andra judars syn på det onda talet¹

Vi veta, att Judas, i olikhet med de övriga lärjungarne, var av *judisk* börd, stammande från *Kerioth*, en liten stad i Judéen. (...) Han ter sig för mig som *den typiske juden*, på en gång *religiös fanatiker* och – *penningman*! För sin tro på profetians löften och sitt hopp, att dessa i Jesus funnit sin uppfyllelse, kunde han i religiös hänförelse offra *allt*, hem, rykte, välmåga; och dock, på botten – kärleken till penningen obruten! Icke utan skäl bar han namnet *Judas*.

Oscar Quensel²

DET HAR LÄNGE funnits en tendens att framställa Judas som mer judisk än de andra lärjungarna. Denna anti-judiska ”judaiseringsprocess” är egentligen del av ett större problem, nämligen ”avjudaiseringen” av Jesus. Det är bara om Jesus porträtteras som *icke-jude* som det går att inhösta billiga poänger på Judas *judiskhet*. Av ovanstående citat framgår att Sverige ingalunda varit förskonat från denna anti-judiska historieskrivning.

Det är därför positivt att en snabbt växande grupp nytestamentliga exegeter i allt högre grad söker förstå Jesus inom den dåtida judiska kontexten. Med Lloyd Gastons ord:

... anything that makes Jesus sound like a first century Jew is to be preferred to anything that makes him sound like a Christian or an object of Christian devotion.³

Jämte omskärelsen av gossebarn på åttonde dagen och helgandet av veckans sjunde dag är matföreskrifterna för många judar de viktigaste påminnelserna om judisk förbundsteologi. Det i religiöst avseende mest ojudiska Jesus därför skulle kunna göra vore att i ord eller handling ignorera eller till och med avvisa omskärelse, sabbat och matföreskrifter. Omskärelse nämns i förbigående endast två gånger i de nytestamentliga evangelierna.⁴ Sabbaten diskuteras förvisso i evangelierna, men det är rimligt att förstå dessa samtal som försök att stävja olika former av missbruk, snarare än som avvisande av bruken *per se*. Vad gäller den tredje frågan, dvs. de judiska matföreskrifterna, är situ-

ationen annorlunda. Många bibelutläggare hänvisar till två texter: Mark. 7:1–23 och Matt. 15:1–20. De två avsnitten är parallelltexter, och anses av många utgöra det klarast lysande beviset på att Jesus aktivt motsatte sig de judiska matreglerna. Texternas centrala utsaga utgörs av ett gåtfullt jesusord, av evangelisterna kallat ”liknelse” (grek. *parabolé*):

Inget av det som kommer in i människan utifrån kan göra henne oren. Bara det som kommer ut ur människan kan göra henne oren (Mark. 7:15).

Det är inte det som kommer in i munnen som gör människan oren. Men det som går ut ur munnen, det gör människan oren (Matt. 15:11).

Den som vill vinnlägga sig om att förstå Jesus i den dåtida judiska kontexten bör därför söka svar på två frågor: (1) *Hur såg man på det som går ut ur munnen?* (2) *Hur såg man på det som går in genom munnen?* Denna artikels två huvuduppgifter är att kortfattat diskutera dessa två frågeställningar.

I. Hur såg man på det som går ut ur munnen?

Av de rabbiniska texterna framgår det att man såg mycket allvarligt på ont tal (hebr. *leshon hara'*), dvs. på *det som går ut ur munnen*. Judisk tradition har i skrifterna identifierat 613 bud, varav 365 påbud och 248 förbud. Av dessa 613 bud anses tre vara särskilt viktiga: förbuden mot (1) utgjutandet av oskyldigt blod, (2) otillåtna sexuella relationer samt (3) avgudadyrkan. Dessa tre brukar kallas kardinalsynderna – vad som än sker får man aldrig bryta mot dessa tre förbud. Det är därför i allra högsta grad iögonenfallande att rabbinerna – än en gång för att förmå församlingsmedlemmarna att inte göra sig skyldiga till *leshon hara'* – faktiskt skriver att *det onda talet är lika allvarligt som alla de tre kardinalsynderna tillsammans!*⁵ Än mer anmärkningsvärt blir det när detta påstående kombineras med en förteckning över tre viktiga påbud: (1) att hedra sina föräldrar, (2) att visa givmildhet samt (3) att stifta fred mellan människor. Därefter kommer slutsatsen: *men att studera skrifterna är lika viktigt som alla dessa tre tillsammans!*⁶ De två uppräkningsarna blir därmed varandras spegelbilder:

tre kardinalsynder:

- 1.
- 2.
- 3.

tre kardinaldygder:

- 1.
- 2.
- 3.

---

det onda talet är lika allvarligt som summan av de tre kardinalsynderna

---

studiet av skrifterna är lika gott som summan av de tre kardinaldygderna

De tre kardinalsyndernas motsatser är de tre största buden – och det onda talets motsats är studiet av skrifterna. Säkerligen är tanken den att de som studerar skrifterna låter bibelordet *gå in* genom ögon och öron, och att de som gör sig skyldiga till *leshon hara'* missbrukar det som *går ut* genom munnen.⁷

Än en gång måste det poängteras att syftet med sådana här utsagor inte är att förminska det allvarliga i att utgjuta oskyldigt blod (jfr Matt. 5:21–26). I stället handlar det om att man bör betrakta onda ord *som om* (hebr. *keilu*) de vore lika allvarliga som mord. Man bör sålunda betrakta dem som *mord med ord*.

En bibeltext är av särskilt stor betydelse i de rabbinska försöken att stävja det onda talet. I Fjärde Mosebokens tolfte kapitel berättas att Mirjam – med Arons benägna hjälp – klandrade Mose för att han hade gift sig med en kushitisk kvinna. Detta verkar dock vara ett svepskäl. Detta framgår i kapitlets andra vers: ”De [*sc* Mirjam och Aron] sade: ’Är Mose den ende som Herren talar till? Han talar väl till oss också.’” Den verkliga orsaken enligt bibeltexten tycks därför vara en maktstrid: Mirjam och Aron ville också leda folket. Texten förtäljer att Mirjam p.g.a. att hon förtalat Mose drabbades av något som på hebreiska heter *tsara'at*, en term som vi av tradition översätter med ordet ”spetälska”. Ingenting tyder dock på att det verkligen rörde sig om *lep-ra*.⁸ Det kan därför finnas skäl att även i en översättning till svenska behålla den hebreiska termen *tsara'at*.

Många frågar sig varför det bara var Mirjam som drabbades av *tsara'at* när nu både Mirjam och Aron klandrade brodern. I den hebreiska texten framkommer det tydligare än i svenska översättningar att det är rimligt att uppfatta att författaren menar att Mirjam spelade huvudrollen, eftersom verbet ”klandra” i kapitlets första vers är böjt i femininum singularis (hebr. *watedabber be-*). Men ändå var det inte bara Mirjam som påverkades av det onda talets fruktansvärda konsekvenser: Aron förlorade sin profetiska gåva, och tvingades därför be Mose tala å hans och Mirjams vägnar. Dessutom tvingades hela Israel stanna i öknen en vecka för att invänta Mirjams tillfrisknande – allt detta på grund av det onda talet.

Kanske var det särskilt utsagan i 5 Mos. 24:9 som hjälpte rabbinerna att få upp ögonen för den parentetiska tillämpningen av 4 Mos. 12. Där uppmanas nämligen bibelläsaren att särskilt minnas vad som skedde med Mirjam i öknen:

Kom ihåg vad Herren, din Gud gjorde med Mirjam på er väg, när ni drog ut ur Egypten.

Säkert undrar en hel del varför just en kvinna används som paradigm för det onda talet. Allra först bör då sägas att det är mycket sällsynt att midrasherna tolkar Mirjams beteende som typiskt kvinnligt.⁹ Dessutom spelar Mirjam en framträdande roll i andra delar av Andra Moseboken. Tillsammans med barnmorskorna Shifra och Puah, och sin mor, Jokeved, är hon av avgörande betydelse för att uttåget från slaveriet ska kunna genomföras.¹⁰

Andra vänder sig – med rätta – mot dem som skuldbelägger sjuka människor genom att hävda att dessa själva undantagslöst har orsakat sin situation. Det intressanta är att redan den tidiga rabbiniska judendomen uppmärksammade detta, och därför kom att betrakta *tsara'at* inte som en egentlig sjukdom, utan som en somatisk markör på ett andligt tillstånd:

Very seldom does Jewish thought suggest a direct link between a certain transgression and its specific divine punishment. Leprosy is the rare exception, being closely linked with the sin that caused it, namely, *Lashon ha-ra*, a term which covers slander, gossip, tale-bearing and all the other forms of damage to the individual and society that may be caused by words.¹¹

Eftersom *tsara'at* var rituellt orenande kunde rabbinerna – genom att förena ett antal länkar – sålunda skapa en kedja av bibelord som tillsammans bidrog till att mana till ett både varsamt och vaksamt bruk av tungan:

premiss (1): 4 Mos. 12 visar att ont tal förknippas med *tsara'at*
premiss (2): *tsara'at* är ett tillstånd som orenar

---

slutsats (3): *det onda talet orenar*

För att undvika missförstånd är det angeläget att här tydliggöra en sak. Rabbinisk judendom ansåg *inte* att det onda talet *de facto* gjorde en människa *rituellt* oren. Detta kan vi med säkerhet fastslå eftersom det i så fall skulle ha funnits faktiska reningsritual i de rabbiniska texterna för dem som gjort sig skyldig till *leshon hara'*.¹² När det nu inte finns ett enda sådant ritual kan vi med säkerhet hävda att det är en annan form av orenhet som avses. Rabbinernas syfte var att förmå församlingsmedlemmarna att bruka tungan på ett vist sätt.

Det är nu tid att summera vad som hitills sagts. För det första framgår det att det redan i de äldsta rabbiniska texterna finns en teknisk term: ”det onda talet” (*leshon hara'*). För det andra framgår det att rabbinerna ansåg att missbruket av tungan var en mycket allvarlig överträdelse. Det finns till och med texter som går så långt att det onda talet anses vara lika allvarligt som alla de tre kardinalsynderna tillsammans. För det tredje tydliggör rabbinernas

tolkning av 4 Mos. 12 om Mirjams klander av Mose att de ansåg att det finns ett samband mellan ont tal och *tsará'at*, det tillstånd som aktivt orenar. Allt detta gör att man med säkerhet kan dra den viktiga slutsatsen att judendomen vid vår tideräknings början ansåg att ont tal – *det som utgår ur munnen* – i en viss bemärkelse var orenande. Det är uppenbart att det är i detta sammanhang Jesusordet måste tolkas. Det är rimligt att tänka sig att Jesus här anknyter till den redan då spridda uppfattningen att man bör avstå från ont tal *eftersom de onda ord som utgår ur munnen i en viss bemärkelse gör människan oren*.

Nästa steg måste nu vara att undersöka så noggrant som möjligt vad judendomen på Jesu tid ansåg om *det som går in genom människan*. Hur tolkades de bibliska texterna om orenhet och förbjuden föda?

2. Hur såg man på det som går in genom munnen?

De judiska matreglerna föreskriver vad som utgör tillåten resp. otillåten föda. Eftersom orden ”rent” resp ”oren” används, är det nödvändigt att uppmärksamma de olika formerna av ”renhet” resp. ”orenhet”.

Rituell orenhet

En bidragande orsak till att så många läsare av Nya testamentet har missuppfattat Jesusordet är att man saknat tillräcklig kunskap om judiska renhetslagar och matföreskrifter. Detta uppmärksammades redan 1909 av Adolf Büchler:

In most cases the commentaries give criticisms of the Jewish law instead of trying to understand them; for the rules, though not very involved, are yet such as fail to attract sympathy. Yet only information derived directly from the Talmudic sources about the laws of purification can afford the clue to the puzzles of Mark's long, but incomplete report.¹³

Än idag cirkulerar en mängd ostyrkta påståenden, även bland bibelforskare, om renhetslagarna. De vanligaste är dessa två: (1) likhetstecken sätts mellan synd och orenhet, dvs. det hävdas att det var en synd att bli oren; (2) renhetsreglerna användes av den religiösa eliten för att förtrycka de svagaste i samhället.

Först och främst är det avgörande att inse att judendomen på andra tempelns tid vinnlade sig om att skilja mellan *rituell* och *moralisk* orenhet. Det var ingen synd att bli rituellt oren; tvärtom: det hörde till livets grundvillkor att man vid vissa tidpunkter i livet var rituellt oren. Det är olyckligt att orden

”oren” och ”orenhet” har kommit att bli så negativt laddade, eftersom några av de viktigaste händelserna i en människas liv medförde att hon blev rituellt oren. Orenhet uppstod t.ex. vid en människas tillblivelse, födelse, och död. Många skulle säkert hävdade att få saker var viktigare än att hedra sina föräldrar genom att ombesörja att de fick en begravning. Eftersom begravningsakten medförde att man blev oren var det alltså ibland *en plikt att bli rituellt oren!* Det finns fler faktorer som omkullkastar vanliga missuppfattningar. Tydliga tecken på att ”orenhet” inte är negativt i sig är att heliga föremål, t.ex. bönekapslar (*tefillin*) och Skriften (*Torah*) orenar!¹⁴ Om nu Skriften ”orenar” – hur skulle det kunna vara negativt? Den rabbinska frågan ”orenar denna text händerna?” kan därför i en fri, men trogen, översättning omformuleras till: ”är denna text helig, kanonisk, bindande?”¹⁵

Vad bör då sägas om det andra påståendet: uppfattningen att renhetsreglerna var ett sätt för de ledande i samhället att marginalisera de fattigaste? Ironiskt nog räcker det med en enda hastig genomläsning av renhetsreglerna för att man ska inse att den tolkningen är ohållbar eftersom ingen hade fler renhetslagar att följa än det religiösa ledarskapet, dvs. prästerna.

De slutsatser vi måste dra är alltså (1) att det inte var fel att under vissa perioder i livet vara rituellt oren, samt (2) att mängden regler för en grupp i samhället mycket väl kan vara ett tecken på en viss status i samhället, men att grundregeln verkar ha varit att ju högre upp i den religiösa och samhällsliga hierarkin en person befann sig, desto *fler* regler hade denne att följa.

Moralisk orenhet

Det har nu konstaterats att rituell orenhet var (a) oundviklig, (b) icke-identisk med synd, och (c) tillfällig. På alla dessa tre områden var det helt anorlunda med den *moraliska* orenheten. De tre handlingar som orsakade moralisk orenhet var de ovan nämnda kardinalsynderna, dvs. utgjutande av oskyldigt blod, otillåtna sexuella relationer samt avgudadyrkan. (a) De tre handlingarna beskrivs som ”styggelser” (hebr. *to‘evot*) och skulle alltid undvikas. (b) Rituell orenhet försvann efter ett reningsbad, men inga reningsritualer i världen omintetgjorde moralisk orenhet. Kardinalsynderna skulle man därför alltid undvika, eftersom dessa styggelser skadar medmänniskorna och orenar såväl den som syndar som templet. (c) Den rituella orenheten var av övergående natur, men den moraliska orenheten ackumulerades, och dess yttersta konsekvens var att klyftan mellan människor och Gud blev så stor att gudsnärvaron (hebr. *shekhinah*) lämnade folket.

Matregler

Det återstår nu att undersöka en tredje kategori, nämligen matföreskrifterna, beskrivna i 3 Mos. 11 och 5 Mos. 14. Även i dessa texter förekommer orden ”oren” och ”orenhet”. Hur förhåller sig matreglerna till rituell och moralisk orenhet? Å ena sidan kan man enkelt konstatera att matreglerna inte är identiska med den rituella orenheten, eftersom rituell orenhet periodvis är påbudnen – matreglerna däremot ska alltid iakttagas. Dessutom var den rituella orenheten knuten till templet, eftersom den i praktiken innebar att man inte just då kunde delta i tempeltjänsten. När templet föll år 70 e.Kr. förlorade därför många av renhetsreglerna sin betydelse. Matreglerna däremot har stor betydelse för judar än idag över hela världen.

Å andra sidan kan inte de judiska matföreskrifterna på något vis jämföras med kardinalsynderna. Den moraliska orenheten orsakas av de allra allvarligaste synderna en människa kan begå. Detta innebär att matreglerna är *tertium genus*, de bildar en tredje grupp. Alla tre grupperna är relaterade till varandra genom den gemensamma terminologin (”oren” och ”orenhet”), men de är ändå så olika att de måste hållas isär.

Matföreskrifterna bör lämpligen primärt förstås som förbundstecken, dvs. som påminnelser om förbundet mellan Gud och Israels folk:

Jag är Herren, er Gud, som har *avskilt* er från andra folk. Och ni ska *skilja* mellan rena och orena djur och mellan orena och rena fåglar. Gör er inte själva till något avskyvärt genom de fyrfotadjur, fåglar eller kräldjur som jag har *skilt ut* som orena för er. Ni skall vara helgade åt mig, ty jag, Herren, är helig, och jag har *avskilt* er från andra folk för att ni skall tillhöra mig (3 Mos. 20:24–26; kursiv. tillagd).

Gång på gång betonas i denna centrala text att Gud har avskilt Israel till en särskild uppgift – och att Israel därför ska skilja mellan tillåten (”ren”) och otillåten (”oren”) föda. Matreglerna är, som sagt, sålunda förbundsteologiskt motiverade. Israel ska avstå från viss föda inte därför att den orenar, inte därför att den är hälsofarlig, utan primärt därför att matreglerna tjänar som en påminnelse om Israels kallelse.

Det är viktigt att inse skillnaden mellan adjektivet ”oren” (om otillåten föda) och verbet ”orenande” (om renhetslagarna). Annorlunda uttryckt: *det är inte så att allt som är förbjudet att äta orenar, och det är inte heller så att det som orenar alltid är förbjudet!* Det finns nämligen en mängd maträtter och kombinationer som inte orenar – men ändå är otillåtna. Judisk tradition säger att den som skulle äta otillåten vegetarisk föda handlar fel, men blir inte därmed rituellt oren. Den som kombinerar köträtter med mjölk handlar fel, men blir inte rituellt oren. Den som äter av de förbjudna havsdjuren

handlar fel, men blir inte rituellt oren. Den som äter av vissa av de förbjudna landdjuren handlar fel, men blir inte rituellt oren.¹⁶ Än en gång: *det är inte så att allt som är förbjudet att äta orenar, och det är inte heller så att det som orenar alltid är förbjudet!*

Vad kan det då tänkas handla om i Mark. 7:1–23 och Matt. 15:1–20? Det rimligaste är att de som kommer till Jesus och dennes lärjungar menade att alla undantagslöst – även de som inte behövde göra det enligt den sedvanliga tolkningen av skrifterna – skulle behandla vanlig mat som helgad mat. Dessa extremister ville göra varje judes alla måltider till heliga tempelmåltider. De ville att alla skulle leva som om de vore präster i templet. Diskussionen i det här fallet handlar alltså inte om matföreskrifter i allmänhet, utan om en generell tillämpning för en särskild grupp av de regler som egentligen bara berörde prästerna. Att detta är den rimligaste tolkningen av hela texten märks tydligast i avslutningen av Matteusevangeliet: ”Men att äta utan att ha tvättat händerna, det gör inte människan oren” (Matt. 15:20). Frågan gäller alltså en *självpåtagen* renhetsföreskrift, inte matreglerna i allmänhet.

Det finns sålunda många argument mot den vanligaste tolkningen av Jesusordet i Mark. 7:15 och Matt. 15:11. Det är rimligare att uppfatta utsagan som en bedömning av vikten av två giltiga ting: dels det som går in i människan, tillåten eller otillåten mat, dels det som går ut ur människan, konstruktivt eller destruktivt tal. Syftet med utsagan är därför rimligen att betona att det är *ännu viktigare* att tänka på det som går ut ur munnen än det som går in genom munnen.

Vi läser alltid texter i ljuset av andra texter. Vad händer då när vi låter Matt. 15:10–11 och 5 Mos. 24:9 (kursiv. nedan) växelverka, när vi läser texterna intertextuellt?

Sedan kallade Jesus till sig folket och sade: ”Lyssna och försök förstå. Det är inte så mycket det som kommer in i munnen som gör människan oren, utan det som går ut ur munnen som gör människan oren. *Kom ihåg vad Herren, din Gud, gjorde med Mirjam på er väg, när ni drog ut ur Egypten.*”

Det är inte ovanligt att de nytestamentliga evangelisterna – explicit eller implicit – hänvisar till gammaltestamentliga gestalter: t.ex. Adam,¹⁷ Jona,¹⁸ Abraham,¹⁹ Isak,²⁰ Jakob,²¹ Rakel,²² Josef,²³ Mose,²⁴ David²⁵ och Salomo.²⁶ I Luk. 17:32 uppmanas lyssnare och läsare att minnas en annan gammaltestamentlig gestalts öde: ”Kom ihåg Lots hustru.” Syftet tycks vara att betona vikten av det sagda: ”Det jag säger är viktigt. Kom ihåg vad som skedde med Lots hustru!” På samma sätt står det skrivet mellan raderna i Matt. 15: ”Kom ihåg vad som skedde med Mirjam när ni drog ut ur Egypten!”

När Jesu uttalande presenteras på detta sätt förstår vi att han ville visa sina dåtida åhörare – och indirekt sina sentida lyssnare och läsare – att *än viktigare* än att tänka på det som går in genom munnen är det att tänka på det som går ut ur munnen. Om det vore så, som så många så ofta säger, att Jesus här gör om intet delar av Gamla testamentet, kan en meningsfull jämförelse inte äga rum. Varför skulle man jämföra något som är oändligt viktigt, det som går ut ur munnen, med något – som av somliga anses vara – fullständigt oviktigt, det som går in genom munnen?

Det rimligaste är alltså att dra slutsatsen att första ledet i Jesu utsaga i Mark. 7:15 och Matt. 15:11 handlar om *orenad mat*, och det andra ledet om *orent tal*. Med andra ord: när de som kommit från Jerusalem beklagar att lärjungarna inte håller den långtgående tolkningen av skrifterna, blir de tillrättavisade av Jesus. Kanske kan man säga att följande ord står skrivna mellan raderna i bibeltexten:

Varför förtalar ni mina lärjungar, och därmed också mig? Varför insinuerar ni att jag inte håller Lagen? Kom ihåg att det är en ännu större synd att tala illa om andra än att inte hålla era tilläggstolkningar av renhetsföreskrifterna. Ja, jag säger er: det är inte så mycket det som kommer in i munnen som gör människan oren, det är mycket mer det som går ut ur munnen som gör människan oren. *Kom ihåg vad Herren, vår Gud, gjorde med Mirjam på vår väg, när vi drog ut ur Egypten.*

Många kristna bibelutläggare har hävdad att utsagan i Mark. 7:11 och Matt. 15:11 är det mest ojudiska uttalande man kan tänka sig. Eduard Schweizer använder följande drastiska ord för att beskriva syftet med Mark. 7:1–23:

What is primarily important to Mark. is this absurd Jewish legalism and Jesus' victory over it – a victory which is evident to everyone.²⁷

Stämmer detta verkligen? Frågorna hopar sig: på vilket sätt kan Jesu utsaga beskrivas som en *seger*? På vilket sätt är denna tolkning *uppenbar*? Kan verkligen judiskt liv beskrivas som *absurt*? Och framför allt: är utsagan om det som går in i människan och det som går ut ur människan verkligen så *ojudisk*? Ett sätt att besvara dessa brännande frågor är att studera hur judiska författare utlägger detta Jesusord. Av utrymmesskäl får vi här begränsa oss till tre exempel.

(1) Det första citatet är hämtat från en klassisk introduktion till de judiska matföreskrifterna skriven av Isidor Grunfeld. Han tar avstånd från uppfattningen att judar kan åberopa det nytestamentliga uttalandet för att de inte själva håller de judiska matreglerna.

There is, therefore, no greater fallacy than the old saying, taken from non-Jewish sources, but so often quoted also by Jews who wish to defend their disloyalty to the dietary laws: "It is not what cometh into the mouth of man that defileth, but what cometh out of it."²⁸

Isidor Grunfeld uppfattar Jesu utsaga som ett avvisande av matföreskrifterna – och därför avvisar han avvisandet. Hans tolkning av Jesusordet verkar alltså bekräfta den vanliga uppfattningen att utsagan är ojudisk.

(2) På en judisk Internet-hemsida, tillhörande en ortodox judisk församling i Seattle, finns emellertid en annan tolkning av samma Jesusord, och denna tolkning går i rakt motsatt riktning. I Internet-texten återges en berättelse från den östeuropeiska judenhetens tid om rabbi Simcha Bunin. Vid ett tillfälle var denne tillsammans med några medvandrare ute på en resa:

They reached a small wayside inn run by a Jew. Here they stopped. Not knowing the owner, the chasidim asked for a dairy supper. "I am terribly sorry," the innkeeper apologized, "but I have nothing dairy to serve you. I can only offer meat." The chasidim began cross-examining him. "Who is your shochet?" "Who certified him to slaughter?" "Does anyone inspect his knives periodically?" "Who kasherred the meat?" (...) Suddenly, a voice was heard from the corner. Everyone looked and saw a shabbily dressed man sitting behind the stove. "Chasidim!" he said. "You have no end to your questions. You wish to make sure that every single particular is perfectly kosher. *You are so careful and meticulous about what goes into your mouths. Tell me, are you also as careful about what comes out of your mouths?*"²⁹

Det som är så intressant med denna text är att utsagan uppfattas helt och hållet inomjudiskt. Varken gestalterna i berättelsen eller de som lagt ut informationen på Internet skulle drömma om att den enda möjliga tolkningen av utsagan är att den upphäver de judiska matreglerna, att den vise mannens uppfordrande kommentar till de övernitiska männens alla frågor är – som Eduard Schweizer uttrycker det – en "seger ... uppenbar för alla", en seger över "den absurda judiska lagiskheten". Tvärtom, en sådan tolkning skulle ju fullständigt förstöra poängen, dvs. att man ska vara *än mer* aktsam om det som går ut ur munnen än det som går in genom munnen. Berättelsen på den ortodoxa judiska hemsidan visar att det absolut inte finns något ofrånkomligt ojudiskt i utsagan – då skulle de ju inte kunna använda den! Föga anar den webb-ansvarige i Seattle att berättelsen faktiskt är en *midrash* över ett Jesusord!

(3) Ytterligare ett citat från ett judiskt sammanhang bekräftar att Jesu ord utan problem kan användas i en helt inomjudiskt kontext. I en intervju i den judiska tidskriften *Hadassah Magazine* uttalade rabbinen Joseph Telushkin

sig om förhållandet mellan judiska matregler och *leshon hara'*. Han betonar att alla judar bör tänka inte bara på det som går in genom munnen, utan även på det som går ut ur munnen:

... somehow the term 'religious' became exclusively connected with ritual," he says. "If someone eats nonkosher, no one would call him a religious Jew. But if he speaks lashon hara [gossip] or is otherwise unethical, yet performs all the rituals, we do. This gives the impression that ethics are an extracurricular activity. I want to restore ethics to its central place in Judaism."³⁰

Så uttalade sig en judisk rabbin i aprilnumret 2000 av en judisk tidskrift – och så bör rimligen Jesu nästan 2000 år äldre utsaga i Mark. 7:15 och Matt. 15:11 tolkas. Trots att nära nog två millennier skiljer dem åt torde det vara svårt att undgå att lägga märke till likheterna: finns det något uttalande, tillskrivet Jesus i Nya testamentets evangelier, som lika tydligt förankrar honom i den dåtida judendomen?

Noter

- 1 Denna artikel är en bearbetning av en föreläsning hållen den 29 maj 2000 i Lunds stadsbibliotek. Uppgiften var att presentera några av de viktigaste dragen i avhandlingen *Mark and Mission: Mk 7:1–23 in its Narrative and Historical Contexts*. Stockholm 2000. För en sammanfattning på svenska av avhandlingen, se tredje kapitlet i *Skriftens ansikten: Att läsa mellan raderna*. Lund 2001.
- 2 Quensel, *Judas Iskariots bild psykologiskt belyst*. Stockholm 1914, s. 4 och 12.
- 3 Gaston, "The Uniqueness of Jesus as a Methodological Problem", i *Origins and Methods: Towards a New Understanding of Judaism and Christianity*. Sheffield 1993, s. 280.
- 4 Joh. 7:22f.
- 5 *t.Peah* 1:1.
- 6 *m.Peah* 1:1.
- 7 I vissa av de rabbiniska texterna presenteras *leshon hara'* t.o.m. som ett förnekande av Guds existens, se Kichelmacher och Magli, "A Brief Anthropological Analysis of Connections Between 'Impurity', 'Zara'at' and Slander in Jewish Culture", *Koroth* 9 (1985) s. 140. För ett förslag till rekonstruktion av denna uppfattnings framväxt, se Svartvik, *Mark and Mission*, s. 396–401.
- 8 Lepra är en infektionssjukdom orsakad av bakterien *Mycobacterium lepræ*. Se den noggranna utredningen i Hulse, "The Nature of Biblical 'Leprosy' and the Use of Alternative Medical Terms in Modern Translations of the Bible", *Palestine Exploration Quarterly* 107 (1975) s. 87–105.
- 9 Det finns en otvetydig, nedsättande ton i *Deutenomium Rabbah* 6:11, men denna text är undantaget som bekräftar huvudintrycket.
- 10 Se t.ex. McKenna, *Not Counting Women and Children: Neglected Stories from the Bible*. Maryknoll 1994, s. 35–59. Enligt *Exodus Rabbah* 1:13 är Puah och Mirjam en och samma person. Bach (*Women, Seduction, and Betrayal in Biblical Narrative*. Cambridge 1997, s. 26) vänder på perspektivet: "... the figure of Miriam, contentious in speech and vulnerable in illness, can live on in the reader's consciousness. Her willingness to object ... about divine

- preference for Moses can be compared with other stories of female figures who question authority. (...) This comparison suddenly makes Miriam's reaction less unexpected, hence, less outrageous."
- 11 Peli, *Torah Today: A Renewed Encounter with Scripture*. Washington D.C. 1987, s. 128.
  - 12 Det finns förvisso t.ex. en text i *b.Arakhin* 16a att klockorna på översteprästens dräkt försönade den som talat *leshon hara'*, men den texten är inte ett halakhiskt reningsritual utan en aggadisk försoningsteologi.
  - 13 Büchler, "The Law of Purification in Mark vii, 1-23", *Expository Times*, 21 (1909) s. 34f.
  - 14 Se t.ex. *m.Jadajim* 3:3-5 och *m.Kelim* 15:6.
  - 15 Se t.ex. Aronowicz, "Translator's Introduction", i *Nine Talmudic Readings by Emmanuel Levinas. Translated and with an Introduction by Annette Aronowicz*. Bloomington och Indianapolis 1994, s. xxii.
  - 16 Det är inte alldeles enkelt att kategorisera reglerna om animalisk föda. För ett försök, se Svartvik *Mark and Mission*, s. 360-373.
  - 17 Luk. 3:38.
  - 18 Jona nämns nio gånger. Se t.ex. Matt. 12:39 och Luk. 11:29.
  - 19 Abrahams namn förekommer trettio gånger i evangelierna, varav sju gånger tillsammans med Isak och Jakob.
  - 20 Isaks namn nämns åtta gånger.
  - 21 Jakobs namn förekommer tretton gånger.
  - 22 Se hur elegant Matteus i 2:18 förenar ett motiv i Gamla testamentet med sin egen framställning genom att citera en text i vilken Rakels namn nämns.
  - 23 Den gammaltestamentlige gestalten Josef nämns i Joh. 4:5.
  - 24 Hans namn förekommer 38 gånger i evangelierna.
  - 25 Hans namn förekommer 38 gånger i evangelierna (varav en gång i Joh.).
  - 26 Salomo nämns sex gånger.
  - 27 Schweizer, *The Good News according to Mark*. London 1971, s. 146f.
  - 28 Grunfeld, *The Jewish Dietary Laws*. London, Jerusalem och New York 1982, s. I:17.
  - 29 <http://www.shamash.org/listarchives/oldflame/shemini1.oldflame.95> (kursiv tillagd).
  - 30 Trainin Blank, "Portrait of Joseph Telushkin", *Hadassah Magazine* 81:8 (april 2000) s. 28.

Torbjörn Forslid

Delblanc och den mångtydige fadersgestalten

I CENTRUM FÖR Sven Delblancs barndomsminnen *Livets ax* (1991) står den problematiska relationen till fadern.¹ Tyranniska och mörka fadersgestalter figurerar visserligen genom hela Delblancs författarskap. Men i denna minnesskildring är det som om förlåten slutligen rämnar. Bokens slutrader ger en mörk och skrämmande bild av förhållandet far–son. Bara kärleken återstår till sist som livets gåtfulla quand même:

Fadern hade givit honom en bild av Gud, barndomen en bild av livets villkor, att leva som bödel när man mäktade, som offer när man måste.

Bara kärlekens blommande träd i skogen stod kvar som en gåta i denna klara och kalla bild av livet.

Om denna blomning måste han vittna, innan slutligen bara tystnaden återstod. (S. 234)

Delblanc förbinder i *Livets ax* den egna konstnärsrollen med barndomens skräck för fadern. Boken beskriver hur pojken, liksom senare den vuxne konstnären, tvingas gömma sig bakom pajaskonster och upptåg: ”En ådra av grotesk och frodig humor...’ Ack, ofta var det väl bara en vettskrämd unge, som försökte behaga pappa och farbror Stig med den sorts lustigheter de gillade. Eller en mobbad unge som spelade clown för att slippa misshandel och förskonas” (s. 206).

Med tanke på all den uppmärksamhet, alla de lovord och utmärkelser som kom *Livets ax* till del, är det knappast ägnat att förvåna att en biografisk tolkning av författarskapet därefter fått stort genomslag.² Och självfallet har den svåra uppväxten påverkat Delblanc, personligen såväl som konstnärligt. Detta innebär emellertid inte att de olika verkens fadersgestalter enbart, eller ens i första hand, skulle ha sin förklaringsgrund i biografiska omständigheter. Tvärtom besitter fadern – hos Delblanc såväl som i allmänhet – en meningspotential som går utöver det självupplevda och personliga. Redan Bibelns förening av begreppen Gud och Fader tydliggör fadersnamnets symboliska laddning. På liknande sätt förbinds fadersgestalten ofta med föreställningen om diktaren som skapare och gud.³

Delblanc var naturligtvis själv väl införstådd med faderns komplexa och mångtydiga symbolvärde. Detta framgår inte minst av hans litteraturhistoriska författarporträtt. Verner von Heidenstams revolt mot fadern kan ha haft

sina privata skäl, menar Delblanc, men framstår också symboliskt som poens uppror mot tekniken och den krasst uppfattade samhällsnyttan.⁴ I en artikel om Hjalmar Bergmans författarskap – tillkommen ungefär samtidigt med *Livets ax* – betonar han likaså faderns och sonens vidgade funktioner i texten:

Relationen far–son är kanske den oftast förekommande i Bergmans diktade värld, och den har uppenbarligen kosmiska innebörder. [– – –] Fadern i denna värld är en demiurg, en skapargud med stora krafter att dana och än mer förstöra. Det moderligas princip är gestaltad av kvinnor med stark men också amoralisk och ofta destruktiv kärlek. Sonen är dömd att gå under, även om han som profeten från Nasaret bär på en eller annan mission eller idé. Det är en mytologiserande gestaltning av den borgerliga familjen som inte rymmer en tillstymmelse till hopp.⁵

Föreställningen om fadersgestaltens symboliska och mångbottnade innebörd återfinns också i Delblancs egna verk. I *Åsnebrygga* (1969), dagboksromanen från året som gästprofessor i Kalifornien, berättar han på ett utlämnande sätt om fadern och den svåra uppväxten. Dock tillägger han, på bokens näst sista sida:

Det är hans döda röst som kommer till mig. Och åter faller pennan ur min hand.
Min far – han som jag hatat och älskat mer än allt.
Han har så många namn, min far.
Ett av hans namn är Europa.
Detta stolta, sköna, grymma Europa, som jag hatat och älskat mer än allt.
(S. 208)

Också i *Åsnebryggas* till synes dokumentära skildring av barndomen och fadern vidgar Delblanc perspektivet, som frikopplas från faderns konkreta och fysiska person. Istället får denne symbolisera hela den kultursfär som präglat författaren – fadern som tecken för fäderneslandet.

Människans minne är intimt förbundet med berättelsen, narrationen, vilken i mycket bygger på diktarens hågkomster och erfarenheter av olika slag. Även om Delblancs mörka minnen av fadern på ett privat plan rimligen har inneburit en belastning, kan de i hans skapande verksamhet, i diktandet, paradoxalt nog ha fungerat produktivt. Författaren har kunnat använda sig av fadern, och därmed också av sonen, som mångfasetterade narrativa positioner. Den mörke fadersgestalten framstår i detta perspektiv som ett av de kraftfält kring vilket författarskapet växer och varierar. Lars Lönnroth skriver i sin minnesteckning om den repetitiva rörelsen i Delblancs verk, den ständiga strävan att närma sig barndomen: ”Varje ny bok blir ett nytt sätt att närma sig sanningen – och samtidigt att ljuga bort den, så att bekännelsen

måste starta på nytt. Bekännarens röst fortsätter att tala och tala tills den tystas av döden.”⁶

Delblancs författarskap erinrar i detta avseende om Kafkas, som på liknande sätt knutits till en olöst faderskonflikt. I novellen ”Domen” skildrar Kafka den problematiska far–son–relationen i en markerat symbolisk gestaltning. Sonen George konfronteras i ”Domen” med sin ålderstigne far, vilken dock visar sig vara den starkare av de två. I berättelsens slut dömer fadern sonen till döden genom drunkning. Novellen för således sonen mot undergången. För Kafka själv innebar färdigställandet av ”Domen” däremot början på en stark skaparperiod. Tidigare hade han försökt undvika fadern i sitt skrivande. Först när han accepterade faderns avgörande inflytande frigjordes hans skaparkraft.⁷ Senare konstaterar Kafka i sitt självbiografiska brev till fadern: ”Mitt författarskap handlade om dig.”⁸

På liknande sätt skriver Delblanc i *Åsnebrygga* om faderns avgörande betydelse för hans liv och konstnärskap:

Går jag på tiljan för att spela gemenskapens och medmänsklighetens roller, kan jag alltid känna hans kalla, kritiska blickar i kulissen.

Skriver jag inte om honom? Ack, jag skriver ju aldrig om något annat.

Det är ju bara då min prosa kommer till liv, när jag låter honom smäda och förbanna mig, utklädd till Fredrik den Store eller Markis de Sade...

Det enda som lever i mig är han.

Även däri liknade han en av dessa urtidens gudar – han slaktade och förtärde sin son för att vinna evigt liv.

Ännu går min kropp omkring och spökar.

Men det enda som lever i mig är han. (S. 127 f.)

Delblanc ger i passagen en biografisk nyckel till sina tidigare romaner. Samtidigt motsägs detta till synes dokumentära och slutgiltiga avslöjande av framställningens fikionalisering och mytologisering. I raderna före citatet jämförs fadern med en djinn fastvuxen vid författarens rygg, vilket redan det innebär att skildringen lämnar det realistiska och dokumentära. Detsamma gäller uppgiften att fadern tidigare framträtt som Fredrik den store och markis de Sade. Avsnittet är i själva verket mättat med litterära och mytiska anspelningar. Delblanc skriver angående sin problematiska relation till offentligheten: ”Går jag på tiljan för att spela gemenskapens och medmänsklighetens roller, kan jag alltid känna hans kalla, kritiska blickar i kulissen.” Som en skugga i formuleringarna framträder allusionen till litteraturhistoriens kanske mest bekanta hjälte, teatervärldens så eftertraktade huvudroll – prins Hamlet av Danmark. Sonen som på teateriljan bokstavligen kan höra den döde faderns röst från kulissen.

Citatets avslutning liknar fadern vid ”en av dessa urtidens gudar – han

slaktade och förtärde sin son för att vinna evigt liv”. Karaktäriseringen av fadern som en icke-mänsklig, urtida gud, lyfter fader–son-problematiken till en kosmisk nivå. Det är en teknik som Delblanc senare använder i bland annat *Livets ax*. Referensen till ”en av dessa urtidens gudar” kan konkretiseras mer specifikt med myten om titanen Kronos. Denne kom till makten genom att besegra och kastrera fadern Uranos. I skräck för att själv röna samma öde slukar Kronos sina egna barn, alla utom Zeus som modern lyckas gömma undan. Som vuxen besegrar sedan Zeus sin far och intar dennes plats som världsalitets härskare.

Genom att likna fadern vid en barnslukande urgud skriver *Åsnebryggas* framställning in sig i ett oidipalt mönster, där kampen mellan far och son står i centrum. I myten besegrar sonen slutligen fadern. Kronos övervinner först Uranos, som för tydlighetens skull kastreras. Därefter nedkämpas han själv av sonen Zeus. Sagan beskriver således en oidipal succession, där faderns makt efterhand övertas av sonen. I *Åsnebryggas* skildring av far–son-relationen saknas detta moment. Sonen förmår inte, eller ges ingen möjlighet att, revoltera mot fadern och därigenom frigöra sig från hans inflytande. Istället fortsätter faderskonflikten att plåga honom. På textens nivå är sonen till synes evigt låst till sin underordnade position. Ur läsarperspektiv är emellertid bilden delvis en annan. *Åsnebryggas* fokusering av far–son-problematiken kan då betraktas som diktarens försök att iscensätta det uteblivna fadersupproret i sin litterära och skapande verksamhet.

*

I min avhandling *Fadern, sonen och berättaren. Minne och narrativitet hos Sven Delblanc* (2000) följer jag fadersgestalten som återkommande men varierat motiv i Delblancs produktion. Retrospektivt betraktat märks tendensen att närma sig barndomen och den mörke fadern redan i diktarens första romaner: *Eremitkräftan* (1962), *Prästkappan* (1963), *Homunculus* (1965) och *Nattresa* (1967). Fadersgestalten är i dessa böcker genomgående fiktivt och symboliskt förklädd men skildras efterhand i alltmer öppet självbiografiska texter. Denna process kulminerar i *Åsnebryggas* korta men dramatiskt självutlämnande barndomsavsnitt. Utvecklingen mot minskad fikcionalisering är dock inte linjär utan påminner snarare om en slingrande arabesk. Dagboksromanen *Åsnebrygga* följs således av de två stora romansviternas, Hedeby- och Samuelseriernas, fiktiva fadersgestalt Fredrik Weber. Genom dessa ständiga utvickningar, repetitioner och återkomster följer författarskapet sin egen fördröjande väg mot den slutgiltiga demaskeringen av fadern i de självbiografiska barndomsminnena *Livets ax* och *Agnar* (1993).

Också i *Livets ax* får emellertid läsaren vänta på skildringen av fadern. Inte förrän halvvägs in i boken inleder författaren slutligen sitt fadersporträtt med orden: "Om min far kunde jag berätta bara i förskönad form eller i djupaste förklädnad. Han var för osannolik, ett djur, en demon. I mardrömmar lever han ännu" (s. 99). Så följer ett suggestivt avsnitt om hur fadern även efter döden behåller sin allmakt över familjens medlemmar.

Min kanadensiska halvsyster genomgick en svår operation. När hon vaknade ur narkosen såg hon den dödes skugga resa sig vid sängens fotända. Han kallade på henne och viskade.

– Kom till pappa, lillan. Kom.

Han ville locka henne till sig i nattens rike. (S. 99 f.)

Delblanc beskriver hur han själv möter fadern, "en november natt 1988, på ett hotellrum i Mariehamn, dit ödets vågor vräkt mig" (s. 100). Plågad av ångest ringer han till dottern som försöker övertala honom att resa hem. I detta "hjälploshetens ögonblick" får han plötsligt syn på fadern stående i ett hörn i rummet:

Rummet var mörkt, men han stod solbelyst i ett hörn vid fönstret. Han log håfullt men talade inte. Jag förstod ändå hans mening.

– Jag är. Jag är den som är. Du är bara min skugga.

Jag förstod att han talade sanning, mitt livs Jahve. Jag är hans skugga. Som åren går, och den gudomliga ondskan stiger i zenit, ska jag krympa mer och mer. Slutligen bara en stoftgrå strimma vid hans fötter. (S. 100 f.)

Passagen visar komplexiteten i *Livets ax* gestaltning av far-son-relationen. De ord Delblanc, sonen, lägger i faderns mun – "Jag är. Jag är den som är" – refererar till Gud Faderns ord, då han uppenbarar sig inför Mose (2 Mos. 3:14). Kopplingen mellan fadern och Gamla testamentets stränga Gud förstärks av epitetet "mitt livs Jahve", liksom av att fadern är "solbelyst" i det i övrigt mörka rummet.⁹

Gamla testamentet är inte den enda möjliga intertexten. Talet om ödets vågor som vräkt författaren till Mariehamn för tanken till Odysseus irrfärder. Likaså är parallellen tydlig till vålnadsscenen i *Hamlet*. Redan i *Åsnebrygga* anspelar Delblanc på denna episod, då han skriver att han på tiljan alltid kan känna faderns kalla, kritiska blickar i kulissen. Att fadern i såväl *Hamlet* som *Livets ax* framträder i gengångarens undflyende och oformliga gestalt är ingen slump. I båda verken representerar fadersvålnaden främst *minnet av fadern*. Hos Shakespeare avslutar vålnaden samtalet med sonen med orden: "Adieu, adieu, Hamlet. Remember me" (akt I, scen 5). Snarare än ett rop på hämnd – "Revenge me!" – vilket hade varit mer förenligt med det generella

budskapet till sonen, uppmanas således Hamlet att minnas fadern. Hos både Shakespeare och Delblanc är vålnadens status därtill mångtydig. Metafiktivt markerar Horatius utrop ”Stay illusion” (I, 1) fadersvålnadens litterära och teatrala karaktär.

En avgörande skillnad mellan vålnadsscenerna i *Hamlet* respektive *Livets ax* är emellertid den uteblivna konfrontationen i Delblancs barndomsminnen – sonens och därmed också faderns tystnad. Hos Shakespeare försöker Horatius i inledningsscenen tvinga vålnaden att tala. Senare vägrar Hamlet att följa faderns stumma uppenbarelse. I Delblancs skildring av Mariehamnsscenen saknas detta moment, konfrontationen med fadersvålnaden. Istället är det sonen själv som talar, som *menar sig förstå* vad fadern vill säga: ”Han log hånfullt men talade inte. Jag förstod ändå hans mening.”

Att det i *Hamlet* och *Livets ax* rör sig om olika genrer skapar naturligtvis skilda förutsättningar för förståelsen av fantasmerna. Vålnaden i *Hamlet* bryter på intet sätt fiktionens lagar. Däremot är oklart hur läsaren ska tolka Mariehamnsscenen i *Livets ax*. Delblanc tycks här överge självbiografins realistiska och dokumentära anspråk i en symbolisk skildring av fadersmaktens oförgänglighet och styrka. Omvänt kan passagen möjligen läsas som en realistisk, om än subjektiv och irrationell, skildring av en hallucinationsupplevelse, inte olik mystikerns vittnesbörd om ett möte med den högste guden.

Skildringen av sonens möte med fadern på ett hotellrum i Mariehamn – förstärkt av associationerna till Gamla Testamentet och *Hamlet* – markerar sonens utsatta och underordnade position. Denna lägesbeskrivning accentueras ytterligare av den fortsatta fadersskildringens skuggmetaforik:¹⁰

Han stod utanför och bortom allt mänskligt, om honom är det nästan ogörligt att berätta. Ändå var det han som formade och styrde mitt liv. Och han som bestämde vad jag skulle skriva. Jag var en skugga, som även efter döden följde sin herre.

Om ansvar och skuld stammade och mumlade skuggan ständigt, medan hans skugglika liv förkrympte. Nej, det var inte enbart hans egna laster och svek som bestämde ämnet. Alltför ofta i barndomen hade han stått maktlös och handfallen vid sidan av härskarens brott, oförmögen att ingripa och avstyra. Den mäktige hade höjt sin arm för att slå och slå, när skuggan upprepade hans åtbörd kom ingen till skada, men skuld-känslan infann sig ändå.

Nu och alltid – en skugga. Fåfängt gör skuggan uppror mot sin herre, skuldtyngd och ansvarig underkastar han sig den väldiges makt. Nu och till livets slut – en skugga. (S. 101)

Bilden av sonen som faderns skugga är emellertid långt ifrån entydig. Anders Palm skriver om det mångbottnade skuggfenomenet i en studie av H. C. Andersens novell ”Skuggan”:

Menneskets *skygge* har til alle tider spillet en rolle i dets fantasi- og forestillingsverden. Fænomenet er hverdagsligt og naturligt men alligevel foranderligt og gådefuldt. Skyggen er både håndgribelig og ubegribelig, velkendt og fremmed, den ligner og er grotesk, den er her og er forsvindende. Skyggen er en del af vores jeg som vi bærer med os men som alligevel ligger udenfor vores fysiske eksistens. I kunst og litteratur, i de gamle religioners myter og i den moderne psykologis symbolager er skyggen et motiv, der hela tiden vender tilbage som gentagelser og variationer.

Som Palm påpekar används skuggmetaforiken inom såväl freudiansk som jungiansk psykologi för att beteckna människans inre scen, hennes dolda, ibland omedvetna och förträngda sidor.¹¹ I *Livets ax* vänder Delblanc på detta bildspråk. Den våldsamme fadern fungerar här inte som sonens skugga, representerar inte sonens dolda och mörka sidor. Istället är det sonen som benämns faderns skugga. Därigenom accentuerar författaren faderns allmakt över sonen. Denne är ofri i sitt handlande, hela tiden styrd av faderns agerande. Också i *Livets ax* kan emellertid den våldsamme fadersgestalten förbindas med sonens mörkare sidor. Skuggan är ju en avbild av sin herre, sonen därför faderns dubbelgångare. Även han har intagit härskarens position, upprepat faderns åtbörd genom att höja sin arm. Utifrån ett sådant perspektiv kan den grymme fadersgestalten också förstås som en projicering av författarens egna mörka sidor.¹²

Att gränserna mellan skuggan och dess herre är flytande, att deras relation är dialektisk, framgår för övrigt av de fortsatta barndomsminnena i *Agnar*. Här tecknar Delblanc den omvända bilden av fadern som en mörk skugga i sonens liv: "Min halvbror som knappast minns honom vördar den stora skuggan med pietet. Sanningen är farlig. [— —] Skuggan låg kvar, men jag trodde inte jag skulle höra av honom mera" (s. 124).

Ur läsarens synvinkel framstår *Livets ax* mörka och dramatiska skildring av barndomen och relationen till fadern som den definitiva slutpunkten i Delblancs författarskap. Efter år av närmanden har författaren till sist förmått tränga in till sitt minnes mörkaste vrå. Fortfarande finns det emellertid upplevelser Delblanc håller tillbaka: "Det finns så mycket jag inte ens nu kan berätta" (s. 21). Detta gäller inte minst tonårens traumatiska vistelse med fadern i Kanada 1947. Senare i boken skriver Delblanc: "Om denna tid kan och orkar jag inte berätta" (s. 108). Även i *Livets ax*, den till synes slutgiltiga uppgörelsen med fadern, ges det således utrymme för fler berättelser, ytterligare tillägg och variationer.

*

Med den postumt utgivna *Agnar* fortsätter Delblanc sina barndomsminnen. Bokstavligen på sitt yttersta mäktar författaren här till slut berätta om månaderna i Kanada 1947. I bokens efterord skriver Delblanc att sjukdomen försvårat diktandet: ”Jag uppgav slutligen mina krav på konsekvens och estetisk halt och hoppas detta kan äga åtminstone dokumentärt värde” (s. 181). Jämfört med *Livets ax* är den mytologiska gestaltningen av fadern också märkbart nedtonad i *Agnar*. Boken framställer samvaron med fadern i Kanada som i de flesta avseenden miserabel och traumatisk. Samtidigt är det som om denna slutgiltiga skildring av Kanadaresan 1947 inte fullt ut förmår leva upp till de onda aningar som det tidigare författarskapet givit upphov till. Även om faderns agerande i *Agnar* lämnar mycket övrigt att önska är han ingen demon eller ond demiurg. Istället framskymtar faderns infantila drag, hans egoism men också mänskliga svaghet. Indirekt tecknas bilden av ett tragiskt levnadsöde.

Denna perspektivförskjutning gäller även den för författarskapet centrala gevärsepisoden, då fadern siktar och skjuter efter sonen. I dagboksromanen *Åsnebrygga*, publicerad drygt två decennier tidigare, skildras denna händelse i en saklig och återhållen stil, som verkningsfullt kontrasterar mot det känsloladdade innehållet.

Vi sov i samma säng. Vi bodde i ett hus stort som ett badrum.

Mot slutet av sommaren försökte han skjuta mig. Vi hade lånat ett gevär av en granne. Jag vet inte om han menade att träffa mig. Men han siktade på mig och sköt. Min reaktion var den vanliga: jag blev bara tom, trött och kall. Jag vände honom ryggen och gick mot huset. Jag minns att jag var egendomligt styv i benen. (S. 126)

En mening som ”Jag minns att jag var egendomligt styv i benen” visar på skildringens tidstypiska dokumentära prägel. Snarare än att reducera händelsens kraft och intensitet bidrar stilen till att öka den. Knappheten i uttrycket, som kan erinra om den isländska sagans, framhäver händelsens gåtfulla och ominösa karaktär.

I *Åsnebrygga* nämns denna avgörande kraftmätning mellan far och son inte vidare. När Delblanc i *Agnar* återkommer till gevärsepisoden är perspektivet emellertid ett radikalt annat. Det framkommer här att gevärsskottet är en del av en maktkamp mellan far och son, rent av kulmen på sonens frigörelseprocess. Den fortgående, tysta schismen mellan de två övergår slutligen i en öppen konflikt, där de står mot varandra med vapen i händerna:

Han grimaserade och famlade efter sin morakniv, jag höjde det heta strykjärnet. Vi stod stilla, stirrande blick i blick. Jag var beredd att bränna ögonen ur honom. Han ville eller vågade ingenting göra. Jag räddades till ett vuxet liv den stunden.

Resten av dagen drev han omkring på slänten mot ån, sparkade, vrålade och skrek, men han skrämde mig inte längre. Han hade inte mera någon makt. Jag stod sammanbiten med strykjärnet i handen.

Det var senare denna dag han sköt efter mig. Jag var på väg över hängbron för att se till hästarna på andra sidan. I ett sista utbrott av skrikande, snyftande extas sköt han ett skott efter mig. För att träffa? Eller bara för att skrämma mig till underkastelse?

Jag vet inte. Levande eller död, det betydde mindre. Jag hade äntligen vunnit min frihet.

Det var hela sanningen. (S. 101 f.)

I *Agnar*, liksom tidigare i *Åsnebygge*, bidrar gevärsscenen till den mörka och negativa bilden av fadern. Här har passagen samtidigt ett positivt symbolvärde. Scenen representerar sonens slutgiltiga frigörelse från fadersmakten. Gevärsskottet framstår som faderns sista, desperata försök att återvinna sin förlorade auktoritet. Något som dock misslyckas: ”Jag hade äntligen vunnit min frihet. Det var hela sanningen.” Den allsmäktige demonen från *Livets ax* är här tuktrad. Han sparkar, skriker och snyftar nästan som ett barn. Men han rår inte längre på sin son.

I den oidipala kampen med fadern har sonen hävdat sin rätt, därigenom frigjort sig från den förlamande fadersmakten. Trots detta är det tydligt att passagen, och då särskilt orden om att pojken äntligen hade vunnit sin frihet, fokaliseras ur tonåringens snarare än den åldrade berättarens perspektiv. Den fortsatta boken, för att inte tala om författarskapet i stort, kan tvärtom tas till intäkt för att diktaren *inte* frigjort sig från minnet av fadern. Några sidor senare skriver Delblanc också om återfärden från Kanada: ”Resan hem var inte skrämmande och ny, jag var vuxen nu, jag var stark och fri. Som jag trodde själv. I själva verket var jag hårt spänd efter sommaren med min far. Strängen ville ständigt brista” (s. 113). Likaså vittnar den fortsatta berättelsen i *Agnar* om fadersgestaltens stora inflytande på sonen: ”Den förfärliga slagskuggan vilade kall över mitt liv, även sedan kroppen dött” (s. 132).

Det kan tyckas följdriktigt att *Agnar* når läsaren postumt. Det fanns i Delblancs författarskap inget narrativ slutpunkt i skildringen av fadern. Varje försök att närma sig denne var dömt att följas av ytterligare berättelser och tolkningsförsök.¹³ Läsprocessen slutar därför inte med att förlåten kring fadern faller i *Livets ax* och *Agnar*. Istället medför dessa självbiografiska slutböcker med nödvändighet en omläsning av de tidigare verken, ett återvändande till dessa, en ny början.

Noter

- 1 Artikeln utgår från min diskussion i *Fadern, sonen och berättaren. Minne och narrativitet hos Sven Delblanc*, diss. Lund, Nora 2000.
- 2 Se t.ex. *Kära Alice! Sven Delblancs brev till sin syster i Canada kommenterade av henne själv* (red. och övers. Lars Helander, Stockholm 1995), Helanders parallellt producerade TV-porträtt *Delblanc* (1996) samt Lars Ahlboms *Sven Delblanc* (Stockholm 1996).
- 3 Sandra M. Gilbert och Susan Gubar skriver t.ex. i sitt klassiska feministiska verk *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination* (1979), New Haven & London 1984, s. 4: "But of course the patriarchal notion that the writer 'fathers' his text just as God fathered the world is and has been all-pervasive in Western literary civilization, so much so that, as Edward Said has shown, the metaphor is built into the very word, *author*, with which writer, deity, and *pater familias* are identified."
- 4 Sven Delblanc, *Tal på Övralid 1985*, Motala 1986, s. 5 f.
- 5 Sven Delblanc, "Diktaren som clown – Hjalmar Bergman", *Den Svenska Litteraturen IV*, red. Lars Lönnroth & Sven Delblanc, Stockholm 1989, s. 189 f.
- 6 Lars Lönnroth, "I mummel och extas. En röst jag lyssnat till i fyrtio år", *BLM* 1993:2, s. 37
- 7 Se t.ex. Kate Flores, "The Judgment", *Franz Kafka Today*, red. Angel Flores & Homer Swander, Madison 1964, s. 22 f.
- 8 Franz Kafka, "Brev till fadern", *Brevet till fadern och andra efterlämnade prosaskrifter*, övers. Lily Vallquist, Stockholm 1956, s. 170
- 9 Närheten mellan faders- och gudsbilden i *Livets ax* diskuteras bl.a. av Karin Petherick, "The Farewell of a Secular Mystic: Sven Delblanc's *Livets ax* and *Slutord*", *Scandinavica* 1992:1, s. 74 och 78 samt Owe Wikström, "Den onde guden – guds- och fadersbild i Sven Delblancs *Livets ax*", i förf:s *Aljosjas leende. Om gudsfrånvaro, mystik och skönlitteratur. Religionspsykologiska perspektiv*, Stockholm 1997, s. 145 och 149 ff.
- 10 Se också Lars Ahlboms diskussion av skuggmetaforiken i *Livets ax* i "Delblanc led nederlag i revolten mot fadern", *SuD* 19.12.1998.
- 11 Anders Palm, "Den gækkende 'skygge'. Mangetydighedens strategi i H.C. Andersens eventyr", *Det dæmoniske spejl. Analyser av H.C. Andersens "Skyggen"*, red. Finn Barlby, Köpenhamn 1998, s. 16.
- 12 Lönnroth skriver att Delblanc "plågades av sina passioner och var övertygad om att han måste undertrycka dem för att inte bli lika katastrofal för omgivningen som fadern varit" (s. 37).
- 13 Se också TV-pjäsen *Hemresas* (1993) fiktiva gestaltning av far-son-konflikten.

Lars M. Andersson

Bilden som historisk källa

Analys av en antisemitisk bild

HISTORIKER HAR TILLS nyligen varit tämligen ovilliga att arbeta med bilder som källor. Den viktigaste förklaringen till detta är den inriktning på officiösa källor som länge varit förhärskande. Raphael Samuel och Paul Thompson förklarar historikernas förkärlek för skriftliga, officiella källor med att den är djupt förankrad i en väletablerad ämnestradition i vilken hårda, mätbara fakta prioriteras, i synnerhet om de på ett direkt och okomplicerat sätt kan beläggas i det empiriska materialet. Historiker söker, hävdar de, efter ”verklighetsinnehållet i dokumenten snarare än efter vad de kan säga oss om de kategorier genom vilka verkligheten uppfattas”.¹ Det är alltså den traditionella historieforskningens vetenskaps- och källsyn som är problemet.

Lena Johannesson har i en undersökning av den antisemitiska bildagitationen i den svenska rabulistpressen under mitten av 1800-talet uppmärksammat hur inriktningen på officiellt skriftligt källmaterial tillsammans med oviljan att behandla antisemitismen resulterat i att den äldre forskningen förbisett antisemitiska opinioner och yttringar. Hon framhåller att de två främsta kartläggarna av marsoroligheterna 1848 inte velat se ”någon avgörande antisemitisk tendens i dessa missnöjesyttringar”. I stället kritiserar de den forskare som understrukit judefientlighetens betydelse för oroligheterna. Sannolikt, hävdar Johannesson, rör det sig inte om någon sakstrid utan om skilda forskningshistoriska lägen, varvid det är påfallande hur försiktigt 1940-talets forskare behandlar dessa av Förintelsen aktualiserade problem. ”Därtill kommer den äldre forskningens starka beroende av traditionell skriftlig källdokumentation knuten till distinkta inomparlamentariska funktioner.”² Hade forskarna kompletterat undersökningen av det officiella materialet med en genomgång av den antisemitiska bildagitationen i rabulistpressen hade de kunnat konstatera antisemitismens betydelse i sammanhanget.

Johannessons iakttagelse är betydelsefull. Antisemitismen kommer i Sverige under perioden efter 1870 inte främst till uttryck i det officiella materialet – även om det inte är svårt att påvisa den också där – eftersom den inte läng-

re upprätthålls av staten efter det att den diskriminerande lagstiftningen, det s.k. Judereglementet, i allt väsentligt avskaffats 1870. Detta innebär att den som vill undersöka antisemitismen efter detta år måste utnyttja andra typer av källor än de som är knutna till inomparlamentariska funktioner, källor ur vilka den antisemitiska tankestrukturens genomslag kan utläsas. En sådan källa är massbilderna, inte minst de som publicerades i skämtpressen.

Syftet med denna artikel är att genom en läsning av Nils Ringströms hel-sidestekning *Nationalmuséet. När Nordiska Kompaniet, utom Bobergstrummet, övertagit det hela*, publicerad i *Söndags-Nisse* i december 1909, visa på ett sätt att arbeta med bilder som historiska källor. Exemplet är alltså hämtat från skämtpressen och rör framställningen av judar i början av 1900-talet och vad man utifrån sättet att representera judar kan säga om svensk antisemitism vid denna tid.

Bilden av "juden" i skämtpressen

I skämtpressen arbetar tecknarna och skribenterna med entydiga, stabila visuella och språkliga koder. Skämten förutsätter att läsarna snabbt kan avkoda teckningarna och texterna. De visuella och språkliga koderna identifierar personerna, placerar in dem i en given kategori och garanterar därigenom ett omedelbart igenkännande. De förbereder läsaren på vad som komma skall. Skämtpressens bildformler utgår från det fysiologiska tänkandets bärande princip – som också är grundläggande inom rastänkandet – att man från det yttre kan sluta sig till det inre. Det handlar bokstavligen om att döma hunden efter håren. En person som ser ut på ett visst sätt har också vissa egenskaper och det är dessa det skämtas om. En magerlagd person med mittben, monokel, kanintänder och vikande haka, som talar som Gustav V och inte sällan är löjtnant och iförd uniform är en aristokrat. Aristokrater är i skämtpressen bördshögfärdiga, enfaldiga, degenererade och åderförkalkade och inte sällan på ekonomiskt obestånd. Allt detta måste läsaren "veta" annars går poängen förlorad.

Den begreppslige juden – den bild av "juden" som är en produkt av den antisemitiska traditionen och som har mycket litet med judar av kött och blod att göra – är förhärskande bland skämtpressens representationer av judar. Den bild som framträder är en förgrovad och karikerad variant av framställningarna av judarna som "ras" sådana de möter i tidens uppslagsverk, i den medicinska litteraturen och i den fysiska antropologins raskaraktärsticker. "Judens" fysiska uppenbarelse är antitesen till den moderna maskulina stereotypen, det maskulinitets- och skönhetsideal som började utvecklas i

Västeuropa vid 1700-talets slut och som från slutet av 1800-talet kom att bli det nationella idealet, den disciplinerade och vältränade nationella kroppen. I detta ideal spelade, precis som i skämtpressen, det fysionomiska tänkandet en central roll. Den maskulina stereotypen är det yttre uttrycket för den framväxande borgerlighetens dygder; en yttre avspegling av en inre skönhet och godhet.³

”Juden” i skämtpressen är i alla avseenden avvikelser från den norm den moderna maskulina stereotypen utgör. Han – det är oftast en man – är vanligen fetlagd och spolformig. Axlarna sluttar, magen putar ut. Benen är korta och krumma, fotvalven insjunkna. Händerna är feta, omärkta av arbete, fingrarna tjocka och ofta ringprydda. Skallen är rund, pannan mycket låg, inte sällan nästan obefintlig. Ansiktet domineras av den stora, krumma näsan, den s.k. judesexan. Ögonen är mörka med en ofta arrogant, ibland stickande, blick bak tunga ögonlock. Läpparna är fylliga, underläppen ibland utskjutande, vilket förlänar ”juden” ett lystet intryck. Håret är mörkt och antingen knollrigt eller slätt. ”Juden” ger inte sällan ett allmänt svartmuskigt intryck.

Denna figur talar vanligen en märklig rotväliska, en ”judesvenska”, med markanta tyska inslag. Han gör dessutom, oavsett om det är motiverat av sammanhanget eller ej, vanligen en gest där han hissar upp axlarna, slår ut med armarna och visar upp handflatorna ungefär som när en ruffande fotbollsspelare inför domaren bedyrar sin oskuld. Gesten har dels med affärer att göra – det är den gest affärsmannen gör inför den lurade kunden eller bedragne kompanjonen – dels är den ett uttryck för bristande kännedom om borgerliga normer för uppträdande och självkontroll; ett livligt och yvigt gestikulerande betraktades vid denna tid som uttryck för en primitiv kulturell nivå. Gesten är tillsammans med ”judesexan” den viktigaste markören av ”judiskheten” – de förmenta judiska rasegenskaperna. Näsan och gesten har alltså uttalade signalfunktioner; de placerar in figuren i kategorin ”jude”. ”Judens” inre är lika oskönt som hans yttre. Han är, sådan han framställs i skämtpressen, en krass materialist och ockrare som enbart kan tänka i ekonomiska banor. Han är besatt av profit och oförmögen till empati.

Skämtpressen som genre

Innan vi kan gå in på Ringströms ovannämnda teckning skall först något sägas om det medium, skämtpressen, i vilket den publicerades. Därefter skall jag kortfattat beskriva det företag, Nordiska kompaniet, som är Ringströms måltavla. Skämtpressen var under sin storhetstid (ca 1890–1920) ett synnerli-

gen viktigt medium som varje vecka nådde en mycket stor läsekrets, lågt räknat 700 000–800 000 personer av en befolkning på drygt 5 miljoner invånare. I skämtpressen medverkade tidens ledande kulturpersonligheter, konstnärer, författare, journalister och politiker, men inte bara de; det som gör skämtpressen särskilt intressant som källa till föreställningar, attityder och värderingar är att en stor del av bidragen sändes in av läsekretsen. I denna genre möttes alltså den kulturella (och i viss utsträckning politiska) eliten och ”folket”. Skämttidningarna täckte i stort sett hela det politiska spektret, från den först ung- och sedan vänstersocialismen närstående *Naggen*, via den socialdemokratiska *Karbasen*, de liberala skämttidningarna *Söndags-Nisse*, *Nya Nisse* och *Kasper* till den konservativa *Puck*, som dock startats som ett radikalt liberalt organ. Flertalet av tidningarna hörde dock till den borgerliga vänstern.

I skämtpressen avhandlades de dagsaktuella politiska stridsfrågorna, gisslades politiska motståndare, överhet, militarism, rösträttslöshet och mycket annat. Strindbergsfejden rasade på dess sidor och Konstnärsförbundets kamp mot såväl Konstakademien som modernismen fördes i stor utsträckning i dess spalter. Att det är Konstnärsförbundets sak som torgförs i skämtpressen är inte förvånande; flera av medarbetarna i skämtpressen tillhörde förbundet. Skämtpressen var kort sagt synnerligen betydelsefull för opinionsbildningen. Den hade en ställning jämförbar med televisionen i dagens samhälle.

Josef Sachs och Nordiska Kompaniet

En betydelsefull plats i åtminstone stockholmarnas medvetande intogs av Aktiebolaget Nordiska Kompaniet. Det hade tillkommit genom en sammanslagning 1902 av detaljhandelns två största butiker i sekelskiftets Stockholm – Joseph Lejas basar och AB K. M. Lundberg med ca 150 respektive 400 anställda. Karl Ludvig Lundberg, Josef Sachs, Abraham Nachmansson, Arthur Thiel och Walter Philipson innehade samtliga tecknade aktier. Aktiekapitalet var 2,7 miljoner kronor. Avsikten med sammanslagningen var att skapa ett varuhus av samma storlek som de på kontinenten. Verksamheten expanderade snabbt. NK startade möbeltillverkning i Nyköping och gav sig ut på den internationella marknaden. Filialer för möbelförsäljning öppnades i Sankt Petersburg 1908 och i Moskva 1913.

I Stockholm planerade Josef Sachs uppförandet av ett stort varuhus, i vilket alla verksamheter skulle samlas. År 1912 begav sig Sachs tillsammans med bland andra arkitekten Ferdinand Broberg till USA för att hämta idéer och inspiration. Platsen för varuhusbygget, det största enskilda byggprojektet som dittills genomförts i Stockholm, blev Hamngatan i hörnet av Rege-

ringsgatan. Byggnaden började uppföras i oktober 1913 och stod färdig i september 1915.⁴ I skämttidningarna representeras NK tämligen konsekvent som det ”judiska” varuhuset och direktören själv figurerar i olika, mer eller mindre smickrande sammanhang. Det är i *Naggen* som de grövsta angreppen på Josef Sachs förekommer, men han och hans Kompani figurerar även i de övriga skämttidningarna, däribland i *Söndags-Nisse*.

Nationalmuseum som ”judisk” basar

Ett exempel på hur Josef Sachs och Nordiska Kompaniets ”judiskhet” framhävs erbjuder Nils Ringströms helsidestreckning *Nationalmuséet. När Nordiska Kompaniet, utom Bobergsrummet, övertagit det hela*, publicerad i *Söndags-Nisse* i december 1909. I en triptyk målar Ringström upp sin vision av hur Nationalmusei interiör kommer att se ut sedan NK tagit över.

Den första bilden visar en del av entrén och trapphallen. Bengt Erland Fogelbergs skulpturer i klassisk stil – inspirerade av den danske skulptören Bertel Thorvaldsen – föreställande asagudarna Oden, Tor och Balder har förvandlats till ”judar” genom att förses med ”judesexor”, tunga ögonlock och tjocka läppar. Skulpturen längst till höger – den ”judiske” Oden – håller en skylt med uppmaningen ”Behåll gärna hatten på!”. På skulpturens huvudbonad görs reklam för NK och på dess sköld står ”Spotta ej på golvet”.

Skulpturen på andra våningen – Fogelbergs Balder, den milde frälsargestalten i den nordiska mytologin – har blivit en ”judisk” variant av Thorvaldsens Kristus i Vår Frue Kirke i Köpenhamn. Den ”judiske” Balder gör den för skämttidningsjudarna utmärkande gesten med jättelika händer. Även de uniformerade vaktmästarna är representerade som ”judar” och det är också kvinnan på målningen i trappan.

Den andra bilden visar ”Afdelning för skulptur”, där de antika bysterna och skulpturerna används som skyltdockor och perukstockar. Utställningslokalen har blivit en exklusiv ekiperingsbutik. Venus används för att sälja kjolar. Det görs reklam för päls garnityr av ”äkta bisam” och statyn Discobolus, en kopia efter en brons av den grekiske skulptören Myron, utnyttjas för att sälja sportkläder. De klassiska skulpturerna ”vanhelgas” alltså på liknande sätt som Fogelbergs. Däremot har de inte förvandlats till ”judar”, vilket är notabelt, inte minst med tanke på att de klassiska skulpturerna i den tyske arkeologen och konsthistorikern Johann Winckelmanns efterföljd blivit det skönhetsideal den ovan diskuterade moderna maskulina stereotypen utgick från. Möjligen är anledningen till att bara statyerna föreställande asagudarna ”judaiseras” att Ringström vill framhäva att just Sverige domineras av judarna.

BILD I Nils Ringström, "Nationalmuséet. När Nordiska Kompaniet, utom Bobergssrummet, övertagit det hela", Söndags-Nisse 1909 Jul, s. 8.

Ringström har dessutom gjort en "judisk" version av Carl Larssons målning *Gustav Vasas intåg i Stockholm midsommarafton 1523*. Larsson hade signerat målningen på det östra väggfältet i övre trapphallen den 28 januari 1908, knappt två

år innan Ringströms teckning publicerades. I Ringströms tappning är Gustav Vasa utbytt mot Josef Sachs, klädd i ridkläder och hälsande "sitt folk" med en cylinder. Näsan är böjd och skarpskuren och tecknad i profil trots att Sachs är tecknad *en face*. Han har tunga ögonlock och mörka ringar under ögonen. Framställningen av Sachs ansluter till den bildformel för NK-chefen som snabbt utbildades i skämtpressen. Av de två dalkarlarna med hillebard respektive armborst och den framstormande ryttarskaran bakom kungen – som skulle påminna om det nyligen avslutade "befrielsekriget" mot danskarna – har blivit en "jude". Av honom syns bara en fot, en hand och den viktigaste markören av "judiskhet", den stora krumma näsan, "judesexan". Den avvaktande borgarskaran framför kungen är ersatt med fyra personer representerade som "judar". De hälsar Sachs genom att göra den "judiska" gesten. I likhet med den "judiske" Balder har de oproportionerligt stora händer. Framhävandet av händernas storlek är ett sätt att uttrycka "judens" roffarmentalitet och habegär.

Den tredje bilden visar en av salarna. Även här är vaktmästaren framställd som "jude". På väggen till vänster hänger fyra porträtt av Josef Sachs, framställd enligt den ovan beskrivna bildformeln. Porträtten inramar en stor målning med motivet "David och Saul". Förebilden är Julius Kronbergs (1850–1921) olja på duk, *David och Saul*, målad i Rom 1881. Motivet utnyttjades även av den svensk-judiske konstnären Ernst Josephson (1851–1906). Hans *Saul och David*, färdig 1878, finns liksom Kronbergs målning just på Nationalmuseum. Att det är Kronbergs duk som varit Ringströms förlaga framgår av kompositionen. I Ringströms version är de båda männen representerade som "judiska rastyper", vilket de inte är hos Kronberg.

I skämtpressen framställs de gammaltestamentliga gestalterna nästan undantagslöst som "judar". Gammaltestamentliga motiv används vid denna tid dessutom återkommande både för att kommentera dagsaktuella händelser och i mera traditionella skämt om grälsjuka hustrur, besvärliga barn och liknande. Motivet David och Saul utnyttjas bland annat i angreppen på jobberiet, vilket i skämttidningarna inte sällan framställs som en "judisk" foreteelse. I bildsviten *Ur en gulaschs konstgalleri*, publicerad några år efter Ringströms teckning, förekommer till exempel tavlan "Davidsohn och Saulowitsch". "Målningen" visar två gulaschbaroner framställda som "judar"; en ung "Davidsohn" spelar trättgrammofon för en äldre, surmulen och svärmodig "Saulowitsch".

Georg von Rosens stora porträtt av polarforskaren Adolf Erik Nordenskiöld och Vega, målad 1886, föreställer i Ringströms version Benjamin Leja, grundaren av firma Benjamin Leja, Nordiska Kompaniets föregångare, och morfars far till Josef Sachs. Leja är representerad som "jude". Framför por-

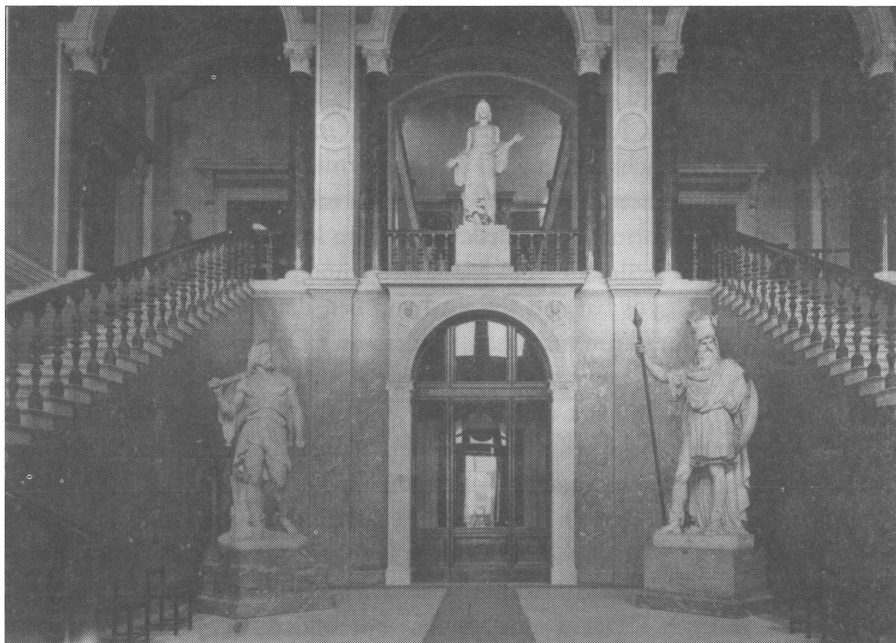

BILD 2: *Bengt Erland Fogelbergs skulpturer i Nationalmusei trapphall. Fotografiet är taget före freskernas tillkomst. Skulpturerna står numera utställda i Orangeriet på Ulriksdals slott.*

Bildkälla: Nationalmuseum

trättet sitter en kvinnlig konstnär i färd med att göra en kopia. Även hon är framställd som en "judisk rastyp". Möjligen skall kvinnan föreställa Hanna Hirsch Pauli eller Eva Bonnier. Båda tillhörde och porträtterade de ledande svensk-judiska familjerna och var dessutom, precis som flera av tecknarna i skämtpressen, aktiva i Konstnärsförbundet. Det faktum att Ringström tycks utgå från att släktskapen mellan Leja och Sachs var allmänt kända (om den inte varit det hade det varit poänglöst att placera Lejas "porträtt" i bilden) visar vilka förkunskaper läsekretsen förväntades ha, och med största sannolikhet också hade.

Nationalmuseum som "judiskt" tempel

I Ringströms teckning har "judarna" lagt under sig den "svenska" konstens tempel – det år 1866 invigda Nationalmuseum – och förvandlat det till ett tempel helgat dels åt kommersen, dels åt dem själva. De nordiska gudarna Tor, Oden och Balder har gjorts om till "judar" och utnyttjas som reklamplatser. Balder, frälsargestalten i den nordiska mytologin, har visserligen bli-

BILD 3: *Gustav Vasas intåg i Stockholm midsommarafton 1523.*

Bildkälla: Nationalmuseum

vit mera Kristuslik än i Fogelbergs version och erinrar om Thorvaldsens berömda framställning av Frälsaren, men det är inte frälsning denne "judiske" Balder/Kristus erbjuder. Han erbjuder ingenting. Det är inte någon inbjudande gest till alla arma och betryckta han gör utan den "judiska" gesten. Hos honom finns inget att hämta.

Konstens tempel profaneras genom att de klassiska skulpturerna utnyttjas som skyltdockor och perukstockar och genom reklamskyltarna. "Månglarna" har tagit över. Att det är ett "judiskt" tempel framhålls inte bara genom att asagudarna representeras som "judar" och genom att det kommersiella betonas utan också genom att samtliga i teckningarna och på målningarna förekommande personer är "judar". Uppmaningen till besökarna att behålla hatten på är sannolikt också den ett sätt att uttrycka museets "judiska" karaktär; den anspelar på att judar bär huvudbonad när de besöker synagogan. Möjligen är därtill uppmaningen att inte spotta på golvet ett sätt att framhäva "judarnas" snuskighet – skämtpressens "jude" är smutsig och snuskig – och därigenom ytterligare understryka hur den "svenska" konstens nationalhelgedom vanhelgas.

Väggarna pryds av porträtt av Josef Sachs och andra "judar". NK-chefen

BILD 4: *Upptäcktsresanden A. E. Nordenskiöld. Målning av Georg von Rosen. Olja på duk. Nationalmuseum. Bildkälla: Nationalmuseum*

själv har usurperat riksgrundarens plats och dalkarlarna och Stockholms borgerskap har ersatts av "judar". Vidare har den store "svenske" upptäcktsresanden Nordenskiöld ersatts av Benjamin Leja, den "judiske" invandraren från Tyskland som "upptäckte" att Sverige var en utmärkt plats att göra affärer på. "Judarna" har alltså tagit över såväl den "svenska" konstens tempel som den nordiska mytologin och dessutom den "svenska" historien. Gustav Vasa må ha besekrat danskarna i "befrielsekriget". I kampen mot Josef Sachs och hans "judiska" Kompani har hans efterkommande stått sig slätt. Landet kontrolleras på nytt av utländska herrar.

Usurpationsmotivet

Usurpationsmotivet är ett av de vanligare i den antisemitiska traditionen och kopplas oftast till myten om Den judiska världskonspirationen enligt vilken judarna är i färd med att lägga under sig allt. Det har en mobiliserande funktion, syftar till att "väcka" den slumrande majoritetsbefolkningen genom att visa vilka det är som "egentligen" har makten. Framställningarna av motivet varierar. Det kan som i Ringströms teckning handla om hur det kommer att bli i en inte alltför avlägsen framtid (om ingenting görs), men också om framställningar av "den underjordiska historien", av "juden" som marionettspelare eller av hur Kapitalet, Bolsjevismen eller någon annan personifierad företeelse demaskeras och "avslöjas" som "judisk". Ringström har således knappast lidit någon brist på förlagor. Möjligen har han inspirerats av en detaljerad antisemitisk diptyk, *Entweder Oder (Antingen eller)*, tecknad av Max Bewer. Diptyken spreds i stora upplagor i Tyskland år 1894. Priset var lågt, 30 pfennig.⁵

Den tvådelade bildens första del, *Entweder (Antingen)*, föreställer ett kris-

tet Tyskland där kyrkan står mitt i byn. "Tyskarna" har makten och är i färd med att göra upp räkningen med "judarna". De senares egendomar har konfiskerats och delas genom kyrkans försorg ut till behövande "tyskar". Synagogan har stängts och rabbinen begått självmord. Flera "judar" – framställda på samma sätt som i den svenska skämtpressen – har hängts i en för ändamålet uppsatt "judegalge". På galgen anges deras förbrytelser. Det rör sig om de gängse antisemitiska anklagelserna såsom giftmord, ocker, mened och (oredlig) konkurs. Ett särskilt tukthus för judar har inrättats där de tvingas ägna sig åt fysiskt arbete. "Tyskarna" är jublande glada. De fördriver "judarna", demonstrerar sin tacksamhet mot kejsaren, som gett dem ro för "judarna" och samlas i Deutsches Volk-Haus.

Diptykens andra del, *Oder (Eller)*, föreställer ett "judiskt" Tyskland där "tyskarna" fördrivs. Synagogan, försedd med inskriptionen "Judiska världshärskartemplet. Tyska sektionen", står nu mitt i byn. Kyrkan vandaliseras av "judarna" och förses med ett plakat på vilket det står "Stängd för evigt". Det "tyska" folkets hus har ersatts av en "judisk" nationalteater, en "evig börs" och ett "judiskt" nationalmuseum. På nationalteatern spelas "omoraliska" stycken. Museet visar bland annat Bismarcks "hovjudes", Bleichröder, jättelika portmonnä och på den "judiska nationalbegravningsplatsen" samlas stora skaror kring hans gravmonument. Det "tyska" monumentet föreställande Sankt Göran dräpande en "jude" har ersatts med en staty av den gyllene kalven och ett monument som hånar de godtrogna tyskarna och uppmanar folk att hjälpa de fattiga och betryckta judarna. "Tyskarna" tvingas betala "jude-skatt". Denna levereras till synagogan som, till skillnad från kyrkan, inte släpper någonting ifrån sig. Ett särskilt tukthus för antisemiter har inrättats. De intagna sitter på livstid. Färska gäss och "färska" "tyska" barn säljs. De senare slaktas inför sina förtvivlade mödrars åsyn. "Judarna" jublar och hyllar familjen Rothschild.

Entweder Oder presenterar alltså två framtidsscenarier, en utopi och en dystopi. Det är Bewers visioner av Berlin år 1950. Att det rör sig om framtidsbilder framgår bland annat av den tyske kejsarens ordningstal, III. När bilden trycktes regerade den, som det skulle visa sig, siste tyske kejsaren, Wilhelm II. Diptyken erbjuder en provkarta över merparten av de antisemitiska stereotyperna och föreställningarna. Skillnaderna mellan den och Ringströms teckning är stora, men det finns också likheter. Båda utgår från usurpationsmotivet och från en grundläggande motsatsställning och kontrast mellan "judiskt" och "tyskt" respektive "svenskt". Båda utnyttjar samma förrasligade konstruktion av "juden" och framställer "judarna" som ensidigt kommersiellt inriktade. Där upphör emellertid likheterna. Bewers diptyk har en hätskhet

BILD 5: Utsnitt ur Max Bowers Entweder Oder (1894).

och hatiskhet som saknas i Ringströms teckning. Den förra manar till handling, vilket den senare knappast gör. Skillnaden mellan de båda bilderna avspeglar skillnaden mellan den propagandistiska, handlingsinriktade antisemitismen och salongsantisemitismen, eller vardagsantisemitismen, den 'självklara', oreflekterade antisemitism, som sällan rymmer någon handlingskomponent.

Satir över nationalromantiken?

Det finns emellertid även en annan kontext Ringströms teckning kan läsas i. Carl Larsson skrev under arbetet med Gustav Vasa-målningen artikeln "Ett svenskt Pantheon", publicerad i *Ord & Bild* 1908. I artikeln föreslog Larsson att ett svenskt pantheon skulle byggas på en av högarna vid Gamla Uppsala. Till templet ville han flytta Fogelbergs skulpturer av Tor, Oden och Balder. Larsson relaterar Adam av Bremens skildring av det gamla "hednatemplet" och framhåller att "[f]ör mig och förmodligen också för dig, är denna ort fortfarande helig". Han fortsätter:

Låt oss här begrava våra stora döda! Vid stora nationella olyckor skola vi gå dit och bedja, vid stora nationella framgångar skola vi gå dit och jubla. *Minnets tempel* skall det heta, och lunden vi skola låta återuppväxa skall heta *Livets lund*. Och klockorna skola klämta och ringa i den gamla kyrkan; processioner skola tåga från ungdomens stad längs den Via Appia, jag tänker mig leda dit ut, förbi Milles' genialiska och mäktiga Sturemonument. Denna väg skall heta *Ungdomens väg*, ehuru den på båda sidor är prydd med de dödes vårdar... Ungdomens väg? Ja, ty om vi icke skola mera tro på döden, skola vi ännu mindre tro på ålderdomen: vi svenskar skola vara evigt unga.⁶

Det är inte otänkbart att Larssons artikel med dess grumliga symbolik inspirerat Ringström. Genom att förvandla den svenska konstens tempel till ett "judiskt" dito och framställa just de skulpturer Larsson ville flytta till sitt "svenska pantheon" som "judar" kunde han förlöjliga Larssons vurm för det fornnordiska och hans vision av ett svenskt Minnets tempel. Det intressanta är, om denna tolkning är riktig, att han just väljer att "profanera" den svenska konstens tempel genom att "judaisera" det. Oavsett vilken tolkning man väljer – de behöver inte utesluta varandra – är det uppenbart att Ringströms teckning skall läsas mot bakgrund av och betraktas som ett inlägg i den het-siga debatt om "svenskheten" som fördes decennierna kring sekelskiftet 1900. I denna debatt fick judarna allt som oftast kreera rollen som De Andra; när svensken blev "svensk" blev den inflyttade främling.

Noter

- 1 Raphael Samuel & Paul Thompson, *The Myths We Live By*, London & New York 1993, s. 1.
- 2 Lena Johannesson, "'Schene rariteten'". Antisemitisk bildagitation i svensk rabulistpress 1845–1860", i: Gunnar Broberg, Harald Runblom & Mattias Tydén (red.), *Judiskt liv i Norden*, Uppsala 1988, s. 180.
- 3 Se t.ex. Peter K. Klein, "'Jud dir kuckt der Spitzbub aus dem Gesicht!' Traditionen antisemitischer Bilderstereotypen oder die Physiognomie des 'Juden' als Konstrukt", i Helmut Gold &

- Georg Heberger (Hrsg), *Abgestempelt. Judenfeindliche Postkarten*, Frankfurt 1999, s. 43–78; Michaela Haibl, "Juden in der Bildpolemik. Vom antijüdischen zum antisemitischen Judenstereotyp in der populären Druckgraphik des 19. Jahrhunderts", i Helmut Gold & Georg Heberger (Hrsg), *Abgestempelt. Judenfeindliche Postkarten*, Frankfurt 1999, s. 79–98; George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, Oxford & New York 1996, passim; Sander L. Gilman, *The Jews Body*, New York & London 1991, passim samt bidragen i Julius H. Schoeps & Joachim Schlör (Hrsg), *Antisemitismus. Vorurteile und Mythen*, München & Zürich 1995.
- 4 Magdalena Ribbing, "Från Leja till NK", i: David Glück, Aron Neuman & Jacqueline Stare (red.), *Det judiska Stockholm*, Stockholm, 1998, s. 114–115; Cecilia Fredriksson, *Ett paradis för alla. EPA mellan folkhem och förförelse*, Stockholm, 1998, s. 40 f.; Fredric Bedoire, *Ett judiskt Europa. Kring uppkomsten av en modern arkitektur 1830–1930*, Stockholm, 1998, s. 44–46.
- 5 Bewers teckningar behandlas i John C. G. Röhl, *The Kaiser and his Court. Wilhelm II and the Government of Germany*, Cambridge 1994, s. 190 ff.
- 6 Citerad efter Karl Axel Arvidsson och Bo Lindvall, "Plats för freskomålning", i: Bo Lindvall (red.), *Carl Larsson och Nationalmuseum*, Stockholm, 1969, s. 135.

En utförligare version av föreliggande artikel är publicerad i *Historielärarnas Förenings Årsskrift* 2001.

Lena Ambjörn

Hälsovård och helhetssyn i medeltida medicin i islam

DEN EGNA HÄLSAN har alltid varit av central betydelse för människan. Människor har i alla tider försökt undvika att bli sjuka, och de som ändå har drabbats på ett livsavgörande sätt har varit beredda att ta till alla tänkbara medel och metoder för att bli återställda. Traditionella huskurer och teoretiskt baserad läkekonst av olika slag har existerat sida vid sida med tron på möjligheten av ett magiskt eller gudomligt ingripande.

I babylonisk medicin betraktades sjukdom som ett straff, utdömt av gudar och förmedlat av demoner, och försoningsoffer eller renlighetsriter blev då ett sätt att angripa sjukdomens verkliga orsak: den egna förbrytelsen mot gudarna. Man kunde också konsultera prästen, *āšipu*, för att han med besvärjelser, rök och anläggning av amuletter skulle driva ut demonerna. En tredje möjlighet var läkaren, *āšû*, (ofta samma person som prästen) som behandlade de kroppsliga yttringarna av demonernas verksamhet med diverse läkemedel.¹

Även den grekiska medicinen var pluralistisk. Rationell teoribildning samexisterade med tro på gudomliga och övernaturliga krafter, och uppfattningen att sjukdom var ett resultat av gudarnas intervention fanns också här. Utbrott av pest sågs ofta som ett uttryck för gudarnas missnöje, och för att dämpa deras vrede kunde man bygga tempel, hålla festivaler eller göra utfästelser av olika slag.² Den som blivit sjuk kunde välja mellan exorcister, präster, örtspecialister och läkare från olika skolor. Om varken huskurer eller läkarvård hjälpte kunde man söka sig till Asclepius-templen där man tillbringade natten och hoppades bli botad av läkeguden i sömnen.³

Såväl den formella grekiska medicinen som tron på sjukdom och bot genom övernaturligt ingripande levde vidare i kristendomen. Sekulär medicin accepterades allmänt, men som alternativ till detta kunde den sjuke hoppas på mirakulös bot genom tron på Jesus.⁴ Helgon och heliga platser antogs ha läkande krafter, och man kunde också äta Guds ord stämplade på tabletter.⁵

Att omgivning och livssituation påverkar hälsan betonas i de hippokratiska skrifterna, den heterogena skriftsamling som tillkom under 400–300-talet f.Kr. och utgör startpunkten för den västerländska medicinska traditionen. I hippokratisk medicin fästs stor vikt vid *diet* i vidaste bemärkelse: hela livsföringen, där kosthållningen utgör en viktig del, är av avgörande betydelse för hälsan. Hälsa definieras som balans mellan kroppsvätskor, och dietens syfte är först och främst profylaktiskt: genom en lämplig livsföring skulle man bevara den goda balansen och korrigera alla tendenser till obalans, dvs. ohälsa.⁶ En rad omgivande faktorer, som senare kom att kallas ”de sex sakerna”, ansågs påverka människan i hälsa och sjukdom: luft och miljö, mat och dryck, sömn och vakenhet, motion och vila, exkretion och retention, samt sinnes-tillstånd.⁷

De hippokratiska idéerna är basen för det humoralpatologiska systemet, som konstruerades av Galenos från Pergamon på 100-talet e.Kr., och som kom att påverka den västerländska medicinen fram till 1800-talet. I det galeniska systemet förklaras alla fysiologiska förlopp utifrån förhållandet mellan fyra kroppsvätskor (blod, slem, gul och svart galla), och de grundkvaliteter de representerar (varmt och kallt, torrt och fuktigt). Det får varken finnas för mycket eller för lite av någon av vätskorna, och blandningen (med ett annat ord *temperamentet*) skall vara så välbalanserad som möjligt. Hälsa (fysisk såväl som psykisk) definieras som balans mellan de fyra vätskorna, och hela omgivningen, kosthållningen, de dagliga vanorna och sinnesfriden – alla de sex sakerna – påverkar balansen. Den terapeutiska principen, central också i hippokratisk teori, är att korrigera obalans genom att behandla med det motsatta (allopatisk behandling): tömma ut överskott, fylla på när det är brist, värma det kalla, kyla det varma, fukta det uttorkade osv. Helst skulle man genom god kännedom om de fysiologiska förloppen försöka förutse tendenser till obalans och så långt som möjligt korrigera i förebyggande syfte. Att kunna ställa prognos var viktigt ur många synvinklar: en prognos som stämde talade till läkarens fördel som yrkesman, och att kunna förutse terapeutiska misslyckanden var ett sätt att gardera sig mot patientens och de anhörigas klagomål. Prognostisering var emellertid inte något oproblematiskt. Galenos själv klagade över att okunniga och vidskepliga människor jämförde teori-baserad förutsägelse med trollkonster.⁸

Det galeniska systemet kom att dominera medicinen i islam, och vikten av förebyggande åtgärder och av att ta hänsyn till ”de sex sakerna” som påverkar hälsotillståndet betonas i de arabiska teoretiska utläggningarna. I de grekiska teorier som araberna anammade ingick också element, som faller utanför vår tids kriterier för vad som kan betecknas som ”vetenskap”. Ockulta

egenskaper hos tingen, samband mellan medicin och stjärnornas konstellationer, och den i Aristoteles teorier grundade uppfattningen om ett samband mellan kroppsform och karaktäsegenskaper (fysiognomi), har genom historien haft sin plats även i kvalificerad medicinsk litteratur, och gränsen mellan magi och vetenskap förblir diffus – dvs. skiljer sig från vår uppfattning – också i den arabiska medicinska facklitteraturen.

Vid sidan av den formella medicinen fortlevde i islam också traditionell folkmedicin med utbredd tilltro till både goda och onda övernaturliga krafter. Med amuletter, magiska ord och listigt beteende försökte man lura de onda krafterna och skydda sig från sjukdom. Vedervärdiga mediciner användes för att driva ut demoner genom att göra fortsatt vistelse i kroppen outhärdlig. Inom folkmedicinen fanns också god kännedom om växter och animaliska substanser som kunde användas som läkemedel. Metoder som åderlåtning, koppning och användning av brännjárn var kända.⁹

Folkmedicinska föreställningar förvaltades också i form av den s.k. ”profetmedicinen”, *at-tibb an-nabawī*. Från 800-talet och framåt samlade man ihop det lilla som sägs i Koranen om hälso- och sjukvård, och allt som sagts om hur profeten Muhammed hade hanterat sjuka medarbetare, vad han hade sagt om hälsa, sjukdomar och möjliga botemedel och hur han hade svarat på frågor som på något sätt rörde det medicinska området. De här traditionssamlingarna var grunden till profetmedicinen som så småningom, på 1200–1300-talet, också fick en teoretisk ram. Profetmedicinsk teori formulerades inte av läkare, utan av jurister och historiker. Syftet med konstruktionen var att visa, att all medicinsk kunskap egentligen finns i Koranen och Sunna (berättelserna om profeten Muhammeds liv), och att det var profeten – inte Galenos – som var den verkliga medicinska auktoriteten. Humoralmedicinen var visserligen accepterad och betraktad som förtjänstfull, men den behövde kompletteras med profetens speciella kunskaper.¹⁰

Dessa bestod framför allt i insikter om demonernas roll som sjukdomsorsaker, och rekommendationer angående ”gudomliga medikamenter” som t.ex. bön och fasta.¹¹ Man hävdade uppfattningen att ”Galenos medicin förhåller sig till den gudomliga och profetiska medicinen så som folkmedicinen förhåller sig till Galenos medicin”.¹² Genom att förankra medicinen i religiös sanning försökte juristerna och traditionskännarna göra sig själva till medicinska experter och slå vakt om att den religiösa lagen tillämpades även inom medicinen. Profetmedicinen kunde emellertid aldrig på allvar konkurrera med den grekiska medicinen.

I den formella medicinen var Hippokrates och Galenos de stora auktoriteterna. Indiska medicinska verk översattes visserligen under sent 700-tal,

och indiska teorier tas upp jämte de grekiska i en arabisk encyklopedi skriven runt 850,¹³ men den grekiska medicinen tog snart överhanden. I likhet med Platon och Aristoteles hade Galenos tagit ställning för ett välordnat och ändamålsenligt kosmos, och vägrat acceptera atomisternas av slumpen styrda kaos. Galenos' system, där allt var ändamålsenligt planerat och optimalt konstruerat av (den gudomliga) Naturen, var förenligt med de monoteistiska religionerna och kunde framgångsrikt försvara sin position som vetenskapligt paradigm i såväl kristen som muslimsk kontext. Den grekiska medicinen förvaltades i Bysans och i kristna och pagana centra i Persien innan den kom att bli en del av islams kulturella sfär. I de stora medicinska encyklopedier och handböcker, som skrevs av Oribasius på 300-talet och Alexander av Tralles och Paulus av Aegina på 500- och 600-talen, förkortades Galenos ohanterligt omfattande produktion. Hans ofta repetitiva och ostrukturerade texter systematiserades, och hans idéer kompletterades också med andra medicinars. I undervisningssammanhang tolkades, kommenterades och förklarades hans utsagor tills den ursprungliga meningen fördunklades. I denna process utvecklades galenismen, en modifierad (förenklad, men också utbyggd) och systematiserad version av Galenos teorier.¹⁴

Den massiva översättningsrörelse som initierades och stöddes av de 'Abbasidiska kaliferna och pågick från slutet av 700-talet till slutet av 900-talet resulterade i att nästan all grekisk vetenskaplig litteratur översattes till syriska och arabiska.¹⁵ Medicinska böcker efterfrågades på ett tidigt stadium av makthavarna, och Ḥunayn Ibn Ishāq (808–873/877) och hans krets översatte under 800-talet så gott som hela Galenos produktion.¹⁶ De medicinska teoretikerna arbetade vidare i de bysantinska encyklopedisternas och kommentatorernas efterföljd. De sammanfattade, kompillerade, systematiserade och förklarade, och i likhet med Oribasius, Alexander och Paulus är det just som skickliga sammanställare de skall värderas.¹⁷

Att kritisera dem för bristande originalitet blir irrelevant eftersom nyskapande forskning definitivt inte var deras målsättning och inte heller skulle ha premierats av uppdragsgivarna. Under den intensiva receptionsperioden på 800-talet var uppdragsgivarna framför allt intresserade av vad de grekiska auktoriteterna egentligen sagt, dvs. av att gå tillbaka till källorna. De beställde översättningar av grekiska originaltexter, koncisa sammanfattningar av särskilt omfattande böcker, och sammanställningar av information rörande specifika ämnen, t.ex. en bestämd sjukdom eller en behandlingsmetod. Från och med 900-talet skrevs stora encyklopediska verk på arabiska.¹⁸

Höjdpunkten nåddes kring år 1000 med Ibn Sīna (lat. Avicenna, 980–1037). Hans *Qānūn*, i vilken hela medicinen presenteras i systematisk form och som

en del av den aristoteliska naturvetenskapen, fick ett enormt inflytande. I likhet med Galenos' och Hippokrates' böcker genererade Ibn Sinas verk under följande århundraden en mängd sammanfattningar och kommentarer.¹⁹

Vad gäller de yttre, praktiska förutsättningarna för medicinen i islam, så får man föreställa sig ett samhälle där en stor del av befolkningen var fattig och undernärdd, den förväntade livslängden kort och den sanitära standarden låg. Det var svårt att forsla bort avfall och ordna avlopp, parasiter frodades och risken för epidemiska sjukdomar var stor.²⁰

De läkemedel, kurer och ingrepp som kunde erbjudas var ofta förenade med biverkningar och svåra obehag, och dessutom inte särskilt effektiva. Sjukhus fanns i storstäderna från 900-talet och framåt (det första islamiska sjukhuset i modern mening byggdes i Bagdad ca 804), men sjukhusvård var inte den normala vårdformen.²¹

Till allra största delen sköttes de sjuka i hemmen med hjälp av huskurer och traditionella botemedel. Långt ifrån alla hade råd att konsultera en kompetent läkare och bekosta de föreskrivna läkemedlen. Ibn al-Ğazzār (*fl.* under 900-talet) skriver i sin bok *Medicin för Fattiga*:

Men jag såg att många fattiga och meddellösa människor inte kunde dra nytta av vare sig min bok eller andra läkares böcker om hur man bevarar de friskas hälsa och läker de sjukas åkommor, för de var fattiga och kunde inte få tag i de nödvändiga läkemedlen, dvs. mat, drycker och mediciner. Inte heller kunde de anlita en läkare som kände till den erforderliga kvantiteten och kvaliteten av ingredienserna.²²

Läkarnas kompetens växlade avsevärt. Det fanns ingen definierad läkarutbildning, utan man tillägnade sig yrket på olika sätt. De riktigt seriösa läste logik, geometri, aritmetik och musikteori (quadrivium-disciplinerna), och studerade Hippokrates och Galenos böcker för en lärare, medan andra lärde sig själva genom att läsa de böcker de ansåg sig ha nytta av. Flera mycket framstående medicinare var autodidakter. Yrket kunde också gå i arv inom familjen, från far till son.²³

Utbildningsvägarna och utbildningens innehåll och kvalitet var alltså varierande, och man vet fortfarande mycket lite om i vilken utsträckning det förekom någon klinisk undervisning eller praktisk träning. Det fanns ingen legitimation och ingen i praktiken fungerande kontroll över vad den enskilde praktikern kunde. Man etablerade sig helt enkelt som läkare och skaffade sig en kundkrets som vilken fri företagare som helst, och bland dem som sade sig representera yrket fanns allt från sofistikerade teoretiker, som kunde de medicinska auktoriteternas böcker utantill, till rena kvacksalvare som blan-

dade till värdelösa mediciner och utförde illusoriska operationer. Qusṭā Ibn Lūqā, som var en framstående galenistisk teoretiker i Bagdad och Samarra på 860-talet, nämner i sin bok om purgativa läkemedel en tablett som "charlatanerna och praktikerna bereder för 'de svaga', och behandlar vanligt folk och 'de svaga' med".²⁴

Verkningslösa läkemedel och fusk med falska ingredienser förekom bland såväl läkare som apotekare och råvaruhandlare eftersom de riktiga ingredienserna ofta var mycket dyra och svåra att få tag på. En av sultan Saladdins (*regn.* 1171–1193) livläkare, Hibatallāh Ibn Ġumay^c al-Isra³īlī, beklagar sig över att personer som knappt har läst en bok ger sig ut för att kunna behandla sjuka. Parfymerade och iförda eleganta dräkter nästlar de sig in hos de rika – via deras hustrur – genom att erbjuda frestande läkemedel mot impotens, barnlöshet och håravfall. De tränger sig ihärdigt på, fjäskar, berättar roliga historier och behandlar sina patienter med behagliga men värdelösa metoder. Sådana läkare är farligare än pesten, säger Ibn Ġumay^c, eftersom de varken kan eller har för avsikt att bota några sjukdomar. De kvalificerade medicinerna, fortsätter han, ogillar att en del välbärgade människor föredrar sådana läkare framför seriösa yrkesmän.²⁵

En kvalificerad medicinare hade en avancerad teori att arbeta efter, och många hälsovårdande och terapeutiska medel till sitt förfogande. Inom den hippokratisk-galeniska humoralmedicinen betonas vikten av att förebygga sjukdom genom att sköta balansen mellan de fyra kroppsvätskorna och vårda sin kropp noga så att balansen bibehålls. Enligt antikens ideal borde man vara ledig på dagarna för att enligt ett personligt utformat, minutiöst schema kunna sköta hälsan optimalt med lämplig gymnastik och motion, olika typer av massage, bad, rätt kost vid rätt tidpunkt, förströelse och vila. Trots ändrade samhällsförutsättningar, som gjorde det omöjligt och ointressant även för de mest välbärgade att ägna all sin tid åt att observera den egna hälsan, levde läran om den optimala hälsovården kvar i den medicinska litteraturen.²⁶

Råd om dagliga rutiner finns också i de arabiska texterna. Qusṭā Ibn Lūqās instruktioner till sin uppdragsgivare, en domare som lider av domningar i foten, är ett exempel på hur ett sådant personligt schema kunde vara utformat. Qusṭā säger:

Vad som skall göras kontinuerligt, varje dag, är att domaren börjar dagen med att ta en av dryckerna som vi beskrev i kapitlet om drycker: antingen absinth, irisdryck, honungsdryck med anis eller någon annan dryck beroende på i vilken utsträckning hans kropp behöver värmas eller kylas, och beroende på hur fylld eller ren magsäcken är och hur uppmjukad eller torr hans fysiska konstitution är. Sedan skall han sköta sina vardagliga plikter, och han ska rida och röra på sig. Han

behöver måttlig motion. När han kommer tillbaka från ridturen skall han omedelbart bada och hälla ljummet vatten över sig, men bara sitta en kort stund i karet. Sedan skall han stiga upp ur karet, tvätta huvudet, och gnida sin kropp med parfymerat kli. När han har klätt på sig skall han dricka varmt honungsvatten så att den (näring) han har smält blir vävnad, varpå det varma vattnet löser över-skottet och för ut det från kroppsdelarna i form av svett, urin och avföring. Han kommer sedan att somna och sova lätt tills rörelsen och värmen, som badet framkallat, avtar. När han vaknar skall han äta men avstå från att dricka vatten tills maten är helt mogen. Då först skall han dricka en liten mängd vatten, men inte mer. Sedan skall han sova tills maten är helt smält. När maten smält – vilket märks på tarmarnas tömningsansträngningar och på att magen känns lätt – skall han röra på sig lite, läsa eller göra något annat som behöver göras. Om han nu skulle bli törstig, skall han dricka en dryck med kvitten, eller honung och vinäger (oxymel) för att underlätta näringens passage och digestion. Om magen skulle vara helt tom på kvällen, och han känner oväntad hunger, skall han ta lite mandel och socker eller en kaka gjord på mandel och socker, eller kärnfria russin, eller lite bröd med fisklake, vinäger och olivolja. Sedan skall han sova. Han ska akta sig för att äta kött på kvällen.²⁷

Helt i enlighet med Hippokrates och Galenos uppehåller sig Qusṭā vid vikten av att äta rätt sorts mat vid rätt tidpunkt och att säkerställa en välfungerande matsmältning. I det hippokratisk-galeniska systemet betraktas kroppen som en så gott som omedelbar produkt av den mat man sätter i sig. Maten tuggas, bearbetas i magen, transporteras till levern där den omvandlas till blod och levervävnad. Blodet går sedan från levern via venerna till alla kroppens delar och omvandlas, genom assimilation, till den materia som de olika organen består av. Man blir alltså i bokstavlig mening vad man äter och maten tillmäts därför en kolossal betydelse när det gäller att påverka hälsa och sjukdom. Maten, som intas i förhållandevis stora mängder varje dag, betraktas som ett viktigare terapeutiskt medel än droger och råd om lämplig mat och dryck vid olika tillstånd är en självklar del i den galeniska medicinen. I den arabiska medicinska litteraturen är födoämnenas egenskaper och användning ett vanligt tema,²⁸ och de flesta medicinska texter innehåller anvisningar om lämplig kost. Det finns kostråd för alla: för den som vill leva länge, den som skall ut på en lång resa, den som lider av potensproblem, sömnlöshet, minnessvaghet, nervskador, melankoli, förstoppning, kolik, gikt osv.

Trots att man inom den hippokratisk-galeniska medicinen teoretiskt sett ställer sig skeptisk till droger – bl.a. eftersom det var svårt att ha kontroll över ingredienserna och eftersom droger kan ha biverkningar och vara svåra att dosera och styra – är den terapeutiska arsenalen stor: det finns piller, tabletter, pastor och pulver; dekokter och extrakt; oljor, omslag, krämer, salvor och liniment; lavemang, klyster och stolpiller.²⁹

Den arabiska litteraturen om terapeutiskt verksamma substanser och beredning av sammansatta läkemedel är omfattande. Med Dioscurides (*fl.* 65) som huvudkälla sammanställde man kataloger över *materia medica*, och bidrog väsentligt till utvecklingen av farmakognosin genom att tillföra en stor mängd nya läkemedelssubstanser.³⁰ För att hålla reda på vad de olika substanserna hette på persiska, syriska, grekiska och arabiska skrev man synonymlistor; och man gjorde också listor över substanser som kunde ersätta särskilt dyrbara och svåråtkomliga ingredienser.³¹

I apotekarböckerna, *agrabadin*, återges mängder med recept på hur man framställer komplexa läkemedel med massor av ingredienser.³² Kirurgiska ingrepp förordas inte av den hippokratisk-galeniska medicinen och den arabiska litteraturen i ämnet är sparsam.³³ Källan för det som skrivits är Paulus av Aegina.³⁴ Åderlåtning, däremot, som aldrig var särskilt viktigt som behandlingsmetod i de hippokratiska skrifterna, lyftes av Galenos fram som förstahandsåtgärd vid en mängd tillstånd som ansågs orsakade av att kroppen blivit överfull (t.ex. genom överdrivet ätande, brist på motion eller utebliven exkretion av slaggprodukter). I den arabiska medicinen behöll åderlåtningen sin position som ett effektivt terapeutiskt medel och flera arabiska böcker skrevs i ämnet. Praktiska anvisningar gavs också: den som utförde åderlätningar rekommenderades att hålla sina fingertoppar mjuka och känsliga, ofta öva fingrarnas känsel på betblast och hålla synen skarp genom intag av rensande läkemedel samt alltid arbeta i god belysning med väl vässade instrument.³⁵ Koppning och applikation av iglar var alternativ till åderlåtning. I en liten skrift om hur man botar glömska (som orsakas av ackumulation av flegma i bakre delen av hjärnan och som i likhet med alla nedsättningar av nervfunktion och intellektuell kapacitet räknas som en "kall" åkomma) påpekar Ibn al-Ğazzār värdet av att avstå från att äta kalla saftiga frukter, att istället intaga kryddad honungsdryck och värmande droger, olja in huvudet med väldoftande oljor och dra (värmande) blod till nacken genom att sätta koppglas där.³⁶

Traktaten avslutas med två specialtips: "Aṭ-Tabarī sade: 'om man tar en fågel³⁷ och hänger den på den glömske kommer han att erinra sig det han glömt.' Användbar mot glömska är också tranans hjärna. Frid; traktaten är avslutad, prisa Gud."³⁸

Om ingenting av det läkarna kunde erbjuda hjälpte – varken en modifierad livsföring, bättre miljö, rätt kost, in- och utvärtes läkemedel, åderlåtning, koppning eller magiska åtgärder – fanns det förstås ytterligare en utväg för den sjuke: förtröstan på Gud (*Allah*) som skapat såväl sjukdomarna som botemedlen.

Noter

- 1 För babylonisk medicin, se Dietlinde Goltz, "Studien zur altorientalischen Heilkunde. Therapie, Arzneibereitung, Rezeptstruktur", *Sudhoffs Archiv, Beihefte, Heft 16* (1974).
- 2 Se Vivian Nutton, "From Galen to Alexander", *Dumbarton Oaks Papers (DOP)* 38 (1984) [1-14], s. 8.
- 3 Se Vivian Nutton "Medicine in the Greek world, 800-50 BC", i *The Western Medical Tradition (WMT)*, Cambridge 1995, ss. 11f., 15f., och för Asclepiuskulten s. 37.
- 4 För kristendomen som läkereligionen per se och dess relation till sekulär medicin, se Owsei Temkin, *Hippocrates in a World of Pagans and Christians*. Även Nutton, "Galen to Alexander", s. 5.
- 5 Se Gary Vikan, "Art and Medicine", *DOP* 38 (1984) ss. 65-86; Barry Baldwin, "Beyond the House Call: Doctors in Early Byzantine History and Politics", *DOP* 38 (1984) ss. 16-20.
- 6 Se Ludwig Edelstein, *Ancient Medicine*, ss. 303-316; Nutton "Medicine in the Greek world", s. 26.
- 7 Se Luis García-Ballester, "On the Origin of the 'six non-natural things' in Galen", *Sudhoffs Archiv, Bh* 32 (1993) 105-115, s. 105.
- 8 Se *Galen on Prognosis*, red. tr. and comm. Vivian Nutton, CMG V.8.1, Berlin 1979, ss. 70/71.
- 9 För folkmedicinen, se Manfred Ullmann, *Islamic Medicine*, Edinburgh 1978.
- 10 För en diskussion om profetmedicinen, dess bakgrund, syfte och innehåll, se Irmeli Perho, *The Prophet's Medicine*, Helsingfors 1995.
- 11 Se Perho 1995, s. 145.
- 12 Se Manfred Ullmann, *Die Medizin in Islam*, Leiden 1970, s. 187; och Perho 1995, s. 83 med not 298.
- 13 Alī b. Sahl Rabban aṭ-Ṭabarīs. *Firdaws al-Ḥikma* eller *Višetens Paradis*. Denna encyklopedi var den första som skrevs på arabiska; den bygger på den syriska medicinska traditionen snarare än de grekiska originaltexter som gjordes tillgängliga genom översättningsrörelsen. Se Ullman *Medizin* s. 122.
- 14 För begreppet "galenism", se Owsei Temkin, *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy*, Ithaca 1973.
- 15 För översättningsrörelsens historiska bakgrund och drivkrafter, se Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture*, London 1998.
- 16 Se *Hunain Ibn Ishāq über die Syrischen und Arabischen Galen-Übersetzungen*, red. Gotthelf Bergsträßer, Leipzig 1925; Max Meyerhof, "New Light on Hunain Ibn Ishāq and his Period", *Isis* 8 (1926) 685-724.
- 17 För omvärdering av de bysantinska encyklopedisterna, se Nutton, "Galen to Alexander" och John Scarborough, "Early Byzantine Pharmacology", *DOP* 38 (1984) ss. 213-232.
- 18 Abū Bakr Muḥammad ibn Zakariyāʾ ar-Rāzī (Rhazes) är upphovsman till *Kitāb al-Ḥawī fi ṭ-ṭibb* (lat. *Liber Continens*) som utgörs av hans samlade medicinska anteckningar, utgivna efter hans död. Verket fyller 25 volymer. °Alī ibn al-°Abbās. al-Maḡūṣī (Haly Abbas) sammanställde under slutet av 900-talet det stora verket *Kitāb al-Malaki* (Den kungliga boken) för °Aḡūd ad-Daula (reg. 949-982). Boken blev uppskattad p.g.a. den systematiserade framställningen som gjorde den praktiskt användbar. Den översattes till latin 1080 och dess inflytande överträffas bara av Ibn Sīnas *Qānūn*.
- 19 Se Ullmann *Medizin* s. 154.
- 20 Se Lawrence I. Conrad, "The Arab-Islamic medical tradition" i *WMT* [93-138] ss. 126f.
- 21 *Ibid.* ss. 136f.
- 22 Citerat ur *Ibn al-Jazzār on sexual diseases and their treatment*. A critical edition of *Zād al-muṣāfir wa-ḡut al-ḥādīr*, book 6. Ed., tr. and comm. Gerrit Bos, London 1997, s. 9 (den svenska övers. är min).

- 23 Se Gary Leiser "Medical Education in Islamic Lands from the Seventh to the Fourteenth Century", *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 38 (1983) ss. 48–75.
- 24 Qusṭā ibn Lūqā, *K. fi l-adwiyā al-mushila wa l-^oilāġ bi l-ishāl*, manuskript Ayasofya 3724 fol. 85a. (Edition, översättning och kommentar av boken förbereds av mig.)
- 25 Se Max Meyerhof, "Sultan Saladin's Physician on the Transmission of Greek Medicine to the Arabs", *Bulletin of the History of Medicine* 18 (1945) [169–178], ss. 174f.
- 26 En översikt över dietetikens position från antiken och framåt finns i Edelstein *Ancient Medicine* ss. 303–316. Galenos diskuterar dagsscheman i *De Sanitate Tuenda* (Kühn VI 1–452; CMG V. 4. 2), boken finns i engelsk översättning av R. M. Green (*A translation of Galen's Hygiene*) Springfield Illinois 1951.
- 27 *Qusṭā ibn Lūqā On Numbness. A book on numbness, its kinds, causes and treatment according to the opinion of Galen and Hippocrates*. Ed. tr. and comm. Lena Ambjörn, Stockholm 2000, ss. 94/95f. (svenska övers. är min). Jfr Diokles' av Karystos schema som sammanfattas i Edelstein *Ancient Medicine* ss. 306f.
- 28 Se Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS), Leiden 1967–, band III, 1970, s. 438 för arabiska skrifter om näringsmedel (K. al-aġdiya).
- 29 För beredningsformer i arabisk farmaceutik, se Irene Fellmann, *Das Agrabādīn al-Qalānisī*, Beirut 1986.
- 30 Se *Dioscurides Triumphans*. Ein anonym arabischer Kommentar (Ende 12. Jahrh. N. Chr.) zur *Materia medica*. Arabischer Text nebst kommentierter deutscher Übersetzung herausgegeben von Albert Dietrich, Göttingen 1988; och *Die Ergänzung Ibn Ġulġul's zur Materia medica des Dioscurides*, Arabischer Text nebst kommentierter deutscher Übersetzung herausgegeben von Albert Dietrich, Göttingen 1993.
- 31 Se Ullmann *Medizin*, ss. 288–294.
- 32 För vidare ref., se Ullmann *Medizin*, ss. 295–311.
- 33 Se Ullmann *Medizin*, s. 149 (Albucasis) och s. 176 (Ibn al-Quff). Troligen sköttes kirurgiska ingrepp av en särskild yrkesgrupp som inte lämnat efter sig texter i samma utsträckning som de medicinska teoretikerna. Se Max Meyerhof, "La surveillance des professions médicales et para-médicales chez les arabes" i *Bulletin de l'Institut d'Égypte* 26 Kairo 1944 [119–134] s. 126.
- 34 Jfr *The Seven Books of Paulus Aeginata*, translated from the Greek with a commentary by Francis Adams. London 1844–1847, vol. III, bok V.
- 35 Se Max Meyerhof, "La surveillance des professions médicales et para-médicales chez les arabes", *Bulletin de l'Institut d'Égypte* 26 (1944) [119–134] s. 126.
- 36 Ibn al-Ġazzār *On Forgetfulness and its treatment*, red., tr. and comm. Gerrit Bos, London 1995, ss. 35ff
- 37 Upupa L., ar. *hudhud*.
- 38 Ibn al-Ġazzār *On Forgetfulness*, s. 36 (svenska övers. är min).

Martin Olin

Karolinerna, bildkonsten och den svenska identiteten

VID DEN TRETTONDE internationella kongressen för konsthistoria, som hölls i Stockholm i september 1933, ägnade man frågan om nationalkaraktär i konsten ett särskilt, inledande plenum. Parisprofessorn Marcel Aubert talade om gotikens franska särart och kongresskommitténs vice ordförande, A. E. Brinckmann från Berlinuniversitetet, behandlade den tyska 1700-talskonstens nationella karaktär. Uppgiften att utreda "Problemet med en svensk stil" hade fallit på Ragnar Josephson, professor i konsthistoria med konstteori vid Lunds universitet.

Josephson avvisar först tanken på någon form av nationell svensk stilprincip. Istället bygger han upp ett ganska försiktigt resonemang om klimatets och de naturligt förekommande byggnadsmaterialens – träets och granitens – betydelse för en svensk arkitekturtradition. Den centrala tesen i föreläsningen är att en svensk stil består i en sammansmältning av inhemska element med antikens och den klassiska traditionens formvärld. I sin egen samtid ser Josephson två nyckelfigurer som gett den nationella konsten en distinkt och enhetlig karaktär: Richard Bergh och Verner von Heidenstam. Heidenstam lyfts fram som den store inspiratören för konstnärerna i 1890-talsgenerationen. I skaldens konstsysn återfinns kravet på troheten mot det dubbla arvet:

... den högsta formen av sammansmältning av svenskt och klassiskt var i hans ögon karolinernas heroiska, märkvärdiga och oförglömliga historia. Han kunde ha tillagt att epokens arkitektur hade rest ett monument över dramat. I det uttrycks en stolt och våldsamt and i strikt romersk form. Stockholms slott är framförallt en hjältedikt i sten från Sveriges stormaktstid, i en på samma gång nordisk och klassisk stil.¹

Hos Bergh är det naturen som bär den nationella tematiken: vinternatten, de låga, skogsklädda bergen, furan som reser sig rak och stolt mot himlen. Den rakväxta tallen symboliserar i Berghs konst rättsinnighet, vilja, karaktär; den kan ge ett intryck av stelhets, men också av fri ande, menar Josephson. Här vill han trots allt se en princip, överförbar till andra fält: i den svenska kons-

ten finns ett slags ovilja mot vridna kroppar och slingrande linjer. Motståndet manifesterar sig exempelvis i medeltidens träskulptur, men också i senare bilder, ”från porträttet av Erik Dahlbergh målat av Ehrenstrahl och Karl XII av Krafft, ända till de fattiga och grovhuggna fiskare från Västkusten som Carl Wilhelmson avbildade på sina dukar”.²

Den svenska stormaktstiden var för det tidiga 1900-talets svenskar en epok med särskild laddning, estetiskt såväl som politiskt. Heidenstams och hans berättelser *Karolinernas* andel i fenomenet inom litteraturen skall inte underskattas, men intresset manifesterade sig på snart sagt alla områden. Strömningen fick inom arkitekturen karaktär av en nystil som gett namn åt perioden 1910–20: nationalromantiken.

Historiker talar ibland om *Karl XII-renässansen* för att beteckna den politiska rörelse som under 1910-talet var emot nedrustning, parlamentarism och kosmopolitism. Samlande händelser var Borggårdskrisen 1914 och Karl XII-jubileet 1918.³ Även om första världskriget till stor del raserade grunden för Karl XII:s symbolvärde fortsatte de svenska hjältekungarna att fascinera historiker och allmänhet, långt därefter.

David von Krafft, *Karl XII*

Karolinerna och den nationella identiteten

Arkitekten Agi Lindegren arbetade 1889–91 med inredning och renovering av flera rum på Drottningholms slott. Ett av dem var den så kallade Generalsalen, där den konstnärliga utsmyckningen består av ett helfigursporträtt av Karl XII, arton porträtt av hans generaler målade av David von Krafft och några bataljmålningar med motiv från det stora nordiska kriget. Den nya in-

Gustaf Cederström, *Slaget vid Narva*

redningen – mörkblå panel och guldgula detaljer – var en diskret pastisch på den karolinska tidens dekorativa stil. Lindegren avsåg att skapa en värdig och högstämt patriotisk inramning till generalsporträtten. Rummet var tänkt att spela mot en intilliggande sal där det viktigaste konstverket var ett paradporträtt av Oscar II; därmed skulle ett slags dynastisk-symbolisk relation mellan det oskarianska och det karolinska Sverige etableras.⁴

Arrangemanget fick önskad effekt. Konsthistoriker som behandlade den karolinska konsten gav galleriet påfallande stort utrymme. Uppenbarligen upplevde de rummet som en suggestiv miljö, väl lämpad för historiska reflektioner. August Hahr konstaterar att porträtten i Generalssalen sattes upp

... för att för långliga tider förhärliga minnet af den karolinska sagans hjältar... Bistra och allvarliga blicka karolinerna på oss. Deras ansikten bära spår av bataljernas svedande eld och bivackernas gnagande möda, men stolta och oböjda bära de ännu hufvudet högt trots nederlag och landets tryckande nöd.

Denna minnessal har en egendomlig tung stämning.⁵

Under andra världskrigets senare år utkom tre översikter av svensk konsthistoria, skrivna av respektive Axel Romdahl, Henrik Cornell och Andreas Lindblom. Nationell samling under yttre hot präglar i hög grad Romdahls och Lindbloms skrifter.

På sin hastiga promenad genom den svenska konsthistorien stannar Romdahl till i Generalssalen: ”Den lysande purpurn och cinnobern från Ehren-

strahls dukar har nu dämpats ned”, skriver han. ”De färger, som förhärskar i de bilder Krafft får att måla, bli vapenrockens mörkblå, kyllrets kallgula, harneskets svartgrå och det askgrå i allongeperukerna...Krafft...för oss i karolinernas sal på Drottningholm in i kretsen av bistra, krutstänkta generaler. Hård griper om värjan i sammanbitet trots, Armfelt skrider som en skugga grubblande över ett olycksöde.”⁶

Henrik Cornell stannar inte lika länge i Generalssalen i *Den svenska konstens historia*, men hinner ge en kort kommentar: ”Det är som om rikets olycksöden speglat sig i Kraffts produktion. Svart och grått bli en alltmer dominerande kombination och människouppfattningen mer individualiserad och kärv.”⁷ Den tredje översiktsförfattaren, Andreas Lindblom, uppehåller sig desto längre i rummet i sin *Sveriges konsthistoria från forntid till nutid*:

Där är Armfeldt [sic], över vars vemodiga ansikte vilar en skugga av det hemska öde som samma år – duken är signerad 1719 – drabbat hans armé i de jämtländska fjällen; här står Hård med spotsk min, typen av en soldat för vilken världsgåtans lösning sitter i värjspetsen, symbolen för det som gör karolinernas historia till saga.⁸

Galleriets karaktär av monument inspirerade till de andäktiga och högaktningfulla tolkningarna. Inställningen var till stor del en produkt av Heidenstams och hans efterföljares syn på karolinerna som tragiska hjältar i en nationell legend. Oscar Levertin, som i mycket stod Heidenstam nära men hade ett förflutet som radikal årtiotalist, hade tidigare beskrivit Kraffts karoliner i mindre värdsamma ordalag:

På äldre dagar förlorade Kraffts färg både saften och finheten, och vårdslösheten i modelleringen af lemmar och extremiteter ökades till det otillättna. Präglade långt mer af konstnärens skuggsidor än af hans ursprungliga, fina artistöga äro t.ex. de handtverksmässigt utförda karolinerna på Drottningholm, där karnatio-

David von Krafft, *Carl Gustaf Armfelt*

nen är rödbrusig och allt ansiktsuttryck och personligt lif borta. Kvar står endast en egendomlig stolt, förtärd stelhet, ett surmulet majestät, som talar om en förödd hjälteålder och en af bekymmer och maskinarbete utsliten konstnär.⁹

Hur kunde uppfattningarna om Kraffts officersporträtt variera i sådan grad? Svaret är att uppfattningen om den svenska konsten radikalt ändrades när nittiotalisternas historiesyn slog igenom också bland konsthistorikerna. Inhemsk traditioner och allt som var uttryck för en svensk nationalkaraktär och egenart kom att ses som värdefullt, medan importerade stilar och utländska konstnärer var främmande gods som borde rensas bort, eller i alla fall tonas ned. Karolinerna kom att uppfattas som de mest renodlade representanterna för det svenska sinnelaget. Den karolinska fältuniformen upphöjdes till symbol. Gustaf Cederström målade den, och i uppropet *Om svenskarnes lynne* (1896) kontrasterar Heidenstam den med utlandets förvekligade prål: ”Den svenska nationen liknar en vidtberest gammal världsman, hvilken varit med om allt och pröfvat allt. ... Han har förbluffat Vatikanen med sina hermeliner och silfverbjällror samt Versailles med sina elghudshandskar och kragstöflar.”¹⁰ I öppningen till *Löwensköldska ringen* (1925) beskriver Selma Lagerlöf ett porträtt av generalen Bengt Löwensköld, den gamle karolinerna som fått ringen i gåva av Karl XII. Den karolinska uniformen är återigen

Gustaf Cederström, *Karl XII:s likfärd*

tecknet för det ”enkla och allvarliga”, den dräkt som bäst passar den svenska folksjälen.

Det var en stor tavla, som gick från golv till tak, och vid första ögonkastet tyckte man, att det var självaste Karl den tolfte, som stod där i blå rock, stora sämskskinnshandskar och ofantliga kragstövlar, stadigt nersatta på det schackspelsrutade golvet, men då man kom närmare, såg man ju, att det var en helt annan sorts man. [...]

För övrigt, ju längre man betraktade porträttet, ju mer försonade man sig med utseendet. Man tyckte sig förstå, att sådana hade de krigare varit, som hade stått under kung Karls befäl och plöjt honom en fåra genom Polen och Ryssland. Det var inte bara äventyrare och hovkavaljerer, som hade följt honom, utan just sådana enkla och allvarliga karlar som han där på porträttet var det, som hade tyckt om honom och funnit, att han var en kung att leva och dö för.¹¹

Nittiotalisternas litterära skildringar av karolinerna (eller, som i Lagerlöfs fall, av ett karolinerporträtt) utgjorde viktiga undertexter när mellankrigstidens konsthistoriker beskrev och tolkade officersporträtt från Karl XII-epoken.

Konstgeografi

Så småningom började konsthistorikerna söka efter en *teoretisk* förklaring till varför just karolinerporträtten och vissa andra kulturyttringar var särskilt representativa för sin tillkomsttid och dess mentalitet – och varför de kändes så svenska. En sådan förklaring tillhandahölls av konstgeografen. Det var en under 1920- och 30-talen tongivande konstvetenskaplig tankemodell, enligt vilken vissa regionala eller nationella stildrag är oföränderliga över tid. En bakomliggande drivkraft var en strävan, bland annat i Tyskland och de skandinaviska länderna, att betona en självständighet mot utländskt – framför allt franskt – kulturellt inflytande.

Genom att fastställa de stildrag som präglar ett folks konstskapande erhåller man, enligt den konstgeografiska modellen, en uppsättning abstrakta principer som förklarar varför konsten i två länder under samma epok uppvisar olikheter. Men hur skall man definiera sådana drag? Den typ av mycket allmänt beskrivande adjektiv som måste användas för att exempelvis en kyrka, en skulptur och en målning från samma område skall kunna karaktäriseras med samma ord lämnar fältet fritt för villkorlighet och manipulation. Man kan konstatera att modellen ofta leder till att de verk man väljer ut till tolkning just är sådana på vilka ens egen tids föreställningar om nationalkaraktären låter sig projiceras.¹²

Gallerierna på Drottningholm – en ny tolkning

Svenska och utländska konstnärer arbetade från 1660-talet och framåt med att för änkedrottning Hedvig Eleonora på Drottningholm skapa några av den svenska barockens mest förtätade interiörer. Vid sekelskiftet 1700 avstannade emellertid arbetena. Slottets inredning var långt ifrån färdigställd när Karl XI:s yngsta dotter Ulrika Eleonora 1715 ärvde slottet. Inte heller under de följande decennierna fanns några ekonomiska möjligheter att slutföra inredningen av slottet, men åtminstone på ett plan kom Ulrika Eleonoras insatser att ligga i linje med den släktkära Hedvig Eleonoras intentioner: porträttsamlandet. Med bilder av framstående svenskar lät hon komplettera det existerande familjegalleriet, som nu växte till ett slags nationell porträttsamling.¹³

I slottets övre våning hängde tre stora porträttsviter: en med höga officerare som tjänat Karl XI, en med sonen Karl XII:s generaler och en tredje med medlemmar av det kungliga rådet. Rådsherrebilderna fyllde väggarna i Rikssalen, och i de två anslutande salarna mot sjösidan hängde generalsporträtten. Galleriet med Karl XI:s generaler hade ett annex på annat håll i slottet, i den nedre, norra drabant salen. Även om porträtten där hänger betydligt glesare, ger rummet idag ett intryck liknande det som frihetstidens porträttgallerier i övervåningen måste ha förmedlat: gyllenläder, dukar med perukförsedda karoliner, rader av stolar längs väggarna.

Karl XII:s generaler finns som diskuterats ovan kvar på Drottningholm, men porträtten av Karl XI:s generaler och rådsherrar är placerade på andra håll. Några av generalsporträtten hänger tillsammans på Karlberg, men det är svårt att där få en uppfattning av den ensembleverkan de bör ha haft på Drottningholm. En bild som reproduceras tas naturligtvis alltid ur sitt sammanhang, men i fallet med de karolinska porträttserierna är en sådan isolering särskilt missvisande. Anledningen är att karolinerporträttens effektivitet som bilder till mycket hög grad

David Klöcker Ehrenstrahl, *Axel Wachtmeister*

bygger på att de ses tillsammans med de andra målningarna i samma serie. De beställdes, utfördes och hängdes under denna förutsättning. De drag som för-
 enar dem – deras storlek, att modellerna bär likadan dräkt, att de har samma
 rang och ställning, det faktum att bilderna liknar varandra – är kalkylerade att
 förhöja effekten av en ensemblehängning. Det finns åtminstone två anled-
 ningar att betona den här aspekten. Dels förklarar den vissa skissartade drag
 hos målningarna, den summariska skildringen av landskapsbakgrunderna till
 exempel, dels är den estetiska effekten av de långa raderna av likadana gestal-
 ter, själva *upprepningen*, porträttseriernas verkliga motiv. Uniformitet, symme-
 tri och rytmisk upprepning var centrala komponenter i senbarockens syn på
 vad som var imponerande, välordnat och vackert. Berninis kolonnad kring
 Petersplatsen, Spegelgalleriet i Versailles och de ändlösa, majestätiskt enformi-
 ga alexandrinerna i tidens diktning är manifestationer av samma estetiska
 grundprincip.¹⁴

Porträtten av generalerna kan också associeras till officersyrkets professio-
 nalisering. Officerskåren började under 1600-talets slut att framträda som en
 yrkesgrupp, ett övernationellt kollektiv med en egen världsåskådning och he-
 derskodex. Bruket av uniform var en av 1600-talets många viktiga nyheter
 inom krigskonsten. Gustav Adolf och Mauritz av Oranien hade inlett refor-
 merna. Detaljerade reglementen, standardiserad utrustning och hård exercis
 – en annan ny uppfinning – omvandlade Europas arméer, som vid 1600-ta-
 lets början hade bestått av brokiga, odisciplinerade legokompanier under
 opålitliga kaptener, till de drillade, enhetligt uniformerade och lättmanöv-
 rade trupper som vid sekelslutet stod till Eugens, Marlboroughs och Karl
 XII:s förfogande. Dessa marscherade nu också i takt, en ytterligare innova-
 tion som speglar tidens fokusering vid disciplin och likformighet. Monarken
 uppfattades under 1600-talet alltmer som överbefälhavare och kungar som
 Ludvig XIII och Karl XI var passionerat intresserade av drill och ägnade av-
 sevärd tid åt träning och inspektion av soldater. Karl XI och Karl XII såg den
 militära uniformen som sin normalklädsel, något som skulle ha varit otänk-
 bart för exempelvis Gustav Vasa. Peruken, det som gör det svårast att upp-
 täcka det individuella i ett barockporträtt, var ett viktigt medel för att så
 långt som möjligt uppnå konformitet och undvika för stora personliga av-
 vikelser från idealet, både på livets scen och i konsten.

När Karl XI och Karl XII beställde porträtten av härens och administra-
 tionens ledare iförda den dagliga karolinska uniformen, respektive den fast-
 ställda riksrådsdräkten, var det för att i ett representativt sammanhang visa
 upp en likformighet och uniformitet som tiden såg som skön, rationell och
 tingens högsta ordning.

bygger på att de ses tillsammans med de andra målningarna i samma serie. De beställdes, utfördes och hängdes under denna förutsättning. De drag som för-
 enar dem – deras storlek, att modellerna bär likadan dräkt, att de har samma
 rang och ställning, det faktum att bilderna liknar varandra – är kalkylerade att
 förhöja effekten av en ensemblehängning. Det finns åtminstone två anled-
 ningar att betona den här aspekten. Dels förklarar den vissa skissartade drag
 hos målningarna, den summariska skildringen av landskapsbakgrunderna till
 exempel, dels är den estetiska effekten av de långa raderna av likadana gestal-
 ter, själva *upprepningen*, porträttseriernas verkliga motiv. Uniformitet, symme-
 tri och rytmisk upprepning var centrala komponenter i senbarockens syn på
 vad som var imponerande, välordnat och vackert. Berninis kolonnad kring
 Petersplatsen, Spegelgalleriet i Versailles och de ändlösa, majestätiskt enformi-
 ga alexandrinerna i tidens diktning är manifestationer av samma estetiska
 grundprincip.¹⁴

Porträtten av generalerna kan också associeras till officersyrkets profession-
 alisering. Officerskåren började under 1600-talets slut att framträda som en
 yrkesgrupp, ett övernationellt kollektiv med en egen världsåskådning och he-
 derskodex. Bruket av uniform var en av 1600-talets många viktiga nyheter
 inom krigskonsten. Gustav Adolf och Mauritz av Oranien hade inlett reform-
 erna. Detaljerade reglementen, standardiserad utrustning och hård exercis
 – en annan ny uppfinning – omvandlade Europas arméer, som vid 1600-ta-
 lets början hade bestått av brokiga, odisciplinerade legokompanier under
 opålitliga kaptener, till de drillade, enhetligt uniformerade och lättmanöv-
 rade trupper som vid sekelslutet stod till Eugens, Marlboroughs och Karl
 XII:s förfogande. Dessa marscherade nu också i takt, en ytterligare innova-
 tion som speglar tidens fokusering vid disciplin och likformighet. Monarken
 uppfattades under 1600-talet alltmer som överbefälhavare och kungar som
 Ludvig XIII och Karl XI var passionerat intresserade av drill och ägnade av-
 sevärd tid åt träning och inspektion av soldater. Karl XI och Karl XII såg den
 militära uniformen som sin normalklädsel, något som skulle ha varit otänk-
 bart för exempelvis Gustav Vasa. Peruken, det som gör det svårast att upp-
 täcka det individuella i ett barockporträtt, var ett viktigt medel för att så
 långt som möjligt uppnå konformitet och undvika för stora personliga av-
 vikelser från idealet, både på livets scen och i konsten.

När Karl XI och Karl XII beställde porträtten av härens och administra-
 tionens ledare iförda den dagliga karolinska uniformen, respektive den fast-
 ställda riksrådsdräkten, var det för att i ett representativt sammanhang visa
 upp en likformighet och uniformitet som tiden såg som skön, rationell och
 tingens högsta ordning.

Flera av generalerna ser onekligen bistra ut, och många av dem är avbildade utan försköning – feta, åldrade och ärrade. Men det grova och oputsade gäller långt ifrån alla. Självklart finns det ett stort avstånd mellan Largillières och Rigauds porträtt av Ludvig XIV:s hovmän och bilderna av Karl XI:s och Karl XII:s generaler. Men man måste komma ihåg att Versaillesstilen i det här skedet sågs som extrem, även om den kunde inspirera. Kraffts ideal fanns också på annat håll. Hans generaler ser överlag bistrare och mer högdragna ut än Ehrenstrahls, som kan dra litet på munnen. Ehrenstrahls förebilder var franska, medan Krafft var influerad av det engelska porträttmåleriet, där leendena var mer sällsynta. I det engelska militärporträttet hörde ett uttryck av kontrollerad ilska till konventionen. Det kopplades ihop med ett rättmätigt raseri riktat mot den som lyft vapen mot ett älskat fosterland.¹⁵

En viktig aspekt är alltså att *konventionen* för soldatporträtt föreskrev en helt annan grad av realism än vad som tilläts förekomma i andra. Den franske konstteoretikern Roger de Piles kodifierar 1708 de konventioner som styrde graden av realism för olika typer av modeller. Kön, ålder och samhällsställning var avgörande. I porträtt av kvinnor och yngre män uppmuntrar de Piles diskreta korrigeringar av naturens misstag, men för den mogna modellen av manligt kön är saken en annan:

Men för Hjälden och för dem som intar någon hög ställning i världen, eller som utmärker sig genom sin värdighet, sin dygd eller sina ädla karaktärsdrag, gäller att man omöjligt skulle kunna vara alltför exakt vid avbildandet av deras ansikten, om deras drag så vore sköna, eller om de vore vanskapta i det avseendet, för dessa typer av porträtt är sanna vittnesbörd som måste överlämnas åt eftervärlden, och i det perspektivet är allt i ett porträtt värdefullt, om allt i det är tillförlitligt.¹⁶

Karl XI beställde porträtten av sina kungliga råd och sina generaler omkring 1690. För ändamålet skapade Ehrenstrahl en porträttyp anpassad till den nya militärbyråkratins lojale och strängt arbetande idealädling. Under Karl XII:s tid levde formeln vidare och utvecklades genom de influenser som Krafft och hans skola fick från det samtida engelska porträttmåleriet. Men det var först efter enväldets fall som Ulrika Eleonora lät installera porträtten med faderns och broderns män på Drottningholm. Varför gjorde hon det?

Arrangemanget var tillbakablickande på flera sätt. Det var estetiskt gammalmodigt, men konservativt också politiskt. Syftet med renässansens och barockens porträttgallerier var ofta pedagogiskt. Ett porträtt gav en illustration av en historisk persons karaktär och kompletterade studiet av hans handlingar.¹⁷ I det karolinska porträttgalleriet frammanades minnet av Karl XI, Karl XII, deras trogna män och deras bedrifter. Där återkallade man det karolinska tidevarvets politiska framgångar och – i all synnerhet – kungliga

envälde. Tanken på ett återinfört envälde var inget som Ulrika Eleonora hade övergett. Anordnandet av ett karolinskt porträttgalleri kan ses som en protest mot ständernas makt och som en uppmaning till en besökare att besinna de exempel på föredömlig kungatrohet som klädde väggarna.

Ordnandet av det stora porträttgalleriet på Drottningholm svarade mot en tidstypisk impuls att visualisera hierarkier och att underordna det individuella till förmån för kollektiv identitet. Enformigheten var en eftersträvd estetisk effekt. Långa rader med snarlika, uniformsklädda officerare avporträtterade i enhetligt format vittnade om resurser, modernitet, subordination och behärskning. Idealerna i Ludvig XIV:s Europa var drillade, uniformerade arméer och en effektiv förvaltning. Porträttgallerierna på Drottningholm gestaltade i stram symmetri den rådande ordningen.

Noter

- 1 Ragnar Josephson, "Le problème d'un style suédois", *Actes du XIIIe congrès international d'histoire de l'art*. red. Johnny Roosval, Stockholm 1933, s. 68–69: "... et la perfection esthétique des oeuvres du sculpteur Sergel donnait à Heidenstam l'impression de quelque chose d'étranger. Mais la forme la plus haute de la fusion du suédois et du classique, était à ses yeux le drame héroïque, étrange, inoubliable, de l'épopée des Carolins. Il aurait pu ajouter que l'architecture de ce temps avait dressé le monument de ce drame. L'esprit violent et fier s'y est exprimé dans une forme strictement romaine. Le château de Stockholm est par excellence le poème héroïque en pierre, au style à la fois nordique et classique, de l'époque de la grandeur politique de la Suède."
- 2 Josephson, s. 70: "Elle se manifesta aussi dans l'art évolué des siècles postérieurs, depuis le portrait d'Erik Dahlbergh peint par Ehrenstrahl et celui de Charles XII dû au pinceau de Krafft, jusqu'aux pauvres et rudes pêcheurs de l'ouest de la Suède représentés sur ses toiles par Carl Wilhelmson."
- 3 Gunnar Artéus, "Svenskt och europeiskt i karolinsk arméstridstaktik", i *Tre Karlar: Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*. Red. Gudrun Ekstrand, (Livrustkammaren), Stockholm 1984, s. 53; Jan Lindegren, "Karl XII", i *Kungar och Krigare. Tre essäer om Karl X Gustav, Karl XI och Karl XII*. red. Anders Florén, Stellan Dahlgren & Jan Lindegren, Stockholm 1992, s. 154–60.
- 4 Britt-Inger Johansson, *I tidens stil. Arkitekten Agi Lindegrens liv och verk*. Stockholm 1997, s. 104–106.
- 5 August Hahr, *De svenska lustslotten*. Stockholm 1899, s. 166–67.
- 6 Axel L. Romdahl, *Konsten i Sverige*. Stockholm 1943, s. 131–32.
- 7 Henrik Cornell, *Den svenska konstens historia*. Stockholm 1944, s. 347.
- 8 Andreas Lindblom, *Sveriges konsthistoria från forntid till nutid*. Del II. Stockholm, 1944, Lindblom, s. 483–84.
- 9 Oscar Levantin, *Niclas Lafrensen d.y. och förbindelserna mellan svensk och fransk målarkonst på 1700-talet*. 2:a upplagan, Stockholm 1910 (1899), s. 46–47.
- 10 Verner von Heidenstam, "Om svenskarnes lynne", *Ord och Bild*, 5:e årg., 1896, s. 1.
- 11 Selma Lagerlöf, *Löwensköldska ringen*. Stockholm 1925, s. 6–8.
- 12 Lars Olof Larsson, "Nationalstil und Nationalismus in der Kunstgeschichte der zwanziger und dreissiger Jahre", i *Kategorien und Methoden der deutschen Kunstgeschichte 1900–1930*. red. L. Dittmann. Stuttgart 1985, s. 169–184.

- 13 Boo von Malmberg (red.), *Drottningholm. En konstabok från Nationalmuseum*. Stockholm 1966, s. 50.
- 14 Michael Roberts, *Essays in Swedish History*. London 1967, s. 206.
- 15 Desmond Shawe-Taylor, *The Georgians. Eighteenth-Century Portraiture and Society*. London 1990, s. 50.
- 16 Roger de Piles, *Cours de peinture par principes*. Paris 1708, s. 270: "Mais pour le Heros, & pour ceux qui tiennent quelque rang dans le monde, ou qui se font distinguer par leur dignitez, par leur vertus, ou par leurs grandes qualitez, on ne sçauroit apporter trop d'exactitude dans l'imitation de leur visage, soit que les parties s'y rencontrent belles, ou bien qu'elles y soient défectueuses; car ces sortes de Portraits sont des marques autentiques qui doivent être consacrées à la posterité, & dans cette vûë tout est precieux dans les Portraits, si tout y est fidelle."
- 17 Richard Wendorf, *The Elements of Life: Biography and Portrait-Painting in Stuart and Georgian England*. Oxford 1990, s. 7–12 och *passim*.

Olav Hammer

Enhvar sin egen guru

HUR KAN MAN som stiftare av en ny trosriktning göra sina läror trovärdiga och attraktiva? Eller för att formulera frågan drastiskt: hur blir man en framgångsrik guru? Fram till sent 1600-tal var den ideologiska ramen inom vilken man kunde skapa innovationer i stort sett given. Bibeln, så som denna tolkades av kyrkofäderna och de ledande kristna filosoferna, satte gränserna för det teologiska tänkandet. Aristoteles skrifter med tillhörande kommentarlitteratur var helt tongivande för den naturfilosofiska spekulatjonen. Den som ville föra fram en kontroversiell doktrin eller praktik gjorde bäst i att försäkra sina läsare om att man ytterst stod i samklang med denna dubbla auktoritet. Medeltidens och renässansens utövare av magiska ritualer brukade till exempel göra en tydlig distinktion mellan naturlig och demonisk magi, och placerade naturligtvis sin egen verksamhet på den naturliga magins sida.

Sextonhundralets vetenskapliga revolution och i synnerhet sjuttonhundralets upplysning startade en process som fortfarande pågår. För de flesta av dagens västeuropéer är Bibeln inte längre det självklara rättesnöret för vad som är korrekt tänkande. Kravet på rationalitet och överensstämmelse med vetenskapen har i grunden förändrat sätten att legitimera religiösa läror. Till och med de mest bokstavstroende samfundet har i varierande grad anpassat sig till den moderna tidens krav. En elit av bibeltrogna apologeter försvarar till exempel skapelseberättelsen i Första Moseboken genom att hävda att de vetenskapliga beläggen för att arterna skapats av en intelligent försyn är starkare än argumenten för Darwins evolutionsteori.

Vilka är vår egen tids mest typiska sätt att legitimera en religiös tradition, och i synnerhet en förhållandevis ny trosuppfattning? Tre uppsättningar argument har en särskilt stark ställning.

Det första av dessa sätt att argumentera är att vädja till traditionen. Vilken tradition man i det enskilda fallet appellerar till beror på vilken trosriktning man själv tillhör. En otraditionell kristen grupp kan vilja argumentera för att deras egna nyskapelser i själva verket utgör en återgång till Bibelns egentliga budskap. Mormonerna menar till exempel att deras läror utgör en återupprättad sann kristendom. En nyhinduisk rörelse med främst västerländska sympa-

tisörer som Transcendental Meditation (TM) kan förfäktat åsikten att man i själva verket undervisar i en lära med direkta rötter i den äldsta vediska tidens visdom. Esoteriska och ockulta grupper verkar ofta leva i en tidsuppfattning där guldåldersmyten fortsätter att spela en viktig roll. I tidernas begynnelse befolkades vår värld enligt denna berättelse av visa människor, som levde ett andligt liv i samklang med naturen. Enligt den egna tolkningen av historien är det dessa visa föregångares tankar som åter kommit till heders. Så ser till exempel teosofins och mycket av new age-tänkandets ockulta historieskrivning ut.

Det andra sättet är att hänvisa till vetenskapen. Få moderna religionsbildningar är helt avvisande till det moderna projektets rationalism och vetenskapsoptimism. Ofta framförs tanken att det egna tankegodset utgör just en vetenskap, om än en andligare form än den gängse. TM och antroposofin skiljer sig från varandra på snart sagt alla punkter. Utom på en: båda rörelser hävdar att deras egna världsåskådningar utgör en vetenskap och inte en religion. Andra religiösa rörelser kan med en viss nyansförskjutning mena att det de sysslar med står i samklang med den senaste naturvetenskapen. Sjuttioalets new age-rörelse inspirerades bland annat av Fritjof Capras bok *Fysikens Tao*, i vilken författaren drog vittgående och suggestiva paralleller mellan österländskt tänkande och kvantmekanik.

Men viktigast av allt är ändå det tredje sättet att argumentera, nämligen uppmaningen att lita på erfarenheten. Erfarenheten har till och med en så stor övertygande kraft att nyandliga böcker till stor del kan bestå av rapporter om andra människors upplevelser.

I många fall, säkert de flesta, är det helt oproblemiskt att lita på det man ser, hör och upplever. Om så inte vore fallet, skulle det vara hart när omöjligt att orientera sig i vardagen. En av de senaste få decenniernas stora insikter inom den kognitiva psykologin är dock att vi kan ta fel, att vi gör det förvånansvärt ofta, och att vi gör det på ett systematiskt sätt. Trots att vi verkar närmast vara förprogrammerade för att lita på det våra sinnen vittnar om, finns det stora osäkerhetsfaktorer i vår uppfattningsförmåga. Åtskilligt av den moderna människans religiositet bygger på det gränsländ av upplevelser som vi har sådana inbyggda svårigheter att bedöma, och där en andlig tolkning kan kännas som ett rimligt alternativ.

Vilka upplevelser är människor mest benägna att sortera in i en religiös förståelseram? Svaret beror till stor del på den kultur i vilken man lever. I många religiösa kulturer finns det implicita normer för vilka erfarenheter som skall anses bättre och mera korrekta än andra. I en modern, västerländsk monoteistisk kontext har upplevelsen av något slags gudomlig närvaro kommit att ses som den högsta formen av religiös erfarenhet. Det kan därför vara

nyttigt att erinra sig att denna typ av normativt högt värderad erfarenhet bara utgör en liten del av den uppsättning upplevelser som de berörda människorna själva tolkar som del av en översinnlig verklighet. Med övergången från en kristen enhetskultur till ett mera pluralistiskt samhälle, har de flesta människor åtminstone andrahandskunskaper om att det finns ett brett spektrum av sådana erfarenheter. Men protestantismens normativa arv sitter kvar. Av anledningar som inte alltid är helt lätta att försvara i sakliga termer kvarstår hos många av oss en känsla av att det är ett uttryck för en mera genuin religiositet för en katolik på en pilgrimsort att få en vision av jungfru Maria än för en UFO-troende i Kalifornien att få en vision av en utomjording.

Om man försöker frigöra sig från denna djupt rotade värdering av vilka upplevelser som "egentligen" är religiösa, inser man att spektrumet av erfarenheter som människor i praktiken förstått i religiösa termer är oerhört brett. Drömmar har till exempel tillmätts profetisk betydelse. Olika traditioner i vår egen del av världen har uppfattat märkliga sammanträffanden, besvarade böner, till synes mirakulösa tillfrisknanden och möten med andar som en del av den religiösa repertoaren. Och som i exemplet med den kaliforniske UFO-entusiasten, kan till och med upplevelsen av att ha fått budskap från varelser från yttre rymden tolkas i termer som man lätt kan klassa som religiösa. Till och med helt alldagliga erfarenheter kan tolkas i andliga termer av den som upplever dem. Det som en utomstående betraktare förstår som naturliga skeenden som planeternas färd över stjärnhimlen, molnformationer eller slumpmässiga sammanträffanden, kan av den som tror på omen tolkas som tecken från en högre verklighet.

Den slutsats man kan dra är att det inte är själva *upplevelsen* utan *tolkningen* som är religiös. Det betyder i sin tur att precis vilken erfarenhet som helst kan tolkas i religiösa termer, förutsatt att tolkningsramen är tillräckligt generös. För att förstå hur en hänvisning till egna eller andras upplevelser kan användas för att försvara religiösa system, behöver man alltså förstå hur själva tolkningsramarna skapas.

Upplevelser är inte försedda med någon självklar tolkning. Michael Shermer, medlem i en av USA:s föreningar för skeptiska rationalister, berättar hur han själv har upplevt att han kidnappades av hotfulla utomjordiska varelser.¹ Men i motsättning till människor som anammar amerikansk populärkultur, tror Shermer själv inte på att UFO:n är farkoster från yttre rymden, än mindre att människor förs bort av rymdfarkosternas besättningar. Han analyserade därför senare sin skrämmande upplevelse i helt och hållet rationalistiska termer. Upplevelsen ägde rum efter en fysiskt och mentalt oerhört krävande långdistanstävling för cyklist: man cyklar från kust till kust på minsta möjliga tid,

vilket innebär flera dygns extrem ansträngning med ett absolut minimum av sömn. Shermer hade efter tre och ett halvt dygn kollapsat i ett tillstånd av fullständig utmattning. I hans feberliknande hallucinatoriska tillstånd uppfattade han sitt team, som då tagit hand om honom, som skräckinjagande varelser med bara halvt mänskliga ansiktsdrag. Shermer kände naturligtvis väl till hur filmer och teveprogram porträtterar varelser från yttre rymden, och hans upplevelse formades, utan att han vid tillfället var medveten om det, efter den bild av rymdvarelser som han hade fått ur en teveserie från sextiotalet.

Den tolkningsprocess som sker i ett sådant läge är en extrem variant av vad vi alla kan vara med om. En utlösande faktor (i Shermers fall sjukvårdspersonalens ingrepp) tolkas på grund av kognitiva faktorer (utmattning) i kulturellt förutbestämda riktningar (UFO-folklorens inverkan). Och naturligtvis kan vi alla behöva tolka mångtydiga stimuli även i tillstånd där vi fungerar optimalt. En mörk skugga på marken i skogen behöver tolkas för att avgöra om det handlar om en orm eller en trädrot. En kontur mot fönstret i mitt sovrum kan vara en inkräktare, ett spöke eller min upphängda morgonrock. Varje visuellt stimulus kan alltså tolkas på otaliga sätt. Minnet stabiliserar därefter snabbt det man har varit med om. I stället för att komma ihåg att man har sett en mörk siluett, famlat i några sekunder efter en förklaring och sedan bestämt sig för att det är ett spöke, har man blixtnsnabbt skapat en mycket enklare berättelse enligt vilken man helt enkelt ”sett ett spöke”.

Religiösa upplevelser är företrädesvis tolkningar av udda skeenden, stimuli som är svåra för den enskilda människan att placera in i en färdig ram. Rutinen gör att jag inte behöver göra någon som helst ansträngning för att förstå att jag just nu sitter vid min dator och skriver. Men om jag blir avbruten av ett plötsligt och oväntat ljud, sätter min hjärna igång att på högvarv ta ställning till vad som hänt: är det en dörr som öppnats, datorn som hotar att gå sönder, eller ett ljud inifrån grannens lägenhet?

Varför väljer man en viss tolkning framför en annan? Vad får just mig att konsekvent välja naturalistiska hypoteser, medan andra lever i en värld där förebud, omen och ockulta tecken från kosmos ingår i vardagen? Den enskilda mest betydelsefulla faktor som predisponerar vissa individer att tolka det de upplever i en ”andlig” snarare än alldaglig riktning, är den uppfattning om det övernaturliga som de redan tidigare har. Inte oväntat är till exempel åtskilligt fler personer som redan från början är positivt inställda till förekomsten av övernaturliga fenomen också övertygade om att en viss händelse de själva är med om är oförklarlig ur ett naturalistiskt perspektiv och därför måste ha en andlig tolkning. De flesta människor med en religiös livshållning umgås dessutom i sociala nätverk där andra personer bekräftar deras

religiöst predisponerande åsikter. Om ens egna åsikter sammanfaller med så gott som hela samhällets, är den bekräftande effekten självfallet ännu starkare. Om man exempelvis lever i en kultur där snart sagt alla tror att det är möjligt för döda att väckas mirakulöst till liv, är det sannolikt att några individer kommer att förklara att de personligen har varit vittne till sådana händelser. Människor i deras omgivning kommer utan större invändningar att acceptera att vittnesmålet är sant.

Studier av visioner, det må vara av jungfru Maria eller av UFO-besättningar, visar hur en hel process av upplevelse och tolkning är involverad. Någon eller några individer som har en djup förankring i en religiös gemenskap ser något som går att tolka som en människoliknande kontur. Upplevelsen återges för andra personer i bekantskapskretsen, som har en färdig tolkningsmall. I en katolsk kultur "vet" man att det är Maria som visat sig, i en by i Afrika "vet" man att förfädernas andar är involverade, en UFO-intresserad grupp i Arizona kan med samma grad av självklarhet ta till science fiction-inspirerade uppfattningar om rymdvarer. Detaljerna i berättelsen anpassas därefter för att stämma med de föreställningar man inom lokalsamhället eller den egna gruppen har om denna varelses utseende och beteende. I stället för att bara ha sett en vag kontur, blir de katolska visionärerna allt mer övertygade om att de sett en ung kvinna med sorgset ansikte. Man kommer tydligt ihåg hur de klarblå ögonen strålade, hur hennes kläder rörde sig i vinden och att hon innan hon åter försvann hade ett trösterikt budskap att framföra. När de som haft upplevelsen på detta sätt bekräftar att synen passade med förväntningarna, uppmuntras de. Om de för fram element som inte passar in i mallen, nonchaleras eller bortförklaras dessa detaljer. Den ursprungliga berättelsen försvinner snart, skymd bakom den gemensamt konstruerade förståelsen av vad som egentligen ägt rum.

Det är alltså tydligt att kognitiva faktorer bara förklarar en del av den religiösa tolkningsberedskapen. Sociala faktorer är utomordentligt viktiga för att leda in de spekulationer man har kring sina egna eller andras erfarenheter i en bestämd riktning. Genom att dela med oss av våra erfarenheter, får vi en respons som gör att vi bekräftar eller modifierar våra åsikter om vad vi egentligen varit med om. Men berättelser har ett förledande drag: de har både en refererande och en konstruerande sida. Den refererande aspekten i berättelser återger, så gott som våra kognitiva förmågor tillåter, det som ägt rum. Den konstruerande aspekten är den som aktivt formar våra förväntningar om hur händelserna förlöpt. Religiösa berättelser ger lyssnare (och läsare) möjligheten att dra paralleller mellan den underliggande världsbilden och de egna erfarenheterna. Komplexa och mångtydiga skeenden som inte har någon specifik innebörd i sig får en sammanhängande narrativ form och tolkas implicit i de ter-

mer som den lokalt accepterade förklaringsmodellen tillhandahåller. Att den konstruktiva sidan av berättelser är så framgångsrik beror inte minst på berättelsers mystifierande egenskaper. Det finns god anledning att anta att vår vardagliga förståelse av hur sinnen, minnet och språket fungerar gör att vi utan vidare inser att våra berättelser om det vi upplevt har refererande aspekter. Däremot kan det strida tvärt mot vår intuition att påstå att dessa berättelser också är med om att konstruera vår verklighet. Det är knappast förvånande att de så ofta tolkas som en enkel återgivning av vad som faktiskt har inträffat.

Religiösa berättelser, inte minst religiös litteratur, tillhandahåller övergripande tolkningsmallar med vars hjälp de egna upplevelserna kan förklaras. Minnet av upplevelserna smälter samman med det man har tagit till sig ur de beskrivningar man är förtrogen med. Och så har den kunskapsteoretiska rundgången cementerats: Erfarenheten av jungfru Maria struktureras av de berättelser man känner till om hennes utseende och beteende. De traditionella berättelsernas trovärdighet styrks i sin tur i de troendes ögon genom de visioner som de religiöst mest begåvade medlemmarna i det egna samfundet har haft. Praxis och doktrin bekräftar därmed varandra.

Mycket religiöst tänkande verkar alltså vägledas av en pragmatisk kunskapssyn, där inre tillstånd och upplevelser förstås som en direkt återspeglning av den underliggande verkligheten. Det är en kunskapssyn som ligger nära den som i filosofisk litteratur brukar karakteriseras med det föga smickrande epitetet "naiv realism". Vår samtid är oåterkalleligt präglad av upplysningsprojektets kritiska rationalism. Medan en vision av en ande hade ansetts som en fullständigt rimlig händelse för några hundra år sedan, riskerar man idag att betraktas med ett visst mått av skepsis. Skillnaden mellan upplysningsprojektets kritiska rationalism och den oreflekterade realismen, är att den kritiska kunskapssynen har utvecklats under flera hundra år i en medveten ansträngning att motverka de tendenser inom oss som leder till naiva tolkningar av verkligheten. Men det är viktigt att komma ihåg att även de mest exotiska religiösa rörelsernas sympatisörer inte formar sin världsbild därför att de är irrationella, utan för att de utan samma motstånd som många andra faller i de kognitiva och socialpsykologiska fällor som vi alla av evolutionen är programmerade att hamna i. Ännu mindre handlar det om en blind auktoritetstro. Genom att förlita sig på sina egna upplevelser försöker varje andligt sinnad människa i vår individualistiska tidsålder att bli sin egen guru.

Not

1 Michael Shermer, *Why People Believe Weird Things*. New York 1997, s. 88 ff.

Camilla Bardel

Så kan det gå till när svenskar lär sig italienska

Inledning

ANDRASPRÅKSFORSKNING ÄR benämningen på forskning kring språk som man lär sig senare i livet än modersmålet. I den här artikeln sammanfattas resultaten från en avhandling som handlar om hur italienska lärs in som andraspråk (L2) av vuxna och gymnasie-studerande med svenska som modersmål.¹ Även om forskningsområdet generellt kallas andraspråksforskning har man på senare tid börjat reflektera över att andraspråksinläring i många fall egentligen är tredje- eller fjärdespråksinläring.² Det finns flera hypoteser om att tidigare inläring av ett L2 kan spela en roll vid inläringen av ett tredje eller fjärde språk (L3, L4) etc. Detta synsätt kan med fördel appliceras på en studie av hur svenskar lär sig italienska, eftersom de s.k. inlärnarna i dylika fall oftast redan lärt sig engelska och franska, tyska eller något annat språk i skolan.³

L2-forskningen har vuxit fram i USA och Europa under senare hälften av 1900-talet. Sedan 1980-talet sysslar en italiensk forskargrupp vid universitetet i Pavia med att kartlägga inläringen av italienska hos immigranter i landet.⁴ Detta är dock den första studien som rör inläring av italienska som L2 hos personer med svenska som modersmål.

Hur lär sig då svenskar italienska? Är det så att svensktalandes L2-italienska skiljer sig från andra inlärares? Som vi ska se finns det vissa drag i inlärspråket som återfinns allmänt i L2-italienska, oavsett inlärares modersmål. Detta gäller t.ex. inläringen av olika tempus. Men det finns också interferenser, eller s.k. *transfer* från modersmålet. Transfer kan förekomma inom olika språkliga domäner, den kan vara t.ex. fonologisk, lexikal eller grammatisk. Vi ska i det följande se exempel på grammatisk transfer i en struktur som inte är likadan i svenskan och i italienskan, nämligen negationens placering i förhållande till verbet i en sats. Det är också allmänt accepterat inom forskningen att det även finns en viss grad av språklig variation bland inlärare med samma modersmål. Framför allt varierar takten i vilken man lär sig

ett språk. Man skulle kunna tro att det går snabbt och lätt att lära sig ett språk bara för att man bor i landet där det talas, men så är inte alltid fallet. Det beror på motivation, behov, öppenhet, inställningen man har till landet, språket och dess talare. Som redan har antytts verkar det också som om kännedom om andra främmande språk spelar en viss roll för hur inläringen går till och att detta är en faktor som kan skilja inlärarna åt, även om de har samma modersmål.

Data

Informanterna, dvs. de inlärare som berörs i den här studien, är först och främst en grupp vuxna (7 personer i åldrarna 32–37) som lär sig italienska. Det rör sig om anställda vid ett par företag i Lund som flyttat till Italien för att arbeta där, samt deras medföljande makar. Studien av den här gruppen är longitudinell, vilket innebär att informanterna spelades in flera gånger under en längre period. Deras muntliga produktion, som analyseras i avhandlingen, är inspelad dels innan de flyttade från Sverige, efter att de hade gått en kort kurs i italienska, och dels senare under vistelsen i Italien. Materialet är utskrivet enligt speciella transkriptionsnormer.⁵ På ett senare stadium kompletterades den longitudinella studien med en transversal studie – en engångsinspelning av elever i en gymnasieklass vid Agardhgymnasiet i Lund.

Utvecklingsperspektivet

Alla som i vuxen ålder har lärt sig ett främmande språk vet att det i början är svårt att formulera mer än ett par ord i taget. Man vet vad man vill säga, men det är svårt att hitta de rätta orden och att få till strukturen på meningarna, att böja orden rätt och sätta dem i rätt ordning.

Men en svensk som bosätter sig i Italien är tvungen att försöka tala italienska för alla italienare kan inte engelska. Som nybörjare använder man korta meningar som man sätter ihop enligt mycket enkla principer. Man lär sig också mer eller mindre utantill vissa fraser som man kan ta till i olika situationer. Det är ofta så att man förstår mer än vad man själv kan uttrycka och i samtal kanske man mest svarar *ja* och *nej* i början, som Karl (*KAR), en svensk ingenjör som hade läst italienska ca 50 timmar vid tillfället för inspelningen som återges i exempel (1).

- (1) *PIE: è difficile?
 'är det svårt?'
 *KAR: no.
 'nej'
 *PIE: non è difficile # e la tua famiglia non sono contenti che vai in Italia.
 'det är inte svårt... och din familj, dom är inte så glada att du ska flytta till Ita-
 lien'
 *KAR: no.
 'nej'
 (Karl, 6 månader i Italien)⁶

Språket utvecklas så småningom enligt vissa generella utvecklingsgångar, där inläraren går igenom olika stadier. Det mest utforskade stadiet, som inläraren når ganska snabbt, och där utvecklingen ibland också avstannar, kallas *basvarietet*.⁷ Det är en nivå där inlärarspråket i princip saknar grammatisk form och mest bygger på semantiska och pragmatiska resurser. När det gäller italienskan, som har en rik morfologi, börjar en del grammatiska fenomen dock utvecklas redan i basvarieteteten.

Mycket tyder på att alla inlärare följer en liknande utveckling via de olika stadierna, relativt oberoende av inlärningssituationen. Man kan säga att de går från ett väldigt enkelt språkligt system till mer komplexa och förfinade system som mer och mer liknar målspråket, dvs. det som talas av de infödda talarna.⁸ På mer avancerade stadier utvecklas grammatiken allt mer, framför allt med hjälp av *inputen* (det språk man hör talas), men som vi ska se är det också med hjälp av kännedomen om tidigare inlärd språk som man konstruerar alltmer komplexa meningar. När det gäller grammatisk transfer finns det olika synsätt på när i utvecklingen denna är som starkast, men det är rimligt att anta att den slår igenom i ett senare stadium än basvarieteteten, när grammatiken börjar utvecklas mera.⁹

Verbsystemet

En aspekt som studerats mycket inom italiensk språkinlärningsforskning, just ur perspektivet med inlärarvarieteteter, är verbsystemet. De italienska verbformerna är många och de kan vara svåra att lära sig även om man bor i landet och lär sig språket där. Det kan ta över ett år innan man kan använda bara presensformerna felfritt, även om takten givetvis varierar individer emellan. I italienskan har varje finit verbform en personändelse som kongruerar med subjektet. Även om man har lärt sig vilka formerna är, och kanske kan använda dem om man får tänka efter, så blir det ofta fel i talsituationen.¹⁰ En verbform som används mycket i tidig L2-italienska, även i stället för andra

former, är den som i målspråket gäller för tredje person singular. Den kallas *basform* eller *defaultform*. I exempel (2) ser vi hur Linda (*LIN) använder just denna basform (*parla*, dvs. tredje person singular, i stället för *parlo*, första person singular) i en inspelning efter två månaders vistelse i Italien:

- (2) *CAM: hmm come [/] cosa pensi della lingua italiana, è difficile o facile?
'vad tycker du om italienskan, är det svårt eller lätt?'
*LIN: hmm eh # tutti e due, i verbi è difficile.
'hmm, både och, verben är (3 p s.) svårt'
*CAM: mmhm.
*LIN: ma adesso **parla** sempre eh presente o poco a [/] poco passato prossimo anche +...
'men nu talar (3 p s.) bara presens eller lite passato prossimo, även...'
*LIN: +, imperfetto e niente futuro [=!ride].
'... imperfekt och inget futurum'
(Linda, 2 månader i Italien)

Linda har en god uppfattning om sin egen inläring, som stämmer väl överens med de resultat forskarna har kommit fram till. Italienskans tempus lärs nämligen in enligt följande utvecklingsgång:

*Presens > passato prossimo > imperfekt > futurum > konditionalis > konjunktiv.*¹¹

Tempusformerna dyker upp i inlärarspråket i en viss kronologisk följd, men det är inte alltid de används på samma sätt som i målspråket. I exempel (3) ser vi hur Karl använder perfekt particip av verbet *tornare* (*tornata*) i stället för första person singular (*torno*).

- (3) *PIE: in macchina, sì, e dopo il lavoro cosa fai?
'med bil, ja, och vad gör du efter jobbet?'
*KAR: eeh ritorna() [/] **tornata** a casa e mangia().
'eeh återvänd... kommit hem och ät...'
(Karl, 0 månader i Italien)

Så småningom blir inlärarnas yttranden alltmer komplexa och mer lika italienernas italienska. Personformerna faller på plats och fler tempus används, som i exempel (4) där Linda, efter ett år i Italien, använder två av italienskans tempus för förfluten tid, *passato prossimo* och *imperfetto*, på ett målpråksenligt sätt.

- (4) *LIN: **ha giocato** con gli altri [/] gli altri a() [/] gli altri bambini # e dopo sei giorni **siamo andati** la casa # senza sapere lei **aveva** salmonella [...]
'hon lekte med de andra barnen... och efter sex dagar åkte vi hem... utan att veta (att) hon hade salmonella [...]'
(Linda, 1 år i Italien)

Negationen

Det finns dock vissa områden av inlärarespråket som är präglade av mer variation mellan individer. Ett sådant område är satsnegationen.

Negationen är grundläggande i allt mänskligt språk. Den har flera funktioner, som grovt sett kan indelas i en polemisk-interaktiv och en deskriptiv funktion.¹² Man behöver negationen för att kunna säga emot den man talar med, men man behöver den också för att beskriva hur saker och ting är, och inte är. Det är därför naturligt att man hittar negativa yttranden redan på ett tidigt stadium i inlärarespråket, och negationen utgör också ett av de mest studerade områdena inom andraspråksinlärningsforskningen.

På ett allra första stadium använder man som inlärare av ett nytt språk mest holofrastisk negation (dvs. man svarar *nej* på frågor) samt eventuellt ett antal inlärd fraser där negationen ingår (*jag förstår inte, jag vet inte*), men snart börjar man kombinera negationen med andra lexikala element enligt väldigt enkla principer. Vid ett visst stadium i utvecklingen börjar satsnegationen användas. Man använder då negationen tillsammans med ett verb som börjar utveckla formen för finithet – det finita verbet uttrycker tempus, aspekt och modalitet samt kongruerar i vissa språk med subjektet. Till en början, innan verbet har fått sin morfologi, placeras negationen oftast före verbet, även om en viss variation i placeringen kan förekomma redan på tidiga stadier.¹³

Som bakgrund till inläringen av italienskans negation ska vi se på resultaten från några tidigare inlärningsstudier. En typisk utvecklingsgång vid inläring av språk med postverbal negation som svenskan, engelskan och tyskan (det är mest inläringen av sådana språk som har studerats) ser ut så här:¹⁴

- (5) 1. holofrastisk negation (*nej, no, nein*)
2. preverbal negation (negation + verb)
3. pre- och postverbal negation
(vissa verb uppträder efter negationen, andra före)
4. postverbal negation (verb + negation)

Inläraren går via ett stadium (2) där man placerar negationen före alla slags satsdelar även om det inte ska vara så i målspråket: *no finish, no cold, nein helfen, nicht du*.¹⁵ Sen kommer ett stadium (3) där vissa verb, som de modala hjälpverben (t.ex. *kunna*), kopulan (*vara*) samt i en del fall verbet *ha* (både som hjälpverb och i betydelsen *äga*) uppträder före negationen: *das ist nicht Kindergarten, he can no make that* etc. Till slut, på stadium 4, har allt fallit på plats, man böjer verben rätt och placerar det finita verbet före negationen, enligt målspråkets normer: *he didn't see*. Alla inlärare når dock inte hit.

Också inlärare av svenska har på ett visst stadium en tendens att placera negationen olika i förhållande till olika slags verb, trots att denna uppdelning av verbtyper inte finns i svenskan. Kenneth Hyltenstam visade det redan 1978 i en avhandling.¹⁶ Man placerar gärna negationen efter hjälp verbet, både i huvud- och bisats, samtidigt som man använder preverbal negation i samband med s.k. lexikala verb:

- (6) Han *inte kommer*.
 ... att han *inte kommer*.
 Han *kan inte komma*.
 ...att han *kan inte komma*.

Det är viktigt att notera att uppdelningen i verbtyper inte finns i målspråket när det gäller svenska och tyska, och att de strukturer och regler man finner i inlärarspråket alltså inte alltid motsvarar de som finns i inputen. Man har försökt förklara negationens variation i förhållande till olika verbtyper på många sätt, formellt-syntaktiskt och funktionellt-semantiskt. Det finns inte utrymme här för att gå in på de olika förklaringsmodellerna, utan vi får helt kortfattat säga att man går från pre- till postverbal negation, att de lexikala verben i det längsta uppträder efter negationen och att den andra typen av verb (hjälpverb, kopula etc.) är de första som placeras före, i enlighet med målspråkets grammatiska regler.

Det går alltså att urskilja ett visst mönster i utvecklingen, och en intressant fråga är om detta mönster är gemensamt för inläringen av alla språk, eller om negationens placering i förhållande till verbet beror på ordföljden i målspråket. Det är ju ett faktum att negationen placeras olika i förhållande till verbet i olika språk, och detta gör att utvecklingen mot målspråkets normer torde kunna variera.

När det gäller italienska ser målspråket annorlunda ut än de germanska språk som just beskrivits. Negationen är alltid preverbal i italienskan, dvs. den kommer före alla slags verb. Det är alltså följande strukturer som en inlärare av italienska ska lära sig:

- (7) Maria **non** studia. (Maria studerar inte)
 Maria **non ha** studiato. (Maria har inte studerat)
 Il libro **non** è interessante. (Boken är inte intressant)
 Maria **non ha un/nessun** libro. (Maria har ingen bok)

Den preverbala placeringen lär vara den vanligaste i världens språk.¹⁷ Man skulle kunna tycka att det vore logiskt och naturligt att placera negationen framför det man negerar. En italiensk språkinlärningsforskare, Giuliano Bernini, har också hävdad att negationens preverbala placering i italienskan är

lätt att lära sig.¹⁸ Bernini studerade negationen hos några kineser (LI wú) och några afrikaner (LI tigrinya) som lärde sig italienska och fann att utvecklingen gick till så här:

- (8) 1. No (svar på fråga)
 2. No/non X eller X no
 (en mycket enkel struktur där negationen placeras framför eller efter alla slags lexikala element)
 3. non + verb

Vi ser att utvecklingsgången till en början är mycket lik den man funnit vid inläringen av språk med postverbal negation. Man börjar med holofrastisk negation, fortsätter med negationen placerad före eller efter ett lexikalt element, även grammatiskt oanalyserade verb, men sedan stannar man upp vid ett stadium med preverbal negation, en struktur som sammanfaller med målspråkets. Stadiet med postverbal negation i förhållande till vissa verb (kopula, hjälpverb etc.) återfinns inte i Berninis data, vilket kan tolkas som att inputen har en avgörande betydelse för inläringen av negationens placering. Men det är också så att de informanter som togs i akt av Bernini hade preverbal negation även i sina modersmål.¹⁹ Om vi i stället ser på inlärare med ett modersmål som svenskan skulle vi kunna förvänta oss andra resultat. I svenskan är ju negationen postverbal i huvudsatsen, dvs. den placeras efter det finita verbet:

- (9) Maria studerar inte.
 Maria har inte studerat.
 Boken är inte intressant.
 Maria har ingen bok.

Om vi utgår från en hypotes om grammatisk transfer från modersmålet i ett stadium där grammatiken börjar utvecklas kan vi alltså förvänta oss postverbal negation.

Placeringen av negationen hos svenska informanter

I följande exempel ser vi att de svenska informanterna till viss del följde den utvecklingsgång som Bernini fastställt. Som vi redan sett i exempel (1) använde de till en början i princip bara negationen till att besvara frågor. Sedan gick de vidare till stadium 2, där negationen kombineras med olika lexikala element:

- (10) *CAM: ah la moglie del fratello di Karl?
 'ah Karls brors fru?'
 *STI: sì sì, di Karl, sì e # vai a città vai a <piedi> [/] piedi +...
 'ja, ja, Karls, ja och går (2 p s.) på stan till fots...'
 *STI: eeh ah <no> [/] **no gi()** [/] **gia()** [/] +...
 'eeh ah nej, inte träd...'
 *STI: **giardino no**, ma parc +...
 'trädgård nej, men park...'
 (Stina, 3 månader i Italien)

På detta stadium förekommer också preverbal negation i samband med lexikala verb:

- (11) *CAM: ma ci sono anche degli svedesi?
 'men finns det några svenskar också?'
 *KAR: sì # due svedesi # una svedese sì.
 'ja, två svenskar, en svensk, ja'
 *CAM: mmhm.
 *KAR: me # **non lavoro** eh con [/] con questa persona.
 'men jag arbetar inte med den personen'
 (Karl, 3 månader i Italien)

Men ganska snart återfanns också en avvikande konstruktion hos flera av informanterna:

- (12) *KAR: e adesso un otra problema è # è **no facile** eeh eh n() nuovo gente.
 'och nu är ett annat problem... det är inte lätt eeh eh nytt folk'
 (Karl, 6 månader)
- (13) *LIN: tante rocche eh **no spiaggia**, niente, no # spia() [=ride].
 'massor av sten eh ingen strand...'
 *LIN: anche Ribersborg in vicino, ma Ön **ha no spiaggia** ## hai visto?
 'även Ribersborg i närheten, men Ön har ingen strand...'
 (Linda, 2 månader i Italien)

Som vi ser i exemplen (12) och (13) förekommer postverbal negation, trots att denna ordföljd inte finns i italienskan. Men det är bara i vissa strukturer som vi hittar postverbal negation hos den här gruppen av svenskar. Negationen placeras framför allt efter kopulan (*è*) och verbet *avere* (sv. *ha*), men i princip aldrig efter lexikala verb. Att placera negationen före lexikala verb (som i *non lavoro*) men efter andra verb (bl.a. *vara* och *ha*) är ju typiskt för inlärarespråk som vi sett i andra studier. De studierna gällde inläring av språk med postverbal negation. Förekomsten av den här strukturen vid inläring av italienska, som endast har preverbal negation, gör att man kan hävda att modersmålet har en stark roll som motvikt mot inputen.

Betydelsen av tidigare L2-inläring

Postverbal negation återfanns hos fem av de sju informanter som observerades longitudinellt, men inte alls hos två. En av de personer som endast uppvisade preverbal negation, Martina, hade goda kunskaper i franska, och hon hade också en del tydliga lexikala interferenser från franskan.

- (14) *CAM: internazionale sì. Ma perché abitavi a Vienna?
 *MAR: <ma # père>@f pa().
 *CAM: mio padre.
 *MAR: mio padre ha lavorato.
 (Martina, 7,5 månader i Italien)

En möjlig förklaring är att Martina, tack vare att hon hade läst franska tidigare, hade lättare att analysera inputen och hoppade över ett steg i utvecklingen som de andra måste gå igenom. Denna hypotes prövades på materialet med gymnasiestuderande. Av de 15 gymnasisterna var det tio som hade läst franska som B-språk, en som hade läst spanska och fyra som hade läst tyska.

Här får man vara medveten om att franskan har två negationsord (*ne...pas*) och att den postverbala *pas* används mest i talspråk. Men om man lär sig franska i skolbänken så får man genast lära sig att det finns en negationsdel, *ne*, som ska komma före verbet. I spanskan, liksom i italienskan är negationen preverbal.

Gymnasticinformanterna fick läsa igenom en liten text på svenska som innehöll flera meningar med negationer och olika slags verb. Sedan fick de återberätta historien med hjälp av bilder. Variationen blev ganska stor, och det är inte möjligt att här återge alla exempel, men tendensen var sådan att de som hade läst franska eller spanska hade lättare för att placera negationen före alla slags verb, medan de som hade läst tyska oftast placerade negationen efter kopulan (*è*), hjälp verbet (*vuole*) och verbet *avere* (som betyder *ha*), här i sin böjda form *ha*. Här nedan ser vi några typiska exempel:

(15) Svensk text	Informant med spanska B	Informant med franska B	Informant med tyska B
idag finns ingen buss	–	l'autobus non arrivo	l'autobus va # non va
det är inte vackert väder	la tempo no è # – bella	–	il tempo è # non bene
jag vill inte gå	no vuole andare	non va andare alla scuola	voulo # non camminare
han har inget paraply	lui no avere ombrello	non ha ombrello	lui ha non ombrello

Negationens preverbala placering är alltså inte alls självklar för svenskar som lär sig italienska. De svenskar som inte har läst något romanskt språk tidigare, utan endast engelska och tyska, har starka influenser från de germanska språkens ordföljd. Det får som följd att de har ett system med både pre- och postverbal negation som inte existerar vare sig i svenskan eller i italienskan, men som är typiskt för inlärarspråk i allmänhet. De som tidigare har läst franska eller spanska har däremot hjälp av de språkens grammatiska system, som liknar italienskans, och använder förhållandevis sällan postverbal negation.

Noter

- 1 Camilla Bardel, *La negazione nell'italiano degli svedesi. Sequenze acquisizionali e influssi translinguistici*. Lund 2000.
- 2 Britta Hufeisen & Beate Lindemann (Hg.), *Tertiärsprachen. Theorien, Modelle, Methoden*. Tübingen 1998.
- 3 Med svenskar kan givetvis personer med annat modersmål än svenska avses, eller från födseln tvåspråkiga personer, men i den här studien har främst personer med enbart svenska som modersmål iakttagits.
- 4 För en presentation, se t.ex. Anna Giacalone Ramat, "Presentazione del progetto di Pavia sull'acquisizione di lingue seconde. Lo sviluppo di strutture temporali", i *La temporalità nell'acquisizione di lingue seconde*, Milano 1990, s. 13–38.
- 5 Brian MacWhinney, *The Childes Project: Tools for analyzing Talk*. Hove/London 1991.
- 6 6 månader i Italien = innan flytten till Italien, men efter en kort introduktionskurs i italienska.
- 7 På engelska *the basic variety*, se Wolfgang Klein & Clive Perdue, "The Basic Variety (or: Couldn't natural languages be much simpler?)", *Second Language Research* band 13, 4 (1997) s. 301–347.
- 8 Larry Selinker, "Interlanguage", *International Review of Applied Linguistics*, 10 (1972), s. 209–31.
- 9 Wolfgang Klein & Clive Perdue, *Utterance Structure (Developing Grammars Again)*. Amsterdam 1992.
- 10 Detta brukar förklaras med att det finns olika typer av kunskap om språket, deklarativ och procedural, samt olika typer av produktion, kontrollerad och automatisk. Även om kunskapen om hjärnan och språket fortfarande är begränsad, finns det olika modeller för hur andraspråksproduktion går till, se t.ex. Richard Towell & Roger Hawkins, *Approaches to Second Language Acquisition*. Clevedon 1994.
- 11 Anna Giacalone Ramat, "Italiano di stranieri", i *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*. Bari 1993, s. 369.
- 12 Laurence R. Horn, *A Natural History of Negation*. Chicago/London 1989.
- 13 Jürgen Meisel, "The acquisition of the syntax of negation in French and German: contrasting first and second language development", *Second Language Research*, band 13:3 (1997), s. 227–63.
- 14 Wolfgang Klein, *Second language acquisition*. Cambridge 1986.
- 15 Framställningen av inläring av postverbal negation bygger på exempel från Henning Wode, *Learning a second language*. Tübingen 1981 och Sascha Felix, *Linguistische Untersu-*

- chungen zum natürlichen Zweitspracherwerb*. München 1978. Liknande exempel på svenska, tyska och engelska återfinns i Klein, 1986.
- 16 Kenneth Hyltenstam, *Progress in immigrant swedish syntax: a variability analysis*. Lund 1978.
- 17 Östen Dahl, 1979. "Typology of sentence negation", i *Linguistics*, 17 (1979), s. 79–106.
- 18 Giuliano Bernini, "Stadi di sviluppo della sintassi e della morfologia della negazione in italiano L2", *Linguistica e filologia. Quaderni del Dipartimento di Linguistica e letterature comparate, Nuova Serie. Università di Bergamo*, 3 (1996), s. 7–33.
- 19 Bernini, 1996.

Bibliografi

- Bardel, Camilla (2000) *La negazione nell'italiano degli svedesi. Sequenze acquisizionali e influssi translinguistici*. Etudes Romanes de Lund, 61. Romanska Institutionen, Lund.
- Bernini, Giuliano (1996) "Stadi di sviluppo della sintassi e della morfologia della negazione in italiano L2", *Linguistica e filologia*. Quaderni del Dipartimento di Linguistica e letterature comparate, Nuova Serie. Università di Bergamo 3:7–33.
- Dahl, Östen (1979) "Typology of sentence negation". In: *Linguistics* 17:79–106.
- Felix, Sascha (1978) *Linguistische Untersuchungen zum natürlichen Zweitspracherwerb*. Fink, München.
- Giacalone Ramat, Anna (1990) "Presentazione del progetto di Pavia sull'acquisizione di lingue seconde. Lo sviluppo di strutture temporali", i Bernini, Giuliano & Giacalone Ramat, Anna (a cura di) *La temporalità nell'acquisizione di lingue seconde*. Franco Angeli, Milano, 13–38.
- Giacalone Ramat, Anna (1993) "Italiano di stranieri", i Sobrero, A. A. (a cura di) *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*. Laterza, Bari, 341–410.
- Horn, Laurence R. (1989) *A Natural History of Negation*. The University of Chicago Press, Chicago/London.
- Hufeisen, Britta & Lindemann, Beate (Hg.) (1998) *Tertiärsprachen. Theorien, Modelle, Methoden*. Stauffenberg, Tübingen.
- Hyltenstam, Kenneth (1978) *Progress in immigrant swedish syntax: a variability analysis*. Doctoral dissertation, Lund University.
- Klein, Wolfgang (1986) *Second language acquisition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Klein, Wolfgang & Perdue, Clive (1992) *Utterance Structure (Developing Grammars Again)*. Benjamins, Amsterdam.
- Klein, Wolfgang & Perdue Clive (1997) "The Basic Variety (or: Couldn't natural languages be much simpler?)", *Second Language Research* 13, 4:301–347.
- MacWhinney, Brian (1991) *The Childes Project: Tools for analyzing Talk*. Lawrence Erlbaum Associates, Hove/London.
- Meisel, Jürgen 1997. "The acquisition of the syntax of negation in French and German: contrasting first and second language development", *Second Language Research* 13, 3:227–63.
- Selinker, Larry (1972) "Interlanguage", *International Review of Applied linguistics*, 10:209–31.
- Towell, Richard & Hawkins, Roger (1994) *Approaches to Second Language Acquisition*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Wode, Henning (1981) *Learning a second language*. Narr, Tübingen.

Vetenskaps societeten i Lund 2001

Styrelse

Praeses: *Greger Andersson*

Vice praeses: *Gösta Bruce*

Sekreterare: *Catharina Raudvere*

Vice sekreterare: *Valéria Molnár*

Skattmästare: *Hans Tornberg*

Medlemmar: *Karin Blomqvist, Anders Grönvall, Olof Åshuvud*

Suppleanter: *Peter Gärdenfors, Kristina Eneroth, Kim Salomon*

Granskningsnämnd

Ordförande: *Societetens sekreterare*

Medlemmar: *Eva-Helen Ulvros, Johan Cederlund, Cecilia Falk, Fredrik Lindström*

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: *vakant*

Sekreterare: *Göte Paulsson*

Medlemmar: *Erik Cinthio, Siegrun Fernlund, Mats Riddersporre, Sten Skansjö*

Publikationskommitté

Valéria Molnár (sammankallande), *Göte Paulsson, Anders Grönvall, Greger Andersson*

Revisorer

Bo Westerhult, Kjell Josefsson

Suppleanter: *Lars Söderström, Mikael Ottosson*

Hedersledamöter

Andrén, Carl-Gustaf, f. 22, 61, professor, f.d. universitetskansler

Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, f. 26, 65, professor, f.d. praeses

Fehrman, Carl Abraham Daniel, f. 15, 50, professor, f.d. praeses

Lönnroth, Nils Erik Magnus, f. 10, 70, professor

Stjernquist, Berta Ingeborg, f. 18, 58, professor

Stiftande ledamöter

- Acking, Carl-Axel, f. 10, 66, professor
 Alfredson, Ulf, f. 23, 89, advokat
 Althin, Anders Olof, f. 44, 83, direktör
 Bendz, Maj, f. 09, 86, fru
 Borelius, Sven, f. 28, 86, direktör
 Burgman, Torsten, f. 25, 90, fil. dr
 Cavalli-Björkman, Hans Gustav Conrad, f. 28, 83, bankdirektör
 Ehrensvärd, Gustaf Jörgen, f. 32, 84, greve
 Grönvall, Anders, f. 37, 82, fil. lic., förste bibliotekarie
 Gyllenkrok, Axel Nils Gabriel, f. 48, 88, friherre
 Gyllenkrok, Thure-Gabriel, f. 22, 57, friherre
 Holmberg, Hans Åke, f. 19, 67, tekn. dr
 Janson, Rolf G., f. 25, 87, direktör
 Johansson, Carl Gustav, f. 37, 86, direktör
 Johnson, Sten K., f. 45, 97, direktör
 von Leithner, Christina, f. 41, 95, friherrinna
 Kamprad, Feodor Ingvar, f. 26, 69, direktör
 Kennedy, Douglas Gilbert James, f. 12, 73, godsägare
 Larsson, Inger, f. 37, 99, inf.-konsult
 Larsson, Sven Gunnar, f. 11, 64, direktör
 Lilliehöök, Lennart F. B:son, f. 24, 75, verkst. direktör
 Lindblad, Per Bjarne, f. 29, 81, direktör
 Lindh, Sten, f. 22, 69, ambassadör
 Lindskog, Bengt J., f. 29, 95, professor
 Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia, f. von Geijer, f. 07, 32, generalska
 Lundström, Åge, f. 44, 94, bankdirektör
 Malmros, Frans Jacob, f. 25, 71, konsul
 Marklund, Kari, f. 38, 92, landshövding
 Modin, Alvar, f. 20, 85, direktör
 Palm, Carl Göran Henrik, f. 33, 83, bankdirektör
 Rasmusson, Karl Eric, f. 16, 72, direktör
 Rausing, Birgit, f. 24, 85, fru
 Rausing, Hans Anders, f. 26, 63, direktör
 Roos, Axel Bernhard, f. 22, 64, bankdirektör
 Sager, Olof, f. 20, 94, universitetslektor
 Sahlberg, Karl-Erik, f. 28, 95, direktör
 Samuelson, Sten Olov, f. 26, 71, professor
 Sandblom, Grace, fl. Schaefer, f. 07, 54, fru
 Silfverschiöld, Irma Palaemona Cecilia, f. 37, 83, friherrinna
 Thott, Greta Linnéa, f. 08, 53, grevinna

Thulin, Lars, f. 40, 99, direktör
 Tornberg, Hans, f. 41, 83, advokat
 Trolle-Bonde, Gustaf, f. 43, 77, greve
 Wessman, Gunnar, f. 28, 75, verkst. direktör
 Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, f. 04, 60, verkst. direktör
 Wrangel von Brehmer, Margit, f. 16, 81, friherrinna
 Åshuvud, Olof, f. 31, 94, direktör

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

Andersson, Greger, f. 52, 91, professor
 Andersson, Helene, f. 59, 01, teol. dr
 Andrén, Anders, f. 52, 91, professor
 Berggren, Lars, f. 51, 96, docent
 Blomqvist, Karin, f. 54, 97, fil. dr
 Blomqvist, Leif Göran Erik, f. 51, 94, fil. dr
 Bogdan, Michael, f. 46, 84, professor
 Bruce, Lars Gösta, f. 47, 84, professor
 Carlsson Wetterberg, Christina, 95, professor
 Cederlund, Johan, f. 63, 98, fil. dr
 Collin, Sven-Olof, f. 57, 98, univ. lektor
 Delsing, Lars-Olof, f. 59, 98, fil. dr
 Edgren, Lars, f. 53, 95, docent
 Egerland, Verner, f. 66, 01, docent
 Egonsson, Dan, f. 56, 00, docent
 Ekberg, Lena, f. 54, 96, docent
 Elleström, Lars, f. 60, 96, fil. dr
 Eneroth, Kristina, f. 62, 98, ekon. dr
 Ersgård, Lars, f. 47, 95, docent
 Falk, Cecilia, f. 60, 98, fil. dr
 Folkestad, Göran, f. 52, 99, professor
 Friedman, Jonathan, f. 46, 97, professor
 Geels, Antoon, f. 46, 96, professor
 Guillet de Monthoux, Pierre Bror Louis, f. 46, 83, professor
 Gustafsson, Harald, f. 53, 96, docent
 Gårdenfors, Peter, f. 49, 85, professor
 Haettner Aurelius, Eva Christina, f. 48, 93, professor
 Haikola, Lars, f. 47, 95, docent
 Hallonsten, Gösta, f. 49, 99, docent
 Hansson, Göte, f. 50, 98, professor
 Harrison, Dick, f. 66, 01, docent

Hidal, Sten Lennart, f. 46, 83, professor
 Holmberg, Bo, f. 57, 95, professor
 Holmberg, Claes-Göran, f. 46, 96, fil. dr
 Hornborg, Alf, f. 54, 94, professor
 Horne, Merle, f. 50, 96, fil. dr
 Häthén, Christian, f. 54, 97, jur. dr
 Höög, Victoria, f. 55, 01, tf professor
 Jarlert, Anders, f. 52, 96, professor
 Jeanrond, Werner, f. 55, 95, professor
 Jennbert, Kristina, f. 50, 95, docent
 Jerneck, Magnus, f. 51, 93, docent
 Joakim Nergelius, f. 62, 00, docent
 Jonnergård, Karin, f. 57, 99, docent
 Josefsson, Gunlög, f. 57, 98, fil. dr
 Jönsson, Arne, f. 50, 98, fil. dr
 Karlsson, Klas Göran, f. 55, 91, professor
 Koch, Wolfgang Dietrich Buckhard, f. 47, 93, docent
 Lagnevik, Claes-Magnus, f. 49, 98, professor
 Landén, Barbro, f. 54, 99, fil. dr
 Larsson, Björn, f. 53, 96, professor
 Larsson, Lars Olof Georg, f. 47, 84, professor
 Larsson, Lisbeth, f. 49, 99, professor
 Lindahl, Anders, f. 53, 97, fil. dr
 Lindberg, Christer, f. 56, 97, univ. lektor
 Lindström, Fredrik, f. 53, 95, docent
 Lundin, Susanne, f. 55, 00, docent
 Mansén, Elisabeth, f. 54, 97, docent
 Molnár, Valéria, f. 52, 95, professor
 Nilsson, Jan Olof, f. 54, 97, fil. dr
 Norberg, Claes, f. 60, 99, professor
 Nordin, Per Svante Gudmund, f. 46, 93, professor
 Nyberg, Lennart, f. 56, 00, fil. dr
 Ohlsson, Anders, f. 56, 99, docent
 Olander-Gellerstam, Birgitta, f. 47, 96, phil. dr
 Olausson, Deborah, f. 51, 99, professor
 Persson, Anders, f. 56, 00, docent
 Pettersson, Bo, f. 60, 00, fil. dr
 Pålsson, Anne-Marie, f. 51, 95, docent
 Qvarnström, Olle, f. 53, 00, docent
 Rabinowicz, Włodzimierz, f. 47, 96, professor
 Raudvere, Catharina, f. 60, 96, docent

Riddersporre, Mats, f. 54, 98, docent
 Rubenson, Samuel, f. 55, 95, professor
 Rudebeck, Elisabeth, f. 52, 01, fil. dr
 Rundquist, Franz-Michael, f. 48, 98, professor
 Sahlin, Nils-Eric, f. 54, 88, docent
 Salomon, Kim Eskild, f. 48, 89, professor
 Salomonsson, Anders, f. 46, 99, docent
 Sanders, Hanne, f. 52, 01, forsk. ass.
 Sjöberg, Birthe, f. 46, 98, fil. dr
 Stenqvist, Catharina, f. 50, 96, docent
 Stenström, Johan, f. 51, 01, universitetslektor
 Strömqvist, Sven, f. 54, 00, professor
 Sundberg, Kerstin, f. 51, 98, forsk. ass.
 Svensson, Birgitta, f. 48, 96, fil. dr
 Thormählen, Ella Marianne, f. 49, 83, professor
 Touati, Paul, f. 50, 95, docent
 Törnquist-Plewa, Barbara, f. 60, 00, docent
 Ulvros, Eva Helen, f. 54, 98, fil. dr
 Vandkilde, Helle, f. 55, 00, docent
 Werbart, Bozena, f. 48, 95, docent
 Werner, Yvonne, f. 54, 97, fil. dr
 Wienberg, Jes, f. 56, 97, professor
 Wikdahl, Magnus, f. 54, 97, fil. dr
 Yard, Stefan, f. 49, 99, docent
 Åkesson, Lynn, f. 51, 97, fil. dr A190

B. UTLÄNDSKA

Duvall-Hargroe, Nancy, 92, professor
 Eyben, Bo von, f. 46, 90, professor
 Gibert, Teresa, f. 54, 94, professor
 Kaszinska, Maria, 91, lektor
 Kostecki, Marian Jan, f. 49, 83, professor
 Lund, Jørn, f. 46, 92, professor
 Mangelsdorf, Günter, f. 47, 93, professor
 Prasad, Pushkala, f. 57, 99, professor
 Sundholm, Bo Göran, f. 53, 93, professor
 Tamm, Ditlef, f. 46, 85, professor

Seniorer

Aarnio, Aulis Arvi, f. 37, 83, professor
 Albertz, Rainer Kurt Wolfgang, f. 43, 93, professor

Améen, Lennart Gustaf Gunnarsson, f. 26, 71, docent, universitetslektor
 Andersson, Hans, f. 36, 87, professor
 Andersson, Sven Helge Sigfrid, f. 22, 62, docent, universitetslektor
 Ankarloo, Karl Bengt Gunnar, f. 35, 79, professor
 Arwidi, Olof, f. 42, 94, professor
 Arvidsson, Rolf Lennart, f. 20, 73, docent, förste bibliotekarie
 Banton, Michael Parker, f. 26, 72, professor
 Battail, Jean François Paul, f. 39, 93, professor
 Becker, Carl Johan, f. 15, 59, professor
 Benson, Sven Archer, f. 19, 54, professor
 Bergh, Nils Anders Birger, f. 35, 77, professor, f.d. praeses
 Bergholtz, Gunnar, f. 43, 89, professor
 Beskow, Per Erik, f. 26, 80, docent
 Bexell, Göran, f. 43, 89, professor, f.d. praeses
 Beyer, Edvard Freydar, f. 20, 63, professor
 Billeskov Jansen, Fredrik Julius, f. 07, 54, professor
 Bjerke, Björn Vidar, f. 41, 80, professor
 Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, f. 30, 68, professor
 Björling, Ann Fiona, f. 44, 81, docent
 Blegvad, Mogens, f. 17, 65, professor
 Blomqvist, Jerker, f. 38, 75, professor
 Board, Joseph B., f. 31, 80, professor
 Bohlin, Folke Bernhard, f. 31, 74, professor
 Bohlin, Torgny, f. 25, 77, professor
 Bondeson, Ulla Viveka, f. 37, 79, professor
 Bornäs, Nils-Göran Gudmund, f. 35, 74, docent
 Bosson, James Evert, f. 33, 74, professor
 de Boüard, Michel, f. 09, 54, professor
 Boyer, Régis, f. 32, 75, professor
 Bramstång, Nils Åke Gunnar, f. 32, 75, professor
 Broberg, Gunnar, f. 42, 91, professor, f.d. praeses
 Brohed, Nils Ingmar, f. 40, 81, professor, f.d. praeses
 Brückner, Wolfgang, f. 30, 79, professor
 Brøndsted, Mogens Holger, f. 18, 70, professor, rektor
 Bäckman, Sven Arvid, f. 30, 76, professor
 Callmer, Johan Henrik Christian, f. 45, 84, professor
 Capelle, Torsten, f. 39, 88, professor
 Carlsson, Nils Gösta, f. 19, 59, professor
 Christensen, Johnny, f. 30, 68, professor
 Christie, Nils, f. 28, 74, professor
 Cinthio, Erik Axel Hampus, f. 21, 61, professor

Clarke, Helen, f. 39, 88, Senior lecturer
 Dravina, Velta Tatjana, f. 17, 64, professor
 Durovic, Lubomír Jan, f. 25, 74, professor
 Eckerdal, Lars Hugo, f. 38, 76, biskop
 Ejder, Gustaf Åke Bertil, f. 16, 52, professor
 Ek, Sven Birger, f. 31, 71, professor
 Ekerot, Lars-Johan, f. 42, 95, docent
 Ekholm-Friedman, Kajsa, f. 39, 87, professor
 Elmroth, Ingvar Johan Anders, f. 28, 80, docent
 Engman, Max Robert, f. 45, 94, professor
 Enkvist, Nils Erik August, f. 25, 59, professor
 Fabricius, Cajus, f. 25, 67, professor
 Fernlund, Siegrun, f. 37, 85, docent
 Fink, Troels Marstrand Trier, f. 12, 55, professor, generalkonsul
 Fischer, Jørgensen, Eli, f. 11, 60, universitetslektor
 Fisiak, Jacek, f. 36, 81, professor
 Florby, Gunilla, f. 43, 86, docent
 Fogelmark, Jarl Staffan Halvard, f. 39, 80, professor
 Foote, Peter Godfrey, f. 24, 73, professor
 Frykman, Jonas, f. 42, 89, professor
 Gabrieli, Mario, f. 15, 63, professor
 Gellerstam, Göran, f. 40, 92, universitetsbibliotekarie
 Gemzell, Carl-Axel Uno, f. 31, 73, professor
 Gerhardsson, Birger, f. 26, 72, professor
 Gerner, Kristian, f. 42, 86, professor
 Gierow, Pär Göran Axel, f. 30, 72, professor
 Glamann, Kristof, f. 23, 63, professor
 Greenbaum, Sidney, f. 29, 83, professor
 Gustavsson, Anders Karl Gustav, f. 40, 78, professor
 Gårding, Eva, f. 20, 71, professor
 Hagberg, Bo Lennart, f. 39, 94, adj. professor
 Hagen, Anders, f. 21, 61, professor
 Halldén, Sören, f. 23, 65, professor
 Halvorsen, Eyvind Fjeld, f. 22, 62, professor
 Hanson, Hertha, f. 42, 95, docent
 Hansson, Bengt Anders, f. 43, 80, professor, f.d. praeses
 Hansson, Karin Margareta, f. 37, 92, docent
 Hareven, Tamara K., f. 37, 84, professor
 Haskå, Inger Maria, f. 41, 80, docent
 Hasselmo, Nils, f. 31, 79, professor
 Hast, Karl Sture Arne, f. 24, 76, ordboksredaktör

- Henriksen, Aage Skjoldborg, f. 21, 74, professor
 Hermerén, Göran, f. 39, 76, professor
 Hetzler, Antoinette, f. 43, 87, professor
 Higham, John, f. 20, 67, professor
 Hjärpe, Jan Östen, Lund, f. 42, 93, professor
 Holm, Hans Ingvar, f. 23, 62, professor
 Holm, Per Olof Gösta, f. 16, 63, professor
 Hopt, Klaus J., f. 40, 83, professor
 Huldén, Lars Evert, f. 26, 63, professor
 Hårdh, Birgitta Christina, f. 45, 83, professor, f.d. praeses
 Hägerstrand, Stig Torsten Erik, f. 16, 57, professor
 Iregren, Elisabeth, f. 44, 94, professor
 Jacobsen, Eric August, f. 23, 61, professor
 Jain, Kulbushan, f. 40, 87, professor
 Jarring, Gunnar Valfrid, f. 07, 37, ambassadör
 Jensen, Johan Fjord, f. 28, 77, professor
 Johannesson, Eric Oscar, f. 23, 71, professor
 Johansson, Karl Albert Stig, f. 39, 80, docent
 Johnsen, Erik, f. 28, 73, professor
 Jonsson, Hans Erling, f. 28, 74, professor, ordbokschef
 Jonung, Lars, f. 44, 89, professor
 Jungar, Sune, f. 36, 88, professor
 Kapsomenos, Stylianos Georg, f. 07, 50, professor
 Kersten, Adam, f. 30, 76, professor
 Kieffer, René Jean Joseph, f. 30, 75, professor
 Kittang, Atle, f. 41, 75, professor
 Kjellman, Nils Reinhold, f. 11, 60, docent, rektor
 Klinge, Matti, f. 36, 76, professor
 Knutsson, Bengt Erik Vilhelm, f. 36, 78, docent
 Koblik, Steven Samuel, f. 41, 77, professor
 Koch, Maria Ludovica, f. 41, 83, professor
 Korlén, Hans Gustav Vilhelm, f. 15, 50, professor
 Kornhall, David Christian, f. 28, 68, docent, universitetslektor
 Kragh, Ulf, f. 20, 96, professor
 Kristensson, Gillis Per-Erik, f. 28, 73, docent
 Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, f. 36, 75, professor
 Kvist, Hans-Olof, f. 41, 94, professor
 Ladefoged, Peter Nielsen, f. 25, 70, professor
 Lagerroth, Lars-Erland, f. 25, 66, docent
 Lagerroth, Siv Ulla-Britta, f. 27, 70, professor
 Larsson, Gustav Edvin, f. 25, 76, professor

Larsson, Lars-Olof Ingvar, f. 34, 72, professor
 Larsson, Lars-Olof, f. 38, 85, professor
 Lárusson, Magnus Már, f. 17, 66, professor
 Leech, Geoffrey Neil, f. 36, 83, professor
 Lewan, Bengt Vilhelm Ingemar, f. 32, 80, docent
 Lewan, Nils Oskar Enoch, f. 29, 77, docent
 Lidin, Olof Gustav, f. 26, 73, professor
 Lilius, Johan Henrik, f. 39, 85, professor
 Lindahl, Lars, f. 36, 89, professor
 Lindberg, Bo Haraldsson, f. 37, 80, professor
 Lindblad, Gustaf Martin Esaias, f. 11, 50, professor
 Lindborg, Rolf Harry, f. 31, 73, docent
 Lindell, Ebbe, f. 25, 75, professor
 Lindell, Ulla Marta Kristina, f. 28, 81, universitetslektor
 Lindström, Caj-Gunnar Axel, f. 42, 80, professor
 Lindwall, Lars, f. 35, 85, professor
 Ljung, Per-Erik, f. 43, 95, universitetslektor
 Lundquist, Lennart Harald Sture, f. 38, 77, professor
 Lundström, Sven Gunnar, f. 14, 51, professor
 Lyttkens, Hampus Elof Axel, f. 16, 67, professor
 Löfgren, Anna Brita, f. 33, 85, docent
 Löfgren, Orvar Sigurd, f. 43, 81, professor
 Löfstedt, Bengt Torkel Magnus, f. 31, 80, professor
 Löwendahl, Gösta Emil Oskar, f. 20, 59, docent, universitetslektor
 Malm, Allan, f. 45, 87, professor
 Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., f. 21, 70, professor
 Massengale, James, f. 39, 85, professor
 Melander, Erik Göran, f. 38, 83, professor
 Mettinger, Tryggve, f. 40, 86, professor
 Modéer, Kjell Åke Otto, f. 39, 81, professor
 Müller-Wille, Michael, f. 38, 85, professor
 Mårtensson, Jan Anders Wilhelm, f. 27, 82, intendent
 Nalepa, Jerzy, f. 26, 75, docent
 Nielsen, Kirsten, f. 43, 93, lektor
 Nilsson, Carl-Axel Daniel, f. 31, 78, lektor
 Nilsson, Sten Åke, f. 36, 73, professor, f.d. praeses
 Nilsson, Stig Bertil, f. 28, 77, docent
 Norborg, Lars-Arne, f. 19, 62, docent, universitetslektor
 Nordström, Axel Olof, f. 21, 64, docent, universitetslektor
 Noreng, Harald, f. 13, 61, professor
 Norlin, Kjell, f. 43, 96, fil. dr

Nyberg, Tore Samuel, f. 31, 80, lektor
 Näsman, Ulf Albert Knutsson, f. 44, 94, docent
 Nøjgaard, Morten, f. 34, 78, professor
 Odén, Agnes Birgitta, f. 21, 58, professor
 Ohlsson, Rolf, f. 44, 90, professor
 Ollén, Gunnar, f. 13, 58, professor
 Olsen, Olaf, f. 28, 74, riksantikvarie
 Olsson, Bernt Oskar Hemfrid, f. 29, 71, professor
 Palm, Anders, f. 42, 86, professor
 Paulsson, Göte Christer, f. 45, 78, docent
 Peczenik, Aleksander Henryk, f. 37, 82, professor
 Petersson, Hans Fredrik, f. 24, 69, professor
 Pettersson, Thore Wilhelm, f. 34, 78, docent
 Piltz, Anders Edvard Gottlieb, f. 43, 82, professor
 Platzack, Christer, f. 43, 87, professor
 Pålsson, Lennart, f. 33, 77, professor
 Radler, Aleksander, f. 44, 87, professor
 Ragvald, Lars, f. 42, 95, professor
 Randsborg, Klavs, f. 44, 87, professor
 Register, Cheri, f. 45, 78, professor
 Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, f. 15, 64, professor
 Riis, Poul Jørgen, f. 10, 62, professor
 Ritte, Hans, f. 30, 77, Universitetslektor, Dr Phil.
 Roelandts, Karel, f. 19, 60, professor
 Romberg, Hans Arnold Bertil, f. 25, 68, docent
 Roos, Carl Martin, f. 41, 76, professor
 Roos, Paavo, f. 37, 90, högskolelektor
 Rosengren, Inger Tilly, f. 34, 71, professor
 Rudberg, Stig Yngve, f. 20, 66, professor
 Rydén, Per, f. 37, 82, professor
 Rystad, Nils Göran, f. 25, 58, professor
 Rømhild, Lars Peter, f. 34, 83, lektor
 Røstvig, Maren-Sofie, f. 20, 65, professor
 Salomonsen, Per, f. 28, 74, afdelingsleder
 Sandqvist, Sven, f. 39, 86, docent
 Sandström, Sven Erik Åke, f. 27, 59, professor
 Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, f. 20, 53, professor
 Schlyter, Suzanne, f. 44, 91, professor
 Sellerberg-Persson, Ann-Mari Hilda, f. 43, 93, docent
 Sen, Amartya Kumar, f. 33, 81, professor
 Sigurd, Bengt Gustaf, f. 28, 80, professor

Simonsson, Tord Lennart Wolmer, f. 26, 74, docent, biskop
 Sjöblad, Christina Eriksdotter, f. 39, 93, professor
 Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, f. 33, 73, professor
 Sjölin, Jan-Gunnar, f. 39, 84, professor
 Sjöstedt, John Lennart, f. 21, 64, docent, universitetslektor
 Skansjö, Sten Åke, f. 42, 88, docent
 Skogh, Göran, f. 43, 90, docent
 Smidt, Kristian, f. 16, 66, professor
 Smith, Gudmund John Wilhelm, f. 20, 60, professor
 Steene, Kerstin Birgitta, f. 28, 80, professor
 Steensland, Lars, f. 41, 94, professor
 Stenelo, Lars-Göran, f. 39, 88, professor
 Stoklund, Bjarne, f. 28, 72, professor
 Stolleis, Michael, f. 41, 92, professor
 Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, f. 21, 67, professor
 Ståhl, Ingemar, f. 38, 74, professor
 Sundby, Bertil Johannes, f. 19, 61, professor
 Swahn, Jan-Öjvind, f. 25, 61, professor
 Swahn, Sigbrit Margareta, f. 33, 82, professor
 Svalenius, Ivan Håkan, f. 06, 44, docent, lektor
 Svantesson, Jan-Olof, f. 44, 95, univ. lektor
 Svartvik, Jan Lars, f. 31, 70, professor
 Swedner, Hugo Harry Harald Rodney, f. 25, 75, professor
 Svenbro, Jesper, f. 44, 92, fil. dr
 Svensson, Christina, f. 45, 98, fil. dr
 Svensson, Lars Håkan, f. 44, 85, docent
 Svensson, Lars, f. 38, 86, docent
 Söderpalm, Sven Anders, f. 33, 76, professor
 Söderström, Lars-Ivar Wictor, f. 40, 89, professor
 Sørensen, Knud Oscar, f. 28, 71, professor
 Teleman, Ulf, f. 34, 85, professor
 Thalberg, Björn, f. 24, 73, professor
 Thavenius, Jan Erik, f. 34, 81, docent
 Thomsen, Rudi, f. 18, 59, professor
 Thorsen, Nina G., f. 45, 88, lektor
 Trautner Kromann, Hanne, f. 45, 95, professor
 Tägil, Sven Otto, f. 30, 68, professor
 Törnqvist, Gunnar Evald, f. 33, 68, professor
 Ulfsparré Meurling, Anna Christina, f. 33, 83, professor
 v. Wright, Georg Henrik, f. 16, 53, professor
 Waller, Sture Magnus, f. 15, 56, docent

Vallinder, Torbjörn, f. 25, 70, docent, universitetslektor
 Wallner, Björn Anders, f. 19, 69, docent, universitetslektor
 Weimarck, Torsten, f. 43, 95, professor
 Westerhult, Bo Anders, f. 29, 72, docent
 Westerhäll, Carin Eva Lotta, f. 44, 93, professor
 Westin, Gunnar Torvald, f. 11, 52, professor
 Westman, Rolf Rainer Otto Robert, f. 27, 74, professor
 Viberg, Åke, f. 45, 95, professor
 Widebäck, Göran Viktor, f. 30, 76, docent
 Wiegelmann, Günter Franz, f. 28, 70, professor
 Wieslander, Hans Johan Magnus, f. 29, 74, docent, universitetslektor
 Wikander, Kai Örjan Walter, f. 43, 92, docent
 Vilkuna, Asko, f. 29, 69, professor
 Wilson, David Mackenzie, f. 30, 72, professor
 Vinge, Louise, f. 31, 72, professor
 Wirmark, Margareta, f. 36, 90, professor
 Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, f. 18, 53, professor
 Vitestam, Nils Gösta, f. 21, 67, professor
 Wrede, Claes Gösta Julius, f. 28, 82, pastor primarius, docent
 Wrede, Johan Otto Wilhelm, f. 35, 72, professor
 Wärneryd, Olof Ingemar, f. 31, 76, professor
 Yrwing, Hugo Ulrik, f. 08, 61, docent, lektor
 Zahle, Henrik, f. 43, 90, professor
 Zettersten, Sven Arne Paul, f. 34, 72, professor
 Åsdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, f. 19, 58, professor
 Åström, Paul Fredrik Karl, f. 29, 64, professor
 Österberg, Eva Birgitta, f. 42, 75, professor
 Österlin, Lars Gustaf, f. 23, 71, domprost, professor

Bortgångna hedersledamöter

Croce, Benedetto, 1866 – 1952, senator
 Ekwall, Bror Oskar Eilert, 1877 – 1964, professor
 Evans, Sir Arthur John, 1851 – 1941, professor
 Gjerstad, Erik Einar, 1897 – 1988, professor
 Heckscher, Eli Filip, 1879 – 1952, professor
 Hirn, Yrjö, 1870 – 1942, professor
 Josephson, Ragnar, 1893 – 1966, professor, f.d. praeses
 Kock, Karl Axel Lichnowsky, 1851 – 1935, professor
 Löfstedt, Haimon Einar Harald, 1880 – 1955, professor, f.d. praeses
 Meillet, Paul Jules Antoine, 1866 – 1936, professor
 Montelius, Gustaf Oscar Augustin, 1843 – 1921, riksantikvarie

Müller, Sophus Otto, 1846 – 1934, museumsdirektör
 Nilsson, Nils Martin Persson, 1874 – 1967, professor
 Tegné, Esaias Henrik Vilhelm, 1843 – 1928, professor
 Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, 1842 – 1927, excellens, professor
 Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, 1873 – 1960, professor, f.d. praeses
 Werin, Algot Gustaf, 1892 – 1975, professor
 v. Wilamowitz-Moellendorff Ulrich, 1848 – 1931, excellens, professor
 Wölfflin, Heinrich, 1864 – 1945, professor

Bortgångna stiftande ledamöter

Bendz, Olof Gregor Mortimer, 1904 – 1973, godsägare
 Bergengren, Axel Göran Magnus, 1921 – 1972, civilekonom
 Berger, Svante Edwin Larsson, 1871 – 1962, direktör
 Berger, Carl Magnus, 1915 – 1964, direktör
 Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, 1915 – 1989, fru
 Bergh, Thorsten Christian Howard, 1901 – 1965, jur. o. fil. kand., konsul
 Bratt, Bertil, 1932 – 1997, direktör
 Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan Cederström,
 1859 – 1941
 Crafoord, Holger Alf Erik, 1908 – 1982, direktör
 Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, 1888 – 1968, fil. dr, assurancesdirektör
 Dunker, Henry Christian Louis, 1870 – 1962, fabriksdisponent
 Edstrand, Karin Thekla Eleonora, 1880 – 1959, fröken
 Edstrand, Reinhold Theodor Werner, 1882 – 1923, direktör
 Ehrnberg, Gösta Theodor, 1895 – 1981, direktör
 Ekblom, Ingemar, 1903 – 1987, direktör
 Engeström, Max Emil Leopold, 1867 – 1930, konsul
 v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, 1865 – 1930, ryttmästare, godsägare
 Faxe, Carl Jörgen Cornelius, 1902 – 2001, direktör
 Gierow, Karl Ragnar Knut, 1904 – 1982, fil. dr, författare
 Græbe, Ejler Otto, 1892 – 1977, domkyrkoarkitekt
 Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, 1887 – 1941, friherre, hovstallmästare
 Haffner, Johan, 1876 – 1931, stadsläkare
 Hallström, Hadar Erik H:son, 1900 – 1988, direktör
 v. Hallwyl Anna Fredrika Wilhelmina, f. Kempe, 1844 – 1930, grevinna
 v. Hallwyl, Walter, 1839 – 1921, greve
 Hammarskiöld, Sven Ludvig, 1901 – 1983, direktör, f.d. hovrättsråd
 Hansen, Einar Anton, 1902 – 1994, direktör
 Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, 1912 – 2000, verkst. direktör
 Hjelme-Lundberg, John, 1902 – 1970, konsul
 Holmström, Nils Gunnar Teodor, 1904 – 1987, direktör

Jacobsen, Helge, 1882 – 1946, direktör
 Jensen, Arthur Marinus, 1891 – 1968, direktör
 Lundahl, Nils, 1858 – 1940, fil. dr
 Lundberg, Sven Emil, 1889 – 1947, bergsingenjör, direktör
 Lundblad, Nils Waldemar, 1888 – 1947, hovrättsassessor, direktör
 Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, 1892 – 1962, civilingenjör, direktör
 Montelin, Adolf Fredrik, 1871 – 1941, apotekare
 Munksgaard, Ejnar Johannes, 1890 – 1948, forlagsboghandler, dr phil.
 Mårtensson, Folke, 1922 – 1996, direktör
 Mörck, Einar Walter, 1914 – 1982, direktör
 Nevsten, Andreas Edvard, 1885 – 1962, byggmästare
 Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. Edstrand, 1883 – 1951, doktorinna
 Ohlsson, Sven Håkan, 1920 – 1997, bokförläggare
 Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, 1899 – 1981, leg. läkare
 Palmstierna, Carl Otto, 1900 – 1966, friherre, hovjägmästare
 Penser, Per Wilhelm Julius, 1901 – 1993, advokat
 Petrén, Karl Anders, 1868 – 1927, professor
 Rausing, Gad Anders, 1922 – 2000, docent, direktör, f.d. praeses
 Roos, Axel Bernhard, 1886 – 1957, jur. dr, advokat
 Sahlin, Bo Carl Henrik, 1901 – 1949, med. lic., direktör
 Sahlin, Carl Andreas, 1861 – 1943, fil. dr
 Sahlin, Johan Albert, 1868 – 1936, fabriksägare
 Sahlin, Stig Erik Gunnar, 1899 – 1963, ambassadör
 Sandberg, Ivar Nils Gotthard, 1881 – 1961, direktör
 v. Schmiterlöv, Adelheid Emma Otburgis, 1875 – 1959, godsägare
 Strömbom, Nils Alfred Ragnar, 1898 – 1983, kapten, fil. lic
 Swartz, Carl Johan Gustaf, 1858 – 1926, universitetskansler
 Swartz, Pehr Johan Jacob, 1860 – 1939, direktör
 Thomasson, Tage Emanuel, 1894 – 1974, civilingenjör, direktör
 Thott, Gustaf Otto Tage Stig, 1885 – 1948, greve, hovjägmästare
 Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, 1908 – 1973, grevinna
 Trolle-Bonde, Carl, 1907 – 1969, greve
 Wachtmeister, Axel Wilhelm, 1869 – 1929, greve, kammarherre
 Wehtje, Ernst Jonas, 1891 – 1972, tekn. dr, direktör
 Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fahlbeck, 1897 – 1968, fru
 Westerberg, Gunnar, 1920 – 2001, civilingenjör
 Westrup, Johan Wilhelm Magnus, 1862 – 1939, v. konsul
 Wiberg, John Åke Truli, 1902 – 1963, överintendent
 Wigstrand, Gunnar, 1903 – 1965, disponent
 Wijkander, Klara Severina, f. Kock, 1888 – 1977, fru

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fåbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olauus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. I Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.

32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädskult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Treeworship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomst-historia. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*, Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilaru episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevens skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit

- deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Wästerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
  51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
  52. *Gunnar T Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
  53. *Carl Febrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700-och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
  54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
  55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
  56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
  57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sektierism mot fädernaärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
  58. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
  59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
  60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
  61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
  62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärshugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
  63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvärshugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
  64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
  65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
  66. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
  67. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
  68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
  69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
  70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731–1739. 1974.
  71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.

72. *Ulf Sjödell*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödell*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningsförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part 1. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.
85. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 1. Ed., by *Sigurd Kroon et al.* 1993.
86. *Waldemar Sundberg*. KUSHTA. A Monograph on a Principal Word in Mandaean Texts. II. The Ascending Soul. 1994.
87. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part 1. Text. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1995.
88. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: the East Midland Counties. 1995.
89. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1996.
90. Diego Valadés, Catholicae Assertionones von *Bengt Löfstedt* und *Scott Talkovic*. 1998.
91. *Thomas Rydén*, Det anglosaxiska köpenhamnsevangeliet. Det Kongelige bibliotek. Gl. Kongl. Saml. 102 o. 2001.

92. *Mats Roslund*, Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. 2001.
93. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350. 1 Vowels (except diphthongs). 2001.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl E. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson* och *Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingesman*. Ärkesædets godsadministration i senmiddelalderen. 1990.
13. Bjersjöholm. Gods och slott. Av *Sölve Johansson m. fl.* 1992.
14. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv. 1995.

15. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bildokumentation. 1995.
16. *Bertil Ejder* och *Thorsten Andersson*. Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll. 1998.
17. Glimmingehus 500 år. Tretton texter redigerade av *Sten Åke Nilsson* under medverkan av *Annette Landen*. 1999.
18. *Ola Svensson*. Helsingborgs län. Räkenskaper 1582/83. Jordebok 1583/84. Extra skattemantalslängd 1584. 2001.

Årsbok 1920–1996

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Artikelförfattare

Thomas Hylland Eriksen, professor vid Centre for Technology, Innovation and Culture vid Oslo universitet.

Jan Erik Olsén, doktorand i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet, arbetar med en avhandling, som belyser introduktionen av experimentell fysiologi i Sverige under 1860-talet. Vetenskapssocietets stipendiat.

Åse Piltz, doktorand i religionshistoria vid Lunds universitet. Hon har varit Vetenskapssocietets utlandsstipendiat och bedrivit fältarbete i Dharamsala, Indien, Avhandlingen fokuserar på religionens innebörd för exiltibetanska ungdomar.

Margaretha Rosén, FD i etnologi. Hon har ägnat sin forskning åt den blekingska fiskarkulturen och bl.a. löst gåtan med fiskarbrevet och "saltsjöfiskarna" i Blekinge.

Louise Ströbeck, doktorand i arkeologi vid Lunds universitet och Vetenskapssocietets utlandsstipendiat. Hon arbetar med en jämförande studie av olika *gender*-perspektiv inom arkeologisk forskning.

Johan Stenström, projektledare vid Sekretariatet för fortbildning, vidareutbildning och distansutbildning vid Lunds universitet.

Jesper Svartvik, TD i nya testamentets exegetik vid Lunds universitet. Han har ägnat sin tvärvetenskapliga forskning åt exegetik, judaistik och litteraturvetenskap.

Torbjörn Forslid, FD i litteraturvetenskap och lektor vid IMER, Malmö högskola. Hans forskning har gällt *Sven Delblanc* och han arbetar nu med ett genusprojekt om manlighet i modern svensk prosa.

Lars M. Andersson, FD i historia vid Lunds universitet. Han har främst arbetat med bilden som historisk källa.

Lena Ambjörn, FD i semitiska språk. Hon har i sin forskning specialiserat sig på filologi och textutgivning med inriktning på arabiska medicinska texter.

Martin Olin, FD i konsthistoria vid Lunds universitet. Han har i sin forskning koncentrerat sig på den karolinska konsten och är nu knuten till forskningsorganisationen vid Nationalmuseum.

Olav Hammer, universitetslektor i religionshistoria vid Amsterdams universitet. Han forskar kring esoteriska rörelser och alternativ religiositet i Västerlandet och undersöker för närvarande antroposofins doktriner och praxis.

Camilla Bardel, FD i italienska vid Lunds universitet. Stipendium från STINT. Hon har forskat kring inlärningsgångar och tvärspråkliga influenser vid svensktalandes inläring av italienska. För närvarande undersöker hon betydelsen av tidigare inlärd språk hos studerande av italienska.

Ur innehållet

Artiklar

Thomas Hylland Eriksen

Kulturell urenhet og innvandrerddebatten

Jan Eric Olsén

Den organiska telegrafan

Åse Piltz

Politisk motivation bakom religiösa uttryck

Margaretha Rosén

Fiske på djupt vatten

Louise Ströbeck

Gender Perspectives in Archaeology

Nydisputerade föreläser

Johan Stenström

Introduktion

Jesper Svartvik

Mord med ord

Torbjörn Forslid

Delblanc och den mångtydiga fadersgestalten

Lars M. Andersson

Bilden som historisk källa

Lena Ambjörn

Hälsovård och helhetssyn i medeltida medicin i islam

Martin Olin

Karolinerna, bildkonsten och den svenska identiteten

Olav Hammer

Enhvar sin egen guru

Camilla Bardel

Så kan det gå till när svenskar lär sig italienska